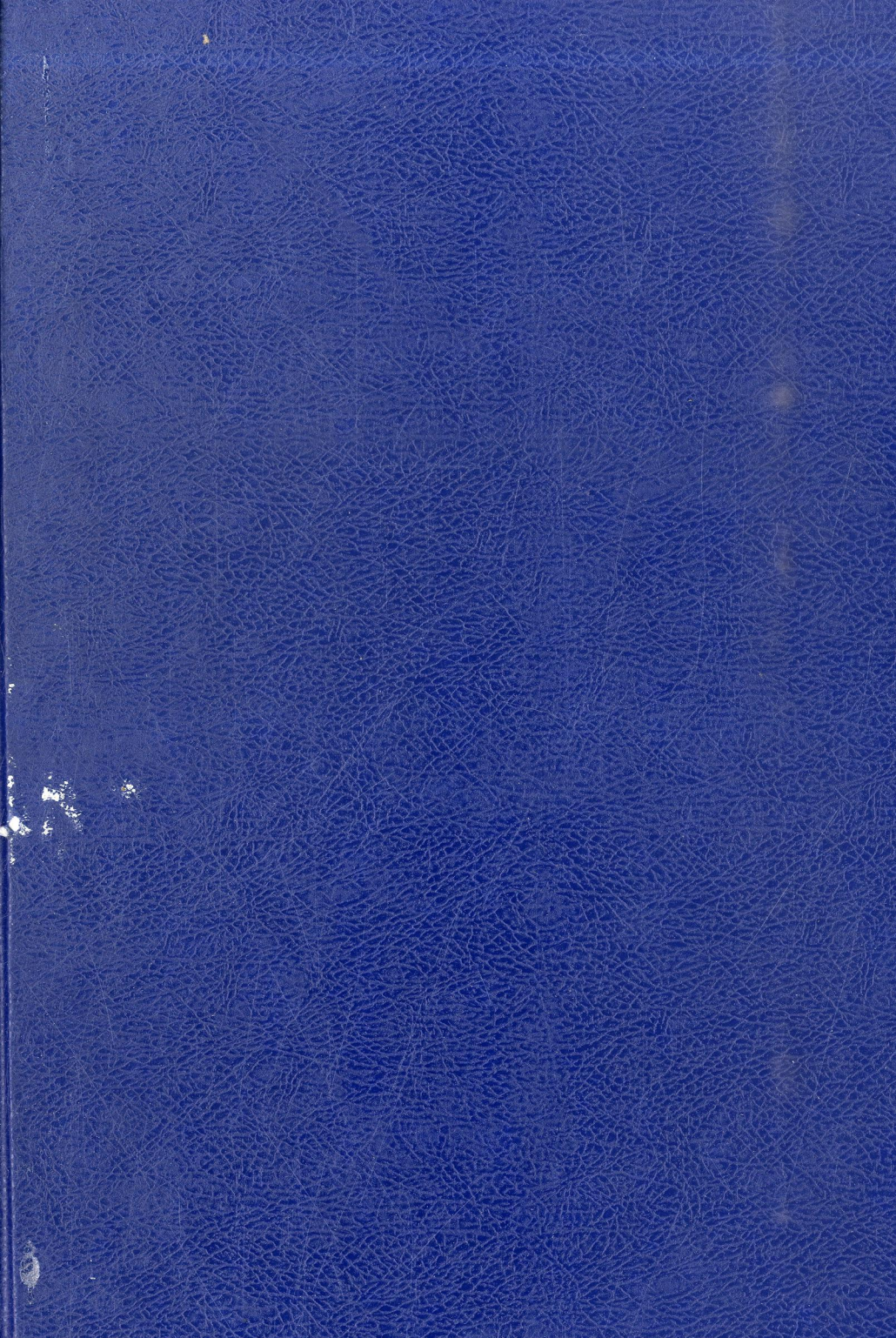

84.470.

ІВАН БРИК.

Шевченкова поема „Іван Гус“.

Із „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“
тт. CXIX—CXX і CXXVI—CXXVII.

У ЛЬВОВІ 1918.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

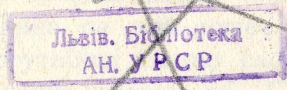
№ 34.470.
10

ІВАН БРИК.

Шевченкова поема „Іван Гус“.

11.038.

Із „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“
тт. CXIX—CXX і CXXVI—CXXVII.

Март

У ЛЬВОВІ 1918.

В ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

12-8/15-4 Везучо 538

ШЕВЧЕНКОВА ПОЕМА „ІВАН ГУС“.

(Перша частина)

Написав ІВАН БРИК.

В розвитку літературної творчості Тараса Шевченка до часу його ув'язнення замітний момент появи поеми „Єретик“ або „Іван Гус“.

В часі, як „ще свіжою силою кипіла кров у Тараса“, ¹⁾ коли його талант підняв ся найвисше, коли зпід його пера вийшли твори наймогутнійші силою слова і ідей, заняла ціле ество поета поруч таких творів, як „Сон“, „Н. В. Гоголю“, „Невольник“, „Великий льох“, „Наймичка“, „Кавказ“, „Дружнєв посланіє“, історична стаття Івана Гуса. Се перший твір, в якому Шевченко вийшов поза границі історії і побуту України та Росії, а зачіпив історію відродження інших славянських народів, особливо народа чеського і з його минувшини взяв тему для своєї поеми.

Поема „Іван Гус“ інтересна для нас ще й з иншого боку. В оцінюванню своїх поезій все здержаний і вповні безпретенсіональний поет до поеми „Іван Гус“ відніс ся трохи инакше. В листі ²⁾ до П. А. Куліша з 5 грудня 1857 р. пише між иншим: „Чи не найдеш там у панночки хуторяночки в альбомі мого „Івана Гуса“? Добре булоб, як би найшов, а то шкода буде, як пропаде“.

Коли поет не дістав від Куліша бажаної звістки, в листі ³⁾ з 26 січня 1858 р. просив його, щоб далі шукав за поемою і додав, що: „Ян Гус“ повинен бути у Василя Вас. Тарнав-

¹⁾ Основа, Птб. 1861, юнь, ст. 29.

²⁾ Основа, Птб. 1862, V, ст. 10. Підчеркнене мною.

³⁾ Основа, Птб. 1862, V, ст. 12.

ського, що жив колись у Потоках Київської губернії. Перероблять його, або знову робить, у мене щось руки не підіймаються“. В переїзді з заслання у Петербург в 1858 р. розпитував Шевченко за своїм „Гусом“ і в Москві, як свідчить об тім лист¹⁾ Михайла Максимовича переданий Шевченкови в Петербурзі Г. И. Галаганом: „Приїздив до тебе, по слову твоєму в 9 часов і привозив тобі Гуся²⁾ і твого і нашого, да тебе лебедика вже не застав. Бувай же здоровенький на все добре і пощасти тобі Боже! Посилаю тобі з паном Галаганом твого Гуся...“ В „Записках“ під датою 28 березоля 1858 р. відмітив Шевченко,³⁾ що в готелі Клея зустрів Григорія Галагана: „Він отсе тільки що приїхав з Москви. Він доручив мені листа від Максимовича, вірші, читані за обідом 25 сего місяця, білет на отримання „Русск. Бесѣды“ і мого знайденого в Москві „Єретика“, себ то Івана Гуса. Я був певен, що він на віки пропав“. Під датою 4 цвітня того самого року читаємо⁴⁾ знов: „Каменецький доручив мені усї мої вірші, переписані Кулішем — опріч „Єретика“. Дня 5 цвітня 1858 р. пише⁵⁾ Шевченко Максимовичу: „Получив я од Гр. Галагана все твоє добро. Спасибіг тобі. Єретик мій не ввесь тут; його й половини нема. Подякуй за мене Бутенева і попроси, чи не достане він де небудь другу половину, а то я без неї нічого не вдію“.

Значить ся, повної поеми не віднайдено, та поет уперто шукав за нею далі. В часі свого пробування в Києві 1859 р. „просилъ онъ (т. є. Ш—ко) меня — пише Лобода⁶⁾ — поискать, не найдется ли гдѣ въ Кіевѣ списка его поеми „Иванъ Гусъ“... Поиски за „Гусомъ“ оказались совершенно безуспѣшными... Въ поискахъ за „Гусомъ“ Шевченко припоминаль нѣкоторыя мѣста изъ этой поеми и мурлыкаль ихъ про себя: но и то, что можно было разслышать, давно улетѣло изъ памяти моей. Помнѣ, что живши еще у о. Ботвинскаго, онъ записалъ карандашемъ на клочкѣ бумаги слѣдующіе стихи изъ тирады о папѣ:

1) М. К. Чалый: Жизнь и произведения Тараса Шевченка, Київ, 1882, ст. 126.

2) Підчеркнене мною.

3) Записки або Журнал Тараса Григоровича Грушівського-Шевченка, Кобзарь Тараса Шевченка, ч. III, Львів, 1895, ст. 189, порівн. „Дневникъ“ Основа, Птб. 1862, VII, ст. 22 і М. Чалый: *op. cit.* ст. 128.

4) Записки, *op. cit.* ст. 192, Основа, *op. cit.* ст. 25.

5) Зоря, Львів, 1896, ст. 87.

6) Ө. Лобода: Мимолетное знакомство мое съ Т. Гр. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминанія, Киевская Старина, 1887, XI, ст. 563—73.

„И на апостольськимъ престоли
 Чернець годованый сыдыть,
 Людскою кровью винъ шинкуе
 И рай у наймы отдае...
 О милый Боже! Судь твій всуе
 И всуе царствіе твое“.

Ся обставина, що поет шукав і розпитував за „Гусом“, висказував жаль, якби запропастив ся, а в кінці — як се ще побачимо — залюбки читав його своїм приятелям і знайомим, доказує певно й ясно, що сей твір цїнив високо та по повороті з неволі не чув уже в собі сили його переробляти, чи наново компонувати.

Високо цїнили поему „Іван Гус“, припускаю, що чи не найвисше зпоміж усіх творів Шевченка, теж його найблизші приятелі і знайомі. „О Шевченкѣ разсказываютъ чудеса. Онъ, говорятъ, написалъ поему „Іоаннъ Гусъ“ и множество стихотвореній, которые Малороссіяне знаютъ уже наизусть“ — писав¹⁾ П. А. Кулїш Осипу М. Бодянському з Петербурга 23 мая 1846 р.

З початком грудня 1857 р. одержав Шевченко від Кулїша „Оповідання“ Марка Вовчка з письмом,²⁾ з якого уважаю потрібним подати те, що відносить ся до поеми „Іван Гус“: „Пишуть до мене із Москви, щоб у московському журналі³⁾ що небудь твоє напечатать. Не квап ся на сєє, мій голубе, до якого часу. Одно, що тобі треба спростувать дорогу до столиці, а друге — з великою увагою треба тепер роздивлятись, що печатать, а що й придержать. Слава твоя писательна тепер у зеніті, то вже треба оглашати себе голоснійшим ділом, а не аби яким. Послі 1847 року ждуть от тебе земляки річей великих, а послі вже й малими до їх обізвєся. От як би Гуса ти згадав, або наново скомпонував. Ми знаємо тільки початок:

Кругом тіснота і неволя,
 Народ замучений мовчить,
 А на апостольським престолі
 Чернець годований сидить...

¹⁾ А. Титовъ: Письма П. А. Кулїша къ О. М. Бодянскому, Русскій Архивъ, 1892, III, ст. 293.

²⁾ М. К. Чалый: Жизнь и произведения, ор. cit. ст. 106—7. Підчеркнене мною.

³⁾ „Русская Бесѣда“.

Людською кровію шинкує
 І рай у найми оддає...
 Царю Небесний! Суд твій всує
 І всує царствіє твоє!

У 4-й книжці Р. Бесѣди єсть дещо про Гуса, прочитай та й виведи свою красну мову про його“.

В иншім листі¹⁾ писав Куліш: „Твої „Неофіти“, брате Тарасе, гарна штука, да не для друку!... Так то, брате, инша булаб річ, як би ти докінчав Гуса, там би тобі було де розгулятьця; а панство таке ледарь, що ізневажай скільки хочеш — усяке скаже спасибі. Тут же й лицарство у тебе під боком, а вассали, а славяне з німцями, а жидова грошовита — широка вийде поема“.

А. Чужбинський подав у своїх споминах²⁾ ось яку оцінку „Івана Гуса“: „Дивныя вещи были (тогда) у Шевченка. Изъ большихъ въ особенности замѣчательны: Іоаннь Гусъ, поэма и мистерія безъ заглавія.³⁾ Въ первой онъ возвысился, по моему мнѣнію, до своего апогея, во второй, уступавшей Гусу по содержанию, онъ разсыпаль множество цвѣтовъ чистой украинской поэзіи“.

Микола І. Костомарів в письмі⁴⁾ редактору „Русской Старины“ М. І. Семевському з дня 9 грудня 1879. писав про своє познайомленє з Шевченком, а згадуючи про відвідини поета у нього літом 1846 р. пише: ...„Мы сидѣли въ садикѣ, находившемся при дворѣ Сухоставскихъ. Былъ очаровательный весенній день, цвѣли въ полномъ цвѣту вишни и сливы, расцвѣтать начинала сирень, завязывались цвѣточныя почки на яблоняхъ и грушахъ, пѣли птицы — никогда не забуду я этого дня. Шевченко принесъ съ собою въ карманѣ нешитую тетрадь своихъ никдѣ еще ненапечатанныхъ стихотвореній, читаль ихъ, довелъ меня до совершеннаго восторга и оставилъ свои произведенія у меня“.

Подібний спомин лишив Костомарів про Шевченка і в своїй автобіографії:⁵⁾ „Тогда⁶⁾ была самая дѣятельная пора его та-

1) М. К. Чалый, Жизнь и произведения... ст. 117.

2) Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ А. Чужбинскаго, СПб. 1861, ст. 13.

3) „Великий льох“.

4) Русская Старина, 1880, т. XVII, ст. 598.

5) Литературное наслѣдіе, СПб. 1890, ст. 63.

6) С. в. в 1846 р.

ланта, апогей его духовной силы. Я съ нимъ видался часто, восхищався его произведеніями, изъ которыхъ многія, еще неизданныя, онъ далъ мнѣ въ рукописяхъ“.

Що се були за твори, того Костомарів не каже, однак певне, що се були найцінніші твори Шевченка, написані до 1846 р. Думаю, що зовсім не розійдемо ся з правдою, коли приймемо за факт, що між творами, які так захоплювали, одушевляли Костомарова, які казали Костомарову високо цїнити талант Шевченка, на одному з перших місць треба покласти „Івана Гуса“.¹⁾

Публікації і редакції поеми.

Перший раз — ще за життя Шевченка — появив ся в друку повний текст²⁾ „Посланія Шафарикови“ п. з. „Посланіє Славному П. І. Шафарикові при поемі „Іванъ Гусъ, або Еретикъ“ в Основі, Птб. 1861, I, ст. 2—4. В тому ж журналі в кн. VIII, ст. 15—16 випечатано з поеми: „Частина поеми Еретикъ Іванъ Гусъ“ від слів „Кругом неправда і неволя“ аж до „Пішов молиться вірний Гус“, значить ся цілу частину І.

В 1863 р. видано у Відні літографований автограф Шевченка, що містить повний текст „Посланія“ і початок І частини поеми до слів „И рай у найми отдае, Небесный Царю!...“ з допискою Василя Білозерського: „Власноруччя (автографъ) незабутнього Українського Кобзаря, Тараса Григоровича Шевченка у „Народній Домъ“ на незабудь складає Українець Василь Білозерський, 29 січня 1863 року. Питербурхъ“. Тою ж самою рукою під „Шафарикови“ дописано „посилаючи ёму поему: Іванъ Гусъ“ (ст. 90), під кінцем Посланія: „Оповідаять свідки, що П. Шафарикъ, читаючи оце посланіє Шевченкове, плакавъ вдячними слёзами“ (ст. 92); під Шевченковим: „Изъ поеми Еретикъ“ дописано „Іванъ Гусъ“ і по „Небесный Царю!“ — „судь твій всуе, И всуе царствіє твое!“ Варіанти дає текст львівської „Правди“ за рік 1873, де видруковано першу частину поеми

¹⁾ Що Шевченко любив читати знайомим „Гуса“, порівн. ще споминки Аскоченського в час. „Домашняя Бесѣда“ Птб. 1861 р. (О. Кониський, Тарас Шевченко-Грушівський, т. I, ст. 203.

²⁾ В. Доманицький: Критичний розсід над текстом „Кобзаря“ Шевченка, Київская Старина, 1906, X, ст. 221 зазначає хибно, що „тодіж видруковано вперше тільки початок „Посланія“.

з додатком поезії „Світе ясний, світе тихий“ як майбутньою органічною частиною „Єретика“ з такою інтересною приміткою: „Подаємо у сьому н-рі одну, а у другому подамо ще другу частину из доси еще нігде недрукованої поеми Тараса Шевченка „Іван Гус“, пересланої поетом славному Шафарикови. Першу частину чули ми перед 10 літами і запам'ятали собі деякі варіанти, котрі також тутки наводимо. Початок зв'язний буде и нашим читателям, бо був у нас вірно після рукописи поета відфотографований. Коли б еще у кого переховувалась яка частина сеї поеми, то просимо сердечно переслати відпис її у редакцію Правди“. („Правда“, Львів, 1873, ч. 15, ст. 509—511). В сьому ж журналі ч. 16, ст. 542—544 появилася перший раз друком II частина поеми „Папска булля“ ціла і сам початок частини III до слів: „Мов сарана вкрили“.

Доманицький завважав,¹⁾ що автором примітки, а через те і тим чоловіком, що подав варіанти поеми є д. Юліян Романчук.²⁾

Варіанти в пражському Кобзарі з 1876 р., де ще в примітках подано деякі відміни з якогось іншого рукопису.

Вельми заслуженому авторови біографії Шевченка Ол. Кониському³⁾ поталанило добути у Льва Жемчужникова, артиста, етнографа і одного з найшдирійших приятелів поета три переплетені манускрипти на поштовому папері. Третя книжочка містить „Єретика“ (частину вже знану). В сій книжочці слідні поправки і додатки, зроблені запевне рукою Шевченка, отже і „Єретик“ був по думці О. Кониського поетом сконтрольований. Се є й варіанти I і II частини поеми (без Послання) оголошені Кониським у студії „Варіанти на декотрі Шевченкові твори“.

Варіанти „Послання“ і поеми частин I, II і III, до слів „мов сарана вкрили“ з рукопису Петра Івановича Бартенева, видавця

¹⁾ ор. cit. К. Ст. 1906, X, ст. 221.

²⁾ Я звернув ся до д. Ю. Романчука по близші дані та дістав від нього інформацію, що рукопис Гуса вручив йому проф. Іван Верхратський. На мою просьбу подав мені недужий проф. Верхратський пояснене: „Рукопис Гуса дістав я від неб. Рожанського Гната, мого друга, 1873 р. Окрім сего я ще бачив манускрипт „Кавказ“ у мого швагра Стрільбицького, священника в Більчі Золотім (коло Заліщик) р. 1861. На ньому Шевченко не був підписаний.“

³⁾ Варіанти на декотрі Шевченкові твори, Записки Н. Т. ім. Шевченка, т. 33, ст. 3.

„Русского Архива“ з поправками поробленими власноручно Шевченком, оголошені д. Ол. Новицьким.¹⁾

Повний текст поеми найдено що-йно в 1906 р. в архіві Департаменту Поліції, т. званого III Одтѣлення в Петербурзі серед паперів, заборонених поетови при арештуванні 5 цвітня 1847. р. Редакція журналу „Былое“ Птб. 1906, № 6 перша видрукувала незнану досі частину поеми від слів... „Як та гальчъ поле крылы, Ченьци повалылы...“ аж до кінця з захованем правопису оригіналу („Правописаніє подлинника нами точно сохрaнено“²⁾). Редактор журналу „Былое“ пояснював, що „вмѣстѣ со многими другими стихотвореніями поэма находится въ начисто переписанной самымъ Шевченко и, очевидно, приготовленной имъ къ печати книгѣ стихотвореній. Книга эта озаглавлена „Три літа“³⁾.

В. Доманицький,⁴⁾ що мав нагоду скористувати ся матеріалами, що їх здобули з архіву Департаменту Поліції д. П. Е. Щоголев, редактор журналу „Былое“ і Я. П. Забіла, ставить справу зовсім інакше. Рукописів найдено три. Один під заголовком „Три літа“, що має в собі 24 поезії (без Єретика), написані в протязі трьох літ: 1844—1846 (зачислюючи сюди й „Розриту могилу“ з датою 9/X 1843). Сей зшиток, як знати, Шевченко мав задля себе, а не задля цензури. Другий зшиток, виготовлений на початку року 1847 задля цензури, містить у собі поезії „Лілея“, „Русалка“ і „Осика“ (Відьма) — з передмовою. Нарешті третій зшиток — має в собі повний текст „Єретика“ або „Івана Гуса“. Так само поставлена справа і в Доманицького „Критичнім розсліді“⁵⁾.

Повний текст поеми появил ся вперше друком у Кобзарі, виданім Доманицьким у Петербурзі 1907. р.

Хронологічно ставить В. Доманицький⁶⁾ редакції у такому порядку: а) що до „Посланія“, то найдавніша та, що

¹⁾ Записки Н. Т. ім. Шевченка, Львів, 1913, кн. III, ст. 172—6.

²⁾ З „Былое“ перепечатав кінець поеми „Літер. Наук. Вістник“ 1906, т. XXXV, ст. 185—6 з поправками деяких похибок, які по думці редакції вийшли як не з недбалости, то може з того, що „копіст, не володіючи добре українською мовою, декуди кепсько копіював текст і через те наробив помилок“.

³⁾ „Былое“, ор. cit. ст. 1.

⁴⁾ Передмова до першого видання, Кобзарь, друге видання, СПб. 1908, ст. XII.

⁵⁾ ор. cit. К. Ст. 1906, ноябрь, декабрь, ст. 340—41.

⁶⁾ Критичний розсліід, ор. cit. К. Ст. 1906, октябрь, ст. 221—2.

в пражському Кобзарі, далі — рукопис Департаменту Поліції, потім — літографованого видання 1863,¹⁾ і найпізнійша — Кожанчикового; 6) що до самої поеми, то: 1) рукопис Департ. Поліції, 2) копія Жемчужникова, 3) близько до неї — та копія, що в примітках у „Правді“, хоч та, що в „Правді“, пізнійша; далі 4) автограф музею Тарновського,²⁾ потім в кінці 5) пражського Кобзаря. Рукопис Бартенева в „Посланню“ підходить найближше до пражського Кобзаря, а в самій поемі до рукопису Департаменту Поліції³⁾.

Час написання поеми.

До переважного відкриття рукопису цілої поеми „Івана Гуса“ в архіві Департаменту Поліції звісна була тільки дата „Посланія“, означена днем 22 ноября 1845 року в Переяславі; щож до самої поеми, то мали ми менше або більше імовірні здогади.

В 24 день березія р. 1845 Шевченко виїхав з Петербурга на Україну. По дорозі спинив ся в Москві, відки виїхав у кінці березія. Ол. Кониський⁴⁾ приймив за певне, що ще до великодних свят приїхав поет до Києва, звідсіль перед святами їздив по Київщині, а через Васильків, Білу Церков і Лисянку прибув на свята в село Будища до якогось свого знайомого. Тут він і святкував. В п'ятницю під вечер, гуляючи по парку, він почав згадувати минуле України: „Йому було весело і приємно, його хвилювали сумні, задушевні наші історичні думи; від був зачарований іми; він переняв ся їх сумним тоном, пішов в свою світличку, взяв папір і написав епіграф до першої частини своєї нової поеми. Епіграф взяв з думи про Олексія Поповича „По морю синьому, по каменю білому“. Потім ліг на ліжку і віддав ся споминкам про своє життя в академії, так щиро віддав ся, що аж заплакав: „сльози оповили, воскресили його“. Він зненацька почув у собі ту свіжу силу духа, що вдатна в нашому виображенню чудо сотворити. Перед ним

¹⁾ Ол. Новицький хибно подає рік 1867. — Записки Н. Т. ім. Шевченка, Львів, 1913, кн. III, ст. 175.

²⁾ Від слів „Розбойники, людоді“ до кінця частини I. Копія перших 7 рядків того самого автографу єсть у паперах В. І. Науменка.

³⁾ Ол. Новицький, ор. cit. З. Н. Т. ім. Ш-а, 1913, кн. III, ст. 175.

⁴⁾ Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя т. I, ст. 150—51, порівн. „Капитанша“ К. Ст. 1887, IV, ст. 589.

повстав чудовий, прекрасний мир захватних, найграціозніших видінь. Він бачив, він мацяв ті чарівні видіння, він чув небесну гармонію, він почував, що в йому воскрес дух живої пісні святої. Трохи заспокоївшись, він взяв ся за роботу. Певна річ, за написання поеми і в середу на проводах вже перед світом написав останній вірш; положив перо, зітхнув, перехрестив ся і мовив: „Слава тобі, Господи!“ і хотів заснути, але не заснув. Очевидно, що писання поеми переймало всю душу, всі нерви поета“.

„На превеликий жаль, каже далі Ол. Кониський,¹⁾ запевне не відаємо, яка то була поема. Можна тільки гадати, що то був „Єретик, або Іван Гус“.²⁾ До такої думки прихожу я, уважаючи, раз — на обставини, серед яких поета переняло натхнення (весна, дивна природа, історичні думи, страсна п'ятниця, потім великдень; відповідне їм богослуження з піснями і молитвами, що хоч у кого переймають увесь духовий організм, оживляють і високо підносять дух), а вдруге на те, що, як каже Чужбинський,³⁾ Шевченко літом того-ж року читав йому „Єретика“...⁴⁾ З того виходило би, що поему „Іван Гус“ написав Шевченко в цвітні 1845 р. В статі „Проба хронології творів Т. Шевченка“⁵⁾ склонював ся Ол. Кониський перенести час написання поеми навіть на рік 1844, з тим однак застереженням, що ще ні „Великий льох“, ні „Іван Гус“ мабуть тоді не були викінчені. Автограф „Єретика“ знайдений в архіві Департаменту Поліції носить дату 1845, 10. X, С. Мар'їнське,⁶⁾ чим і питання про час написання поеми остаточно рішене.

В дальшій частині своєї розвідки постараю ся виказати, що до цвітня 1845 р. не можна ніяким робом віднести і якоїсь підготовної, пробної, неповної редакції поеми, приймаючи, що 10/X явила ся остання її редакція.

Ні з самим здогадом Ол. Кониського, ні з довільністю його аргументації нема потреби сьогодні розправляти ся, а коли я уважав за відповідне дотичне місце навести, то тільки тому, щоб показати, як високо ставив „Гуса“ також і вельми

¹⁾ оп. cit. т. I, ст. 151.

²⁾ підчеркнене мною.

³⁾ „Воспоминання“, ст. 13.

⁴⁾ Ол. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, т. I, ст. 151.

⁵⁾ Записки Н. Т. ім. Шевченка, 1895, VIII, ст. 15.

⁶⁾ Кобзарь, Птб. 1908, ст. 201.

заслужений житеписець Шевченка, та щоби будучі біографи його похибку справили.

Натомість не від річи буде приглянути ся ближше віродостойности спомину Чужбинського, раз із огляду на се, що то спомин, і то спомин чоловіка, з яким поет добре знав ся, а відтак ще й тому, що зі споминами Чужбинського прийдець ся нам ще зустрінути ся, а тоді і їх віродостойність буде для нас немалої ваги.

До літа 1845 р. відніс А. Чужбинський¹⁾ отсей спомин: „По возвращеніи на родину я встрѣтился съ Т. Г. въ уѣздномъ своемъ городѣ, чрезъ который онъ проѣзжалъ изъ Миргорода, гдѣ сошелся съ Л.-мъ.²⁾ Шевченко хлопоталъ о подорожной... Я предложилъ Шевченку заѣхать ко мнѣ, погостить день, другой, а потомъ обѣщаль доставить его куда надобно. Онъ спѣшилъ къ З....му,³⁾ но тотчасъ же принялъ мое предложеніе и отправились въ Исковци“. Тодіж мав Шевченко читати „Гуса“.

Другий раз „зимой мы съѣхались у З....кихъ. Шевченко былъ у нихъ какъ свой и съ удовольствіемъ проживалъ въ ихъ гостеприимномъ домѣ“.⁴⁾

„Но сошлись мы съ Т. Г. тѣснѣе въ 1846 г. Однажды неожиданно заѣхалъ онъ ко мнѣ передъ масляницей — блѣдный и съ обритою головою по случаю недавней горячки... Въ этотъ и послѣдній разъ — онъ заѣхалъ ко мнѣ въ Исковци съ цѣлю пригласить меня сопутствовать ему по Малороссіи“.⁵⁾

Коли приглянути ся тим уривкам споминів, то перш усього треба звернути увагу на се, що по словам Чужбинського Шевченко „сошелся“ з Лукіяновичем у Миргороді, коли в дійсности у Лукіяновича в С.-Маріїнськѣм Шевченко написав і „Гуса“ і „Невольника“ що-йно в жовтні 1845 р. В кінци припускаю, що Шевченко і Чужбинський були ще за мало знайомі, щоб поет міг зараз тоді читати йому свої твори. Думаємо, що Чужбинський зробив похибку тим, що записку про читанє Шевченком „Гуса“ зареєстрував під роком 1845 літом, замість віднести се на час останнього побуту Шевченка в Ісківцях 1846 р. в лютім, коли Ш—ко заїхав до нього з власної ініціативи і то вже як до попередно знайомого. Тоді міг поет „Гуса“ читати, а є велика

¹⁾ Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ А. Чужбинскаго, СПб. 1861, ст. 13.

²⁾ Лукіяновичем.

³⁾ Закревському.

⁴⁾ оп. cit. ст. 14.

⁵⁾ оп. cit. ст. 17—18.

імовірність, що читав його справді. В студіях над творами Шевченка першорядне значінє має і найдрібніша житєписна подробиця, головнo що до питаня про людий і обставини, з якими поет зустрічав ся, серед яких жив, а які чи безпосередно, чи посередно могли мати вплив на напрям і обсяг його освіти, на прояснюванє і повставанє його поглядів і ідей. Звіснож, що в того рода питаню великої ваги є хронологія творів Шевченка.

Сї моменти набирають особливого значіня з огляду на такий твір, як „Іван Гус“. Годить ся зазначити, що студії над сим твором стали можливі що-йно з хвилиєю установа, понад усякий сумнів, часу його написаня.

За підклад до своєї студії беру поему видану В. Доманицьким у Кобзарі СПб. 1908, ст. 191—201.

Посланіє славному Л. І. Шафарикові.

Поему „Єретик“ або „Іван Гус“ присвятив Шевченко П. І. Шафарикови, що й виразно зазначене в рукописі, пересланім Шафарикови: „Посвященіє поеми „Єретик“ Шафарикові“.¹⁾ Посланіє попереджує поему (ст. 191—3).

Заки перейдемо до розсліду „Посланія“, застановимо ся над питанєм, яке виринає само з себе, а саме, що і з яких жерел міг знати Шевченко про Шафарика, чому як раз йому присвятив свою цінну поему і під чийм впливом се зробив?

Імя Шафарика поза тісним кружком людий, що гуртували ся коло Кеппена, Шишкова, Сперанського і кількох учених спеціалістів, ще в першій половині 30-их років XIX ст. було в Росії незвісне.²⁾

З другою половиною 30-их рр. імя Шафарика стає уже звисним у Росії через переклади його праць, оцінки їх росій-

¹⁾ Кобзар, Прага, 1876, I, ст. 180.

²⁾ Коли в першій половині 30-их рр. Михайло Погодін розпочав був акцію для матеріальної підмоги Вука Караджіча і Шафарика, дістав від Краєвського відповідь: „Охотно примемся здѣсь собирать деньги въ пользу Шафарика. Скажите хорошенько, толковѣе, яснѣ нашимъ боярамъ, кто сѣи Шафарикъ и Вукъ, чѣмъ они занимаются, что сдѣлали, въ чемъ нуждаются. Пришлите это ко мнѣ, а я черезъ Одоевскаго, Пушкина, Вильгорскаго пушу въ ходъ по разнымъ угламъ“. (В. А. Францевъ, Очерки по исторіи чешскаго возрожденія, Варшава, 1902, ст. 204.

ськими ученими, переписку, офіційальні донесення М. Погодіна і інших російських учених із наукових подорожей до Чех та наукових занять у Празі.

В урядовім звіті міністрови Народної Просвіти звернув М. Погодін увагу на значіне праці Шафарика на полі словянської давнини,¹⁾ що переведе „рѣшительную реформацію въ исторіи и положитъ твердое основаніе частнымъ исторіямъ славянскихъ племенъ“ в супереч німецьким історикам, котрі „имѣють до сихъ поръ какое-то непонятное отвращеніе отъ славянскаго и печатають объ этомъ всемірномъ народѣ такъ, что читать стыдно за нихъ“. Письмо було видруковане в Журнал-ї Министерства Нар. Просв. за рік 1835.²⁾

В „Наблюдател-ї“ з р. 1836, V кн. 2 Погодін оголосив програму „Словянскихъ Древностей“, а Кеппен подав об сїм творі звістку в Ж. М. Н. Пр., 1836 р. XI.³⁾

Прихильну і сердечну оцінку „Слов. Древн.“ подав Осип Бодянський у вступі до перекладу статі Шафарика п. з. „Мысли о старобытности славянъ въ Европѣ“ (Московскій Наблюдатель за 1836 р.). Бодянський назвав сей твір плодом „многочисленныхъ, изумительныхъ и добросовѣстныхъ трудовъ, огромной учености, свѣтлаго взгляда, рѣдкаго критицизма и образцомъ простаго, естественнаго и увлекательнаго разсказа столько близкаго, родного сердцу каждаго славянина“.⁴⁾

В журн. „Русскій историческій Сборникъ“ 1837, т. I, появил ся переклад студії: „Подобіе (статуя) Чернобога въ Бамбергѣ, П. Шафарика, перев. съ чешскаго М. Погодина“.

В 1837 р. вийшли у світ: „Slovanské Starožitnosti. Sepsal Pavel Josef Šafařík. V Praze 1837“ і російський переклад: Словянскіе древности, сочиненіе П. І. Шафарика. Переводъ съ чешскаго І. Бодянского. Издано М. Погодинымъ. Т. I, кн. 1 і 2, Москва 1837, 3 кн. 1838. У вступі називає Бодянський „Слов. Древн.“ „превосходнымъ твореніємъ, проливающимъ новый свѣтъ

¹⁾ Розуміти *Slovanské starožitnosti*, в рос. перекладі „Славянскія Древности“. А. Благовѣщенскій пише Ганці з Петербурга 5 марта 1833 р., що „имена Колляра, Ганки, Юнгмана, Челяковскаго, Палацкаго, Негедли и. т. д. въ нашемъ литературномъ мірѣ стали такъ извѣстны, какъ имена Державина, Пушкина, Жуковскаго, Карамзина, Калайдовича, Кеппена, Востокова и т. д.“ (Письма къ Ганкѣ ст. 98.

²⁾ В. Францевъ, Очерки, *op. cit.*, ст. 208.

³⁾ В. Францевъ, Очерки, *op. cit.* ст. 211.

⁴⁾ В. Францевъ, *op. cit.*, ст. 223, 224.

на Історію всѣхъ вообщє Славянъ, и вѣстности на Історію Руси“, а про самого автора пише: „Имя сочинителя, П. І. Шафарика, извѣстнаго въ ученѣмъ Славянскомъ мѣрѣ самобытностію, глубиною и основательностію своихъ мыслей, огромной, изумительной ученостію, свѣтлостію взгляда, здравой и безпристрастной критикой, строгимъ и вмѣстѣ яснымъ, естественнымъ, простымъ и чрезвычайно увлекательнымъ образомъ изложенія, имя сочинителя, уважаемаго знатока Славянскихъ языковъ, Славянской словесности, дѣписанія и древностей, неутомимаго узслѣдователя и благоразумнаго поборника всего Славянскаго, съ безпримѣрнымъ самоотверженіемъ и пожертвованіемъ трудящагося на избранномъ имъ поприщѣ, не смотря на возможнаго рода непріятности и стѣсненія, ручается за достоинство, въ высокой степени занимательность и отчетливость его изысканій“ (V—VI).

В журн. „Библіотека для чтенія“ за 1837 р. помістив Сенковський неприхильну і їдку оцінку „Слов. Древн.“ В обороні Шаф—а стає в Ж. М. Н. Пр. 1837 р. В. В. Григорев з обширною критикою, де на вступі пише:

„Разработкою и изслѣдованіемъ ихъ (себто „Слов. Древн.“) занимались преимущественно, если не исключительно, только ученые нѣмцы или неученые славяне. Нѣмцы не могли написать объ этомъ предметѣ ничего дѣльнаго потому, что не знали ни языковъ, ни духа народовъ славянскихъ“.¹⁾ В другій статі в Ж. М. Н. Пр. 1838 р. подав той сам автор короткий огляд І ч. кн. 2 „Слов. Древн.“.

В обороні Шаф—а виступив теж А. Д. Галахов у „Литер. Прибавленія къ Русскому Инвалиду“ з р. 1837. В Ж. М. Н. Пр. з 1837 р. подав Прейс переклад І, ч. 1 кн. § 11.²⁾ Неприхильна оцінка Буткова появилa ся в журн. „Сынъ Отечества“ з 1839 р.

Побіч порекладу „Слов. Древн.“ і звязаної з сим твором наукової дискусії являють ся в російських журналах і переклади інших праць Шафарика.

Перші переклади вийшли зпід пера Українця і першого славіста Росії Осипа Бодянського. В другім з черги своїм письмі³⁾ до Шафарика з 23/8 1836 писав Бодянський: „Заключая это

¹⁾ В. Францевъ, Очерки, ор. cit. ст. 226.

²⁾ idem, ст. 213.

³⁾ В мене копія з оригіналу в Музею чеського королівства. При тім сердечно дякую незвичайній прихильности, якої я зазнав від бібліотекаря і проф. унів. д-ра Ченека Зібрта в 1910/11 рр.

письмо, скажу Вамъ, что всѣ Ваши историческія изслѣдованія, помѣщенныя въ часопись Чеш. Музея 1833—35 г. переведены мною и напечатаны въ здѣшнихъ журналахъ именно: *Přehled neum. lit. Illyr. slow.* и *Přehl. pramen. st. hist. slow.* въ IX, X, XI и XII Телескопа; *O nar. km. Skyth.* и *Myšl. o starob. slow. w Eur.* въ VIII и IX Московскаго Наблюдателя. *O nar. km. litew.* будетъ помѣщ. въ одномъ изъ слѣдующихъ Телескопа...“.

В журн. „Русскій историческій Сборникъ“ 1838, I, кн. 4 була поміщена стаття: „Славянскія племена въ нынѣшней Россіи, (изъ Шафарика:) съ чешскаго І. Бодянскаго. „Шафарикъ самъ желалъ — слушно завважав проф. Францев¹⁾ — познакомить русскій ученый міръ съ своими трудами, такъ какъ ему, казалось, что въ Россіи о немъ мало или почти ничего не знаютъ. Съ этою цѣлю онъ посилаєтъ съ первымъ письмомъ (26 сент. 1835 г.) къ Погодину свою біографію и оттиски статей изъ Часописи Музея. „Быть можетъ, вы найдете возможнымъ перевести нѣкоторыя изъ нихъ на русскій языкъ и напечатать? — спрашиваетъ онъ Погодина. Возможно, что Бодянскій принялся за переводъ ихъ по порученію или указанію Погодина“.

Другим з ряду більшим твором, що причинив ся до спопуляризованя імени Шафарика в Росії, се його „*Slovanský Národopis, sestavil Pavel Josef Šafařík. S Mappou. W Praze 1842, вид. I і II*“. По російськи: Славянское Народописаніе, составленное П. І. Шафарикомъ. Переводъ съ Чешскаго І. Бодянскаго. Съ картою, Москва 1843.

В „Москвитянин-ї“ з 1842 р. ч. 7, подав Погодін першу звістку про *Národopis*, а в ч. 9 тогож журналу поміщує статистику славянських народів, п. з. „Народочисленіє Словенскихъ племенъ въ Европѣ по Шафаріку“. Короткий реферат про *Národopis* подала „Денница“ Дубровського з 1842 р., за чим послідувала повна одушевлення оцінка. Переклад *Národopis*-у появив ся в „Москвитянин-ї“ з 1843 р. кн. I—V. Прихильну оцінку твору подав І. Срезневський в Ж. М. Н. Пр. 1843, XXXVIII.

Належить занотувати ще малу полеміку по поводу карти славянських народів, зведену М. Максимовичем і Бодянським в „Москвитянин-ї“ з 1843 р. ч. 2, 5, 10. Інтересна і для нас важна оцінка *Národopis*-у, написана О. Бодянським у вступі до його перекладу: „Славяне дождались своего Народописанія

¹⁾ В. А. Францевъ, ор. cit. ст. 213, зам. і Славянскія древности т. I, кн. 1, вступ Бодянского, ст. V.

отъ самого Шафарика, перваго современнаго историка ихъ „давно прошедшихъ дней, преданій старины глубокой“, перваго знатока и двигателя славянства у западныхъ и южныхъ собратій нашихъ... Дѣло въ „землеvidѣ“ (картѣ), представляющемъ жилища нынѣшнихъ славянъ. Тутъ „приди и виждь,“ и потомъ „иди въ домъ твой съ миромъ и къ тому не согрѣшай выше!“ Тутъ-то славяне въ первый разъ очутились въ одномъ видимомъ семействѣ дѣтьми одной матери.... Впрочемъ, произведеніе его, и въ теперешнемъ своемъ видѣ, безъ сомнѣнія, останется „настойльной книгой“ каждаго Славянина“ (ст. V—VI).

Рівнобіжно з оцінкою наукових праць Шафарика явилися в журналах і більш інтимні його характеристики як чоловіка, писані людьми, що мали нагоду познайомити ся з ним особисто. Вже Погодін при нагоді висилки виїмків із листів Шафарика писав редактору Ж. М. Н. Пр. 1836 р.: „Вашимъ ученымъ читателямъ, вѣрно, будетъ пріятно познакомиться поближе съ этимъ необыкновеннымъ писателемъ, въ которомъ не знаешь, кому удивляться больше: человѣку, гражданину или ученому, — съ препятствіями, кои предстоятъ на пути его, съ тѣмъ великодушіемъ, коимъ онъ побѣждаетъ ихъ, съ его любовью къ русской исторіи и литературѣ, съ безкорыстною преданностію наукъ“.¹) Кеппен, містячи частину письма Шафарика в Ж. М. Н. Пр. 1836 р., клонив голову перед „прекрасной душой Шафарика, который ниществуетъ во имя науки“.²)

В 1838 р. познайомив ся з Шафариком у Празі Т. Н. Грановський, котрий писав: „Я не знаю, чему дивиться болѣе въ Шафарикѣ: его великой учености или его великому характеру. Онъ не просто бѣдный человѣкъ, а буквально не знаетъ сегодня, что завтра будетъ ѣсть. Мы удивляемся самоотверженію, съ какимъ нѣмцы отдаются наукѣ, но у Шафарика это еще удивительнѣе, потому что его, кромѣ бѣдности, даютъ тысячи другихъ обстоятельствъ, которыхъ въ Германіи нѣтъ. И при всемъ томъ онъ спокоенъ и твердъ.³) Тепло і з певним пієтизмом відізвав ся про Шафарика І. Срезневський з приводу оцінки Národopis-у в Ж. М. Н. Пр. з 1843 р.: „Кто изъ читателей не знаетъ имени Шафарика, этого великана современной

¹) В. А. Францевъ, *op. cit.*, ст. 204.

²) *idem* ст. 200.

³) В. А. Францевъ, *op. cit.*, ст. 202.

славянської ученості; хто ізъ тихъ, которые читали его сочиненія, не ставъ его глибоко уважать за изумительное трудолюбіє, съ какимъ онъ такъ терпѣливо собиравъ отовсюду нужныя свѣдѣнія, за благородную отчетливість, съ якою старався передавати ихъ читателямъ; хто ізъ тихъ, которые имѣли случай узнать его лично, не полюбилиъ его, узнавши въ немъ челоуѣка, какихъ немного и между самими скромними ученими; не принявъ въ немъ душевнаго участія, припоминая, какъ онъ цѣлую жизнь боролся съ судьбою, терпѣвъ нужду, болѣвъ духомъ и тѣломъ и въ боротьбѣ не павъ, не измѣнивъ своему призванію! Можно не соглашатъся съ нимъ въ мнѣніяхъ, можно находить недостатки въ его сочиненіяхъ, но трудно ставъ съ нимъ рядомъ, и нельзя его не почитать, не учиться изъ его жизни и книгъ, какъ вести себя на литературномъ и ученомъ поприщѣ, чтобы внутренно быть довольнимъ и другими и собою“.¹⁾

З іменем Шафарика знайомили Росію його листи до Погодіна в Ж. М. Н. Пр. з 1837. р., листи Бодянського до Погодіна, урядові звіти, листи Касторського в Ж. М. Н. Пр. 1838 р.

З поданого нами матеріалу бачимо, що імя Шафарика, характеристики його як ученого і чоловіка, оцінки його наукових творів явили ся в російських журналах уже в другій половині 30-их років. Сей час покривав ся вповні з часом, коли Шевченко під проводом своїх приятелів і знайомих, а відтак і самостійно, працював над поглибленням своєї освіти, свого знання. Познайомивши ся з Шевченком 1836. р., Сошенко перший піклував ся про освіту поета і давав йому лектуру будьто сам, будьто за порадою Гребінки.²⁾ Гребінка — по свідощтву І. М. Сошенка — „ставъ часто пригласять Тараса къ себѣ, давалъ ему для чтенія книги, сообщалъ разныя свѣдѣнія и проч“.³⁾ Шевченко дуже пильно читав і працював над собою: „Пробывъ цѣлый день на работѣ взятой хазяиномъ съ подряда и состоявшей въ покраскѣ оконъ, потолоковъ, а иногда и заборовъ, ночью забравшись на чердакъ, онъ постоянно читалъ все, что ему попадалось въ руки. А память у него была изумительная“.⁴⁾

¹⁾ В. А. Францевъ, *op. cit.* ст. 340—41.

²⁾ О. Кониський, *op. cit.* т. I, ст. 68, „Художникъ“ К. Ст. 1887, I, ст. 18.

³⁾ Сава Ч., Новые матеріалы для біографіи Т. Г. Шевченка, Основа, V, ст. 54.

⁴⁾ Сава Ч., Новые матеріалы *op. cit.* ст. 55, М. К. Чалый, Жизнь, *op. cit.* ст. 23.

Як же Шевченкови куплено 22 цвітня 1838 р. волю, коли відчинили ся перед ним двері Академії, став він найлюбійшим учеником і товаришем-приятелем Брюлова, чоловіка з великим розумом і високою освітою. Тодіж працював над собою далі, користаючи головню з бібліотеки Брюлова. „У Брюлова „порядочная своя бібліотека“, так що „недостатка въ чтеніи нѣтъ“.¹⁾

Те саме замилюванє до читаня, до дальшої праці над самообразованием не покинуло Шевченка і підчас побуту його на Україні, на що подали свідоцтва Чужбинський,²⁾ Куліш,³⁾ Козачковський.⁴⁾

Що тодіж попадали в руки Шевченка теж і біжучі російські журнали, не може бути хіба ніякого сумніву — і я припускаю, що не один момент звязаний з особою Шафарика міг звернути на себе увагу поета, а всеж ті теплом і пієтизмом до Шафарика овіяні статі, зображенє злиднів його життя могли засїяти в душі Шевченка перші зерна пошани і симпатії для великого Чеха.

Вважаю, коли не певним, то дуже імовірним, що Шевченко мав у руках Шафарикові твори „Словянскія древности“ і „Народоописаніє“, які певно бачив у О. Бодяньського, а може і дістав їх від нього. „Славянскія древности“ міг мати Шевченко в руках теж 1845 р. літом у Прилуках у протопопа Іллі Бодяньського, „широго Українця і знавця рідної старовини“,⁵⁾ з яким поет їздив разом в Густиню. Що „Слав. древн.“, по крайній мірі, І ч. кн. 1 у сього останнього були, доказав лист О. Бодяньського до Погодіна з 1/1 1838.⁶⁾

Та се, на жаль, тільки мої здогади, в яких я добачую важну пайку правди.

Як би ми прийняли навіть за певне, що Шевченко знав якусь часть тих статей про Шафарика, то чи се могло бути достаточним мотивом для того, щоби поет присвятив Шафарикови так дорогу собі поему? На мою думку — ні!

¹⁾ „Художник“, К. Ст. 1887, II, ст. 195.

²⁾ Воспоминанія, ст. 12.

³⁾ Основа, Птб. 1862, I, Бібліографія, ст. 60.

⁴⁾ Доказом широкої освіти Т. Шевченка в 1845 р. мова Козачковського: „Я удивлялся его развитію и многосторонности его знаній, дававшихъ каждый вечеръ новую пищу для разговоровъ“. Київскій Телеграфъ, 1875 № 25 „Изъ воспоминаній о Т. Г. Шевченкѣ“. Цитую із В. Семеvського „Кирило Мееодіевское Общество“ ст. 116.

⁵⁾ О. Кониський, ор. cit. т. I, ст. 163.

⁶⁾ Письма къ Погодину изъ славянскихъ земель, Москва, 1879, ст. 12.

На се треба було сильнішого вражіння, ніж його могли мати журнальні статі, на се треба було безпосередного впливу, навіть піддання самої думки присвяти зі сторони людини, що стояла близько до Шевченка і тішила ся його довірем, а добре була поінформована про заслуги Шафарика на полі славянської науки, про його характер як чоловіка — що більше — людини, що стояла до Шафарика дуже близько і для якої се ім'я було не тільки цінним, але і близьким, дорогим.

В кругах петербурських приятелів і знайомих Шевченка ми такого чоловіка не находимо. Інтерес для славянської науки був тоді в Петербурзі взагалі дуже малий.¹⁾ М. І. Касторський, проф. всесвітньої історії в університеті, автор „Очерка о славянской мифологии“ (1841) і статей „О новѣйшей чешской литературы“ (Ж. М. Н. Пр. 1837 р.) писав Ганці 15/3 1839:

„Любовь къ Славянщинѣ растеть видимо... Я подлѣ Исторической каѳедры имѣю еще и каѳедру Славянскихъ древностей и Литературы, — сначала для опыта одну лекцію въ недѣлю, которую я всегда умѣю сдѣлать интересною, благодаря книгѣ Павла Осиповича (с. е. Шафарика), которого я благодарю ежечасно. Все шевелится, студенты со мною спорять, шумятъ, а все таки ходятъ въ большемъ количествѣ на лекціи“.²⁾

Полишаючи пересадний оптимізм тих писъм на боці, зазначуємо, що ні про се, щоб Ш—ко ходив на сі виклади,³⁾ ні про знайомість його з Касторським не маємо ніяких свідощтв.

Розгляньмо ся за таким чоловіком серед тих людей, що з ними Шевченко познайомив ся на Україні до часу написання „Послання“ с. е до 22 листопада 1845 р.

¹⁾ О. Бодянський пише Погодину 18/6 1838 р.: „...въ Петербургѣ, сколько я знаю, нѣтъ ни одного человека, кто бы получалъ Музейникъ (себто *Časopis Museum českého*) и смогъ бы перевести съ чешскаго: это аксіома“ (Письма къ Погодину ст. 59). В 1841. р. 24/8 писав Ганка Бодянському: „Какъ замѣчаю, въ Россіи еще очень мало заботятся о славянствѣ; это видно изъ журналовъ, въ которыхъ не найдешь ни единого слова о братскихъ народахъ (Чтенія, 1887, II).

²⁾ Письма къ Ганкѣ ст. 431—2. Н. Іванішев писав у 1839 р. Ганці, що „въ Петербургѣ я встрѣтилъ людей, которые весьма интересуются славянизмомъ и славистами“ (Письма къ Ганкѣ ст. 400).

³⁾ На які виклади Ш—ко ходив, се бачимо з „Художника“: „Два раза въ недѣлю по вечерамъ я хожу въ залъ вольнаго экономического общества слушать лекціи физики профессора.... Хожу еще разъ въ недѣлю, вмѣстѣ съ Демскимъ слушать лекціи зоологіи профессора Куторги“ („Художникъ“ К. Ст. 1887, II, ст. 215).

П. Куліш познайомив ся з творами Шафарика що-йно в 1848 р., як свідчить об тім письмо до О. Бодяньського, коли сей переслав К—ви „Слав. Древн.“¹⁾ Варто занотувати лист Куліша до Ганки з 28/4 1846 р. (по українськи) з Петербурга²⁾ і факт, що Н. А. Рігельман дав йому в 1847 р. поручуючі письма до Ганки і Штура,³⁾ а Погодін 10/12 1846 до Ганки.⁴⁾

Плятон Лукашевич в 1839 р. познайомив ся в Празі особисто з Шафариком. В рукописній спадщині Шафарика в Народнім чеськім Музею в Празі заховані статі: „О баснословныхъ преданіяхъ Малороссіян“ 1839 г. 17 марта, Прага. Плятонъ Лукашевичъ (сиг. IX D. 28) і „Система рѣкъ впадающихъ въ Днѣпръ въ сторонѣ Кривичей и городовъ русскихъ“ — далі „Описаніе Украйны. Сочиненіе Боплана. Переводъ зъ французскаго, Спб. 1832“, а на обороті першої картки присвята: „Велеученому Панови Шафарикови отъ Пл. Лук.“. На чистій другій картці написано: „Малороссійскіе историческіе пословицы“, а на останній: „Окончанія малороссійскихъ прозвищъ (фамилій).“⁵⁾ З Шафариком Лукашевич не переписував ся і близько до нього не стояв, натомість удержував переписку з Ганкою від 1844—47 р.⁶⁾ З Шевченком познайомив ся перед написанєм „Посланія“⁷⁾ і поет часто бував у нього.⁸⁾

Микола Д. Іванішев, проф. київського університету знайомий в Празі з Шафариком в 1838—39 рр., але сприявлював ся з Ганкою, його прихильник і в переписці з ним в 1838—41 рр.⁹⁾ З Шевченком знайомий.¹⁰⁾

Михайло Максимович переписував ся з Шафариком уже в 30-их роках [у мене копія листу М—ча Шаф—ку з 23/4

¹⁾ Что́ это за Шафарикъ, что́ это за голова, что́ это за характеръ, что́ за душа! У насъ одни вы наслѣдовали его ревность къ дѣлу науки и правоту ученой дѣятельности“; з Тули 17/11 1848 р. (А. Титовъ: Письма П. А. Кулѣша къ О. М. Бодянскому. Русскій Архивъ, 1892, кн. 3, ст. 300).

²⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit. ст. 562.

³⁾ К. Ст. 1902 II, порівн. К. Ст. 1897 № 1.

⁴⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit., ст. 857.

⁵⁾ Матеріал у мене.

⁶⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit. ст. 649—658.

⁷⁾ Др. К. Студинський, Кореспонденція Як. Головацького в літах 1835—49, ст. 92.

⁸⁾ М. К. Чалый, Жизнь, ст. 39.

⁹⁾ Письма къ В. Ганкѣ, ор. cit. ст. 392—407.

¹⁰⁾ М. К. Чалый, Жизнь, ст. 60 і Лист Шевченка Бодяньському 1/5 1854, Русская Старина, 1883, т. 39, ст. 643.

1840 р.¹⁾]], однак ближше до Шафарика не стояв. Люди, як Ол. І. Селін,²⁾ проф. ків. унів., М. А. Маркевич,³⁾ А. Чужбинський⁴⁾ були беззглядними прихильниками Ганки.

В кружку тих людей міг Шевченко придбати деякі відомості про відроджене Чехів, нераз мусів чути і про Шафарика і Коляра і Ганку та інших чеських учених і письменників, однак не міг найти того товчка, що був потрібний до присвяти Шафарикови „Івана Гуса“.

Треба признати, що ні один із перших чеських учених не тішив ся в Росії такою популярністю, як Вячеслав Ганка. Вплинули на се різні причини, а головно голосне в своїм часі відкрите і видане т. зв. Короледворського Рукопису, виданого з російським перекладом в 1820. р. міністром Народ. Просв. А. С. Шишковым в „Извѣстія-х Имп. Рос. Академіи“, незвичайно сильна і численна переписка, знайомості, які робив Ганка як урядник бібліотеки чеського Музея з цілим рядом Росіян, що відвідували Прагу, його чемність і готовість, з якою приймав і водив по Празі російських гостей, а в кінці нетаєний і послідовний русофілізм. Популярність імені Ганки не обмежала ся тільки на учених і письменниках, а була широка і сягала навіть за пороги царського двора. „Онъ въ своемъ музеѣ былъ предметомъ вниманія всѣхъ русскихъ путешественниковъ — отъ Михаила Бакунина и до императора Николая“. (Алекс. Кочубинскій: П. І. Шафарикъ оп. cit. Вѣстн. Европы май, юнь 1906, ст. 107). З культом Ганки стрічав ся Шевченко в Петербурзі і в Києві, стрічав ся в кругах людей, що з ними сходив ся, стрічав

¹⁾ Виймки з нього були оголошені А. Кочубинським в статі: „П. І. Шафарикъ“ (Вѣстникъ Европы, 1906).

²⁾ Письма къ В. Ганкѣ, оп. cit. ст. 894—906, Переписка з 1844—1851 рр. З Шевченком міг бути знайомий (Кониський, оп. cit. I, ст. 154).

³⁾ idem, ст. 677, лист з 15/5 1844. З Шевченком знайомий. Порівн. лист поета до Гр. Ст. Тарновського з 26/3 1842. (Основа, 1862, V, ст. 4), і лист до А. Н. Маркевича (сина) з 22/4 1857 (Основа, 1862, V, ст. 9).

⁴⁾ З Шевченком заприязнений („Дневникъ“ ст. 10, Основа, 1861, VII) ученик І. Срезневського з Харкова (Драгоманів, Громада II, ст. 508), де культ Ганки і Коляра в 40-их рр. був розширений. Срезневський уважав Гулака Артемовського „наравнѣ съ Ганкою первымъ своимъ руководителемъ въ изученіи славянскихъ древностей и нарѣчій“ (В. И. Срезневскій „Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго 1831—39, Ж. М. Н. Пр. 1898, I, ст. 8). „Святынища и обряды языческаго богослуженія древнихъ Славянъ“ посвящены Артемовскому и Ганкѣ, какъ первымъ наставникамъ моимъ въ Слав. филологіи“ — пише Срезневський в листі до Ганки 15/3 1847 (Письма къ В. Ганкѣ, оп. cit. 1053).

ся теж і в українській літературі. Маю на думці українських письменників харківської школи. Амврозій Л. Метлинський видав у Харкові в 1839 р. збірник поезій п. з. „Думки и пѣсни та ще дешчо Амврозія Могили“,¹⁾ де находимо переклади із „Краледворської рукописі“, вид. Ганкою, ст. 131—37.

В 1841 р. вийшов в Харкові „Сніпъ. Украинскій новорочникъ, зкрутивъ Александеръ Корсунъ, Рікъ первій“ де крім перекладів з „Краледворської рукописі“ ст. 101—102 Бремїї Галки²⁾ і Корсуна ст. 224 находимо переклад поезії В. Ганки, присвячений йому Корсуном: „Про себе самого зъ чеського Пану Вац. Ганцї“ ст. 227.

Між знайомими Шевченка находимо теж Осипа Бодянського і Михайла Погодіна, саме обидвох щирих приятелів і прихильників Шафарика. Поминаючи принагідну і дуже коротку стрічу Шевченка з Погодіном у Москві 1858 р.,³⁾ яка на „Посланіє“ є зовсім без впливу, здержимо ся довше при особі Осипа Бодянського і його відносинах до Шафарика і Шевченка, шукаючи, розумієть ся, відповіді на наше питанє.

Осип Бодянський і Шафарик.

Бодянський, що мав за собою вже деякі студії з обсягу славістики („О народныхъ спѣванкахъ или свѣтскихъ пѣсняхъ словаковъ въ Венгріи“, вид. у двох частях Коляром в 1834 і 1835 рр., Московскій Наблюдатель 1835 р., звісні нам переклади статей Шафарика) за спонукою Погодіна вийшов в 1836 р. у переписку з Шафариком.

Перші листи з 26/4 і 23/8 1836 р.⁴⁾ знайомили Шафарика з українською мовою і письменством. В 1837 р. оголосив Б—кий знамениту на свій час працю: „О народной поэзии славянскихъ племенъ, разсужденіе на степень магистра философскаго факультета перваго отдѣленія, кандидата московскаго университета Іосифа Бодянскаго, Москва, 1837“, а тогож року 11 листопада виїздить із Москви на наукові студії в славянські землі, відки повернув що-йно з початком вересня 1842 р. В Прагу прибув 1 грудня ст. ст. 1837 р. і тоді саме познайомив ся особисто з Шафариком. Вже перше вражіє, що зробив на Б—кім

¹⁾ Цитую на основі видання д-ра К. Студинського: Думки і пісні Амврозія Метлинського, Львів, 1897, ст. 76—79.

²⁾ Переклад Ганки (Костомарова) теж в „Молодику“ Бецького 1843 р.

³⁾ 25 марта на обіді, данім в честь поета М. А. Максимовичем („Дневникъ“, Основа, 1862, VII, ст. 21).

⁴⁾ Листи зберігають ся в Нар. чеськім Музею. Копії в мене.

Шафарик, було сильне і корисне: „Шафарикъ такъ добръ, такъ внимателень ко мнѣ, — пише¹⁾ Б—кий Погодину 20/12 ст. ст. 1837 р. — что, право, я часто внутренно краснѣю самъ за себя, видя какъ онъ хлопочеть и заботится о малѣйшей мелочи, относящейся ко мнѣ и не имѣя возможности уклонить ся отъ того“.

Під проводом і при помочі Шафарика скоро поступали вперед студії Бодянського²⁾ і колекція цінних старих і нових славянських книг. Чим був Шафарик для Б—го, бачимо з його листу до Погодіна 20/2 ст. ст. 1838 р.³⁾

„Онъ для меня — цѣлая Академія;⁴⁾ ему я болѣе всѣхъ обязанъ, и сомнѣваюсь, чтобы кто-нибудь могъ мнѣ такъ пригодиться, какъ онъ. Конечно, есть здѣсь и другіе, умные, ученые и заслуженные Чехи, но они, большею частію, занимаются одной какой-нибудь отраслю; напротивъ, Шафарикъ равно силенъ и какъ дома во всѣхъ частяхъ Славянщины; это цѣлая бібліотека, живая енциклопедія всѣхъ свѣдѣній о Славянахъ“.

В тім самім листі⁵⁾ малював Б—кий і характер Шаф—ка як чоловіка: „Это каждой день имѣю я случай замѣчать, и когда подумаю — чего это стоило ему при такихъ крутыхъ его обстоятельствахъ, недостаткахъ и препятствіяхъ, невольно изумляюсь. Такой дѣятельности, неутомимости, твердости и любви къ своему предмету, такого терпѣнія и борьбы съ своею, слишкомъ къ нему неблагодарной, судьбой я еще нигдѣ не встрѣчалъ“... У нього, „ни на волосъ гордости, спѣси или себялюбія, и Вы и всякій изъ насъ поневолѣ станеть удивляться этому мужу“.

Б—кий був помічний Шафарикови в зладженю української і білоруської части Národopis-y⁶⁾ і спровадив для нього твори

¹⁾ Письма къ Погодину, ор. cit. 7 і Ж. М. Н. Пр. 1838, XIX, ст. 197.

²⁾ Порівн. його листи.

³⁾ Письма къ Погодину, ор. cit. ст. 24 і Ж. М. Н. Пр. ibidem.

⁴⁾ Ibidem. В своїй реляції міністру Нар. Просв. 23/3 1838 пише Б—кий: „Въ немъ нашель я больше, нежели надѣялся, нежели воображалъ себя: Онъ былъ для меня живою Славянскою енциклопедією“. (Ж. М. Н. Пр. 1838 XVIII, ст. 404; Письма къ Погодину ст. 24).

⁵⁾ Ibidem, ст. 24—25.

⁶⁾ Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому (1838—1857), приготовленія къ изданію П. А. Лавровымъ и М. Н. Сперанскимъ. Москва, 1895. (Відбитка з Чтен-ій въ Импер. Общ. Истори и Древн. Росс. 1895), мої матеріали з некаталогованого відділу музею Шафарика, А. Кочубинскій, ор. cit. ст. 301 і В. Е. 1906, V, ст. 143—4.

українських письменників.¹⁾ В бібліотеці Шафарика, що творить тепер окремий відділ бібліотеки Нар. ч. Музея в Празі, чимало книжок дарованих Б—ким.²⁾ Переписка Б—го з Погодіном³⁾ і з Шафариком⁴⁾ та листи Ш—ка до Погодіна⁵⁾ і Бодянського,⁶⁾ звісні нам оцінки творів Шаф—ка, написані Б—ким показали, як щирі, на обопільній пошані оперті, спільними науковими інтересами повязані були сі відносини. Шафарик був для Бодянського ідеалом чоловіка і ученого. Ученик Б—го Ол. Кочубинський слушно писав, що „Бодянський до кінця днів остався сознательнымъ ученикомъ Шафарика, но кромѣ него не признавалъ никого; и это упрямое отношеніе къ избраннику своего ума не можетъ не характеризовать и его самого, степень его научнаго развитія еще въ первую эпоху“.⁷⁾

Бодянський і Шевченко.

Перед нами цікаве питанє, коли міг Бодянський дізнати ся про появу Шевченка в українській літературі та коли міг перший раз читати його твори? Саме в часі побуту Б—го за границею від грудня 1837 р. до осені 1842 р. вийшли друком перші твори Шевченка у Петербурзі, 1840 р. „Кобзарь“ і Катери́на“, а 1841. р. „Гайдамаки“. На „Кобзаря“⁸⁾ і „Гайдамаків“⁹⁾ явили ся критики в російських журналах, які приходили теж до Праги. З них отже міг Б—кий зачерпнути перші вістки про Шевченка. А всеж цікаво, що коли Шафарик звернув ся до Бодянського в листі з 4/3 1842¹⁰⁾ з просьбою о деякі інфор-

¹⁾ Порівн. письма Погодіну з 5/3, 5/4, 12/5 1838.

²⁾ На кн. „Наськы украинскы казкы запорозьця Иська Матырынкы“, Москва, 1835, є присвята: П. І. пану Шахварьку І. Бодянській, року 1836 3-го мая Москва (сиг. 75 Н. 50).

³⁾ Письма къ Погодину, ор. cit. ст. 1—135.

⁴⁾ Копії в мене, частями у Францева: Очерки.

⁵⁾ Письма къ Погодину, ор. cit. ст. 143—448.

⁶⁾ Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому, ор. cit.

⁷⁾ Александръ Кочубинский: Осипъ Максимовичъ Бодянский, Одесса, 1892, ст. 298.

⁸⁾ „Библиотека для чтенія“ 1840, т. 39, отд. 6, ст. 14—16, „Маякъ“ 1840 № 6, „Отечественныя Записки“, 1840 № 5, ст. 10, „Сынъ Отечества“, 1840 т. 2, кн. 4.

⁹⁾ „Отечественныя Записки“, 1842, XXII, кн. 3, „Маякъ“, 1842 т. 4, кн. 8, (М. Комаровъ, Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ, Одесса, 1903, ст. 11).

¹⁰⁾ Письма П. І. Шафарика къ О. М. Бодянскому, ор. cit. ст. 28—29.

11. 038

мації з обсягу української літератури, Бодянський Шевченка поминав.¹⁾ Те саме зробив і при коректі, присланій Шафариком з листом 13/4 1842 (Письма Шафарика *op. cit.* ст. 30), а і в *Národopis-і* серед українських письменників імени Шевченка не находимо.²⁾ Сей факт пояснюю собі обставиною, що Бодянський до того часу творів Шевченка ще не читав і їх великої ціни не знав. За теж у своїм перекладі *Národopis-y* („Славянское народописание“ 1843. р.) Б—кий вставив між українських письменників також і імя „Шевченко (1841).“ Коли взяти під розвагу, що переклад *Národopis-y* почав Бодянський в 1842 р., то станемо перед фактом, що Б—кий прочитав твори Шевченка що-йно по своїм повороті в Росію, отже осенію або зимою 1842 р. Сю дату приймає теж і Ол. Кониський.³⁾ Зимою 1842 р. переїздив до Петербурга Яків Кухаренко: „По дорозі в Москві він бачив ся з Бодянським. А сей глибокий демократ (попович з Варви, лохвицького повіту), людина учена, свідомий Українець, нагадував Костомарову тих наших далеких предків, що ніколи не страчували хоробрости і говорили: „Станьмо кріпко, да не посраим землі руської“. Скоро отсі два патріоти українські Кухаренко і Бодянський побачили ся, то вжеж не можна було їм не зняти бесіди про „Кобзаря“, про „Гайдамаків“ і їх творця. І певне, що Бодянський притьмом радив Кухаренкови пізнати ся особисто з Шевченком“.

Коли познайомив ся Шевченко з Бодянським особисто, того певно не знаємо.⁴⁾ Ол. Кониський приймає початок 1843 р.⁵⁾, коли поет через Москву переїздив з Петербурга на Україну. Хоч здогад Кониського має знамена імовірности, то все таки за певний факт прийняти його не можна.

Зате знаємо певно, що Шевченко бачив ся в Москві з Бодянським в 1844 р. в першій половині лютого. „Запевне не відаємо, чого він туди їздив: можемо тільки гадати, що він

¹⁾ Лист з 9/4 1842 ст. ст. з Фрейгард, копія в мене.

²⁾ Першу згадку про Шевченка в західно-європейській літературі стрічаємо в журн. *Jordans Jahrbücher für slavische Literatur...* з 1843 р., ст. 81: *Die Hajdamaken, Gedicht von T. Schewcenko*, де про III—ка говорить ся як про незнаного: „Der Verfasser scheint hier seinen ersten Ausflug gewagt zu haben, da er sonst unbekannt“.

³⁾ Ол. Кониський, *op. cit.* т. I, ст. 117. Сей цитат цікавий і для характеристики Бодянського.

⁴⁾ Н. Василенко, Іосифъ Максимовичъ Бодянскій и его заслуги для изучения Малороссіи, *Кіевская Старина*, 1903, XII, ст. 714.

⁵⁾ Ол. Кониський, Т. Шевченко *op. cit.* I, ст. 117.

їздив порадити ся з Бодянським про виданє „Живописної України“, — каже Кониський.¹⁾

Ми нїяк не можемо згодити ся з тим поглядом, щоби головною цїлю поїздки Шевченка в Москву мало бути обговоренє з Бодянським видавництва „Живописна Україна“. На се докази. Що-йно в листї 13/3 1844 р. подав Ш—ко Бодянському плян „рисовать нашу Украину“.²⁾ В листї з 29/6 1844 р. писав Ш—ко „...Я рисую теперъ Украину и для исторїи прошу вашей помощи; я здаеця тойди вамъ розказувавъ, якъ я думаю це зробити“. Слїдує плян видавництва. Як би обговоренє пляну „Живописної України“ мало бути головною цїлю поїздки Ш—ка до Бодянського, то поет був би об тїм добре памятав, а не писав „здаеця“, тай по моїй думцї не потрібував би розводити Бодянському в листах подрїбного пляну видавництва.

При сїй нагодї треба справити ще і те місце в житєписи Шевченка, де говорить ся, буцїм то Бодянський „найбільше“ впливав на Шевченка, щоб він не вбирав ся „в кожух не на його шитий“,³⁾ себто не писав по російськи. Як би так було справдї, то Шевченко не писав би Б—му: „На виды и на людскїй бытъ текстъ буду самъ писать, або Кулиша просытому, а на исторїю потурбуйтесь будьте ласкавы вы писать, тры лысточки въ годъ, тилько по нашому, щобы тямилы безглузди кацапы“.⁴⁾

Певним є, що Шевченко підчас свого побуту в Москві в 1844 р. говорив з Бодянським про свої твори. Посилаючи Б—му в продаж Тризну і Гамалїю пише: „Гамалія не поправлений, як мы звамы тойди поправлялы, бо безъ мене надрюкованый полукацапомъ“.⁵⁾

Послїдний раз перед увязненєм бачив ся Шевченко з Бодянським 1845 р. в Москві, в переїзді на Україну. В Москві пробув тодї недовго, бо з Петербурга виїхав 24 березїля, а з Москви уже в кінцї березїля.⁶⁾ Певна річ, що пробуваючи в Москві, Ш—ко знімав довгі бесїди з Бодянським і про свої твори і про історїю і сучасний побут України,⁷⁾ а вважаємо не

¹⁾ Idem ст. 136.

²⁾ А. А. Титовъ: Тарасъ Григорьевичъ Шевченко въ письмахъ его къ О. М. Бодянскому, Русская Старина, 1883, т. 39, ст. 639.

³⁾ Ол. Кониський, *op. cit.*, ст. 117.

⁴⁾ Русская Старина, *op. cit.*, 1883, т. 39, ст. 639.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Ол. Кониський, *op. cit.* I, ст. 149.

⁷⁾ Idem, ст. 136.

менше певним, ба навіть конечним прийняти за факт, що Бодянський розмовляв з поетом теж про „славянщину“.¹⁾ Сю тему порушив Ш—ко в „Гайдамаках“ і „Никиті Гайдай“ (1841 р.), а Б—кий вернув що-йно недавно із своїх славянських студій, стояв ще під свіжим вражінем свого побуту в Празі, себе цілого посвятив студіям на полі славянознавства, заняв кафедру славістики на московському університеті, викладав головно чеську мову, історію і літературу.²⁾

Не можливо, щоби при таких розмовах не сходив Бодянський і на особу Шафарика. Він — його безглядний прихильник — малював перед Шевченком риси його великого і чистого характеру, інформував про досить інтимні і тільки так близько до Шафарика стоячому чоловікови відомі моменти його життя, представляв його заслуги на полі славянської науки і значіне в історії відродження та будучини славянських народів. В дальшій частині сеї студії покажу, чи і на скільки замітні впливи Бодянского в „Посланію“ і в поемі „Іван Гус“, а тепер тверджу з цілою певністю, що думку присвятити поему Шафарикови піддав Шевченкови ніхто инший, як тільки Бодянський, щирий приятель³⁾ і духове звено

¹⁾ Що такі розмови між ними велись, виходить із записки у „Дневнику“ 18 марта 1858 р., як про річ між ними звичайну: „Вечеромъ былъ у О. М. Бодянского. Наговорылись досыта о Славянахъ вообще и о землякахъ въ особенности“ (Основа, Птб. 1862, VI, ст. 14).

²⁾ „Теперь я преподаю студентамъ чешскій языкъ, исторію чешскаго народа и его словесности“ — пише Б—кий вітцєви 18/2 1843 (Письма О. М. Бодянского къ Отцу, Чтенія Истор. и Древн. 1893, III, 59). Карло Гавлічек, що прожив у Москві від січня 1843 до липня 1844 р. (Zelený, Osvěta 1873) пише Запови 3/5 1843 р.: „Bod'anský přednáší letos: šafaříkowsky starožitnosti, Národopis a Český Jazyk. Moskva tedy bylo první město ve světě kde Zeměvid slovanský ex offio visel na tabulí, a kde se prvéce šafařika studenti ex offio učili. Divné souzení boží! šafařika v Moskvě lépe znají než v Praze. (Ladislav Quis: Korrespondence Karla Havlíčka, v Praze, 1903, ст. 101—104).

³⁾ Відносини Б—го і Шафарика ми пізнали. Пригляньмо ся відносинам Б—го і Шевченка. Шевченко переписує ся з Б—им (6 листів оголошених А. А. Титовом, Русская Старина, 1883 т. 39), відзиваєть ся до нього: „друже мій єдиний“ (лист з 3/1 1850 р.) „мій добрий, мій єдиний друже“ (лист з 15/11 1852), здоровить його з заслання через Козачковського (листи з 16/7 1852, Основа, 1862, IV, ст. 20 і з 14/4 1854 р. idem ст. 23), дає поручення до нього через Писемського 1856 р. (М. К. Чалый, ор. cit. ст. 93). Проф. Карському пощастило знайти між рукописами Бодянского, що переховують ся в Москов. Общ. Истор. и Древн. Рос. № 159 власноручний манускрипт Шевченкової „Наймички“, з поправками рукою Ш—ка і датою „1845 Ноябрь, Переяслав“ (Е. О. Карскій, Наймичка Шевченка. Матеріалы

між Шевченком і Шафариком. Не буде тут без ваги і сей момент, що Бодянський серед російських учених майже самотній, якого не займав культ Ганки. Що більше, він — правда, не без впливу в тому напрямі Шафарика¹⁾ — до заслуг Ганки на полі науки і літератури відносився що найменше критично, а характер його цинізм досить низько. Коли автор Історії чеської літератури Міхль назвав Бодянського учеником Ганки, Бодянський обурений писав про Погочінову 2/7 н. ст. 1838 р. і питав: „Кого бы Вы думали? пресловутаго Ганки. Когда его спросили, зачѣмъ онъ де это сдѣлалъ, получили отвѣтъ, что такъ хотѣлось пану Ганкѣ... Слышались Вы гдѣнибудъ о подобномъ честолюбіи, столько ничтожномъ, ребяческомъ? Я ученикъ Ганки! Каковъ соколъ наставникъ“ (Письма къ Погочину, оп. cit. ст. 63—64).

Основні думки „Послання“.

Основні думки „Послання“ зосереджують ся в трьох питаннях: 1) упадок славянських народів і їх відроджене; 2) заслуга і характеристика Шафарика; 3) славянська ідея.

Упадок словянських народів малює автор образним порівнянням:

для ея наукаго изданія (Русскій филологическій Вѣстникъ, 1907, ст. 109 — згадка про теж у Доманицького, Розсід оп. cit. ст. 117 і Україна, 1907, VII—VIII, ст. 273). Бодянський посилає Шевченкови книжки („Дневникъ“ 10/12 1857, Основа, 1862, IV, ст. 37 і 20/3 1858, idem VI, ст. 18), а в своєму дневнику містить осью теплим спочуванем проняту записку: „Авось онъ проведеть за ними пріятно время въ своемъ уединеніи и вспомнить старину самъ старѣясь съ каждымъ днемъ болѣе и болѣе не столько отълѣтъ сколько отъ обстановки своей“ (Н. Василенко, оп. cit. К. Ст. 1903, XII, ст. 715). В письмі Сергія Левицького до Шевченка з 6/3 1850 читаємо: „Добравшись до Москвы, письмо Ваше къ Репниной я отправывъ и пишовъ до Бодянского; насылу достукався, да вжешъ за то якъ сказавъ, що я видъ Васъ и ще маю пысулку, то изъ ёго зробилось щось таке, якъ буцимъ винъ чуе объ брати, або объ кимъ небудь дуже близькимъ ёго широму серцю. Довго балакали про Оренбургъ, якъ жыть тамъ усимъ и якъ жить Вамъ: бидковали и горювали вмисти, а опісля поговоривши якъ родычи, розійшлись, и чы зйдемось знову — святыи знае“. (Кіев. Стар. 1900, IX, ст. 322—23). Бодянський заступає ся за Ш—ом в розмові з Гоголем 1841 р. (Григорій Данилевскій: Знакомство съ Гоголемъ, Историческій Вѣстникъ, 1886, т. 26, ст. 278—9, порівн. теж письмо Бодянського Данилевському з 30/10 1851, Кіев. Стар. 1903, I, ст. 53. Талант Ш—ка цинить Б—кий дуже високо, як се виходить із „Записок“ Ш—ка оп. cit. ст. 183: „Максимович — так той просто благоговіє перед моїми віршами. Бодянський теж“.

¹⁾ Порівн. Лист Шаф—ка Коляру 26 prosince 1833 р.

Запалили у сусіда
Нову добру хату¹⁾
Сусіди злі;

.
Отак Німота запалила
Велику хату, і семью,
Семью Славян роз'єднала,
І нишком-тихо упустила
Усобиць лютую змію.²⁾
Полилися ріки крови,
Пожар погасили,
А Німчики пожарище
Й сиріт поділили.³⁾
Виростали у кайданах
Славянський діти
І забули у неволі,
Що вони на світі.

Хоч між поглядами поета висказаними в „Посланію“ і „Гайдамаках“ та „Никит-ї Гайдай“ заходить ідейне і настроєве споріднене, хоч стрічаємося з повторенням зворотів і слів, то всеж таки є між ними основна різниця. В „Гайдамаках“ і „Никит-ї Гайдай“ навязує Шевченко свої думки до крівавих польсько-українських конфліктів, у „Посланію“ до історії західно-славянських народів, а властиво народа чеського. Тому руйнуюча і розеднуюча роля серед Славян вложена поетом на „Німоту“, що вповні підходить до чеської історії та органічно вяжеться з особою Гуса.⁴⁾

¹⁾ Подібний зворот находимо в „Гайдамаках“: „Убем брата! Спалим хату!“ — Кобзарь, Птб. 1908 ст. 105.

²⁾ Ті самі погляди стрічаємо в „Гайдамаках“:

...„Треба роз'єднатися!

Треба крови брата, крови“ (ор. cit. ст. 104—105),

в уривку драми: „Никита Гайдай“:

„. не любов'ю,

Раздоромъ грѣшная земля

Утучена, родною кровью“ (К. Ст. 1887, т. 19, ст. 285).

„Столѣтная война — между кѣмъ? Между родными братьями. Страшно!“ (idem, ст. 286).

„Славяне, несчастные славяне! Такъ нещадно и такъ много пролить храброй вашей крови междоусобными ножами“ (idem, ст. 288).

„Болишь сердце, як згадаеш:

Старих Славян діти

Впились кровью. („Гайдамаки“ ор. cit. ст. 105).

³⁾ Порівн. в „Гайдамаках“: „...Ні! на кару

Сироти остались, (ор. cit. ст. 105).

⁴⁾ Проф. Т. Д. Флоринський в статі „Славянофильство Т. Г. Шевченка“: „Прежде всего, бросается въ глаза неполнота и неточность

Вказати на жерела тих поглядів Шевченка тяжко. Припускаючи можливість користування всесвітною історією — спеціальної чеської історії в російським перекладі ще тоді не було — устними оповіданнями Чехів та людей з чеською історією бодай поверховно познайомих, добачую вплив Бодянського, тоді самотнього глибокого знавця чеської і славянської історії, з яким Шевченко зійшов ся, а роблю се тим більше, що погляди поета сходять ся з поглядами Бодянського в студії „О народной поэзии славянскихъ племенъ“.

В якій мірі міг скористати поет з устних інформацій Бодянського, сказати годі; однак годі не додати схожості в поглядах Шевченка і Бодянського, висказаних ще в 1837 р.

Маю на думці книжку: „О народной поэзии славянскихъ племенъ Іосифа Бодянского“, Москва, 1837. Твори Бодянського дістав Шевченко від Гребінки.¹⁾

Славяни являють ся у Бодянського одною родиною. Історія Чехів представлена коротко (ст. 56—62): „Чехи, изъ всѣхъ Славянскихъ народовъ на Западѣ Европы, долѣе и мужественѣе прочихъ боролись съ Нѣмцами, покушавшимися вытѣснить ихъ изъ родины или, по крайней мѣрѣ, овладѣть и онѣмечить, точно также, какъ они сдѣлали это съ несчастными при-Балтійскими, Браниборскими, и др. Славянскими племенами. Вся ихъ исторія, вся ихъ жизнь представляетъ собою непрерывную цѣпь безпрестанныхъ, неумолкаемыхъ споровъ, браней и войнъ съ своими сильными сосѣдями.... Но никогда ненависть Чеховъ къ своимъ подругамъ не доходила до такой высокой степени, до такого, почти нечеловѣческаго изступленія, какъ въ продолженіе XV-го стол. когда долготерпѣніе Чеховъ... наконецъ совсѣмъ лопнуло, и месть, свирѣпая, жестокая, неумолимая месть,²⁾ вспыхнула одновременно и единодушно въ сердцахъ

въ изображеніи исторической перспективы“, а се тому, що „врагами славянъ... выставляются исключительно нѣмцы“. — „Поэтъ словно забываетъ о другихъ врагахъ — мадьярахъ и туркахъ... (Унив. Изв. Кієвъ, 1906, № 8, ст. 9). Заміт, по нашій думці зовсім безосновий, бо Шевченко, присвячуючи поему, якої сюжет взятий з чеської історії, чеському ученому, свіdomo заціпив тільки чесько-німецькі відносини — і зробив, як поет, добре.

¹⁾ Твори Т. Шевченка, видане В. Яковенка, II, 1911, ст. 378, О. Кониський оп. cit. I, ст. 98.

²⁾ Порівн. Шевченкове: „Підпалу жде, як той местник“.

и обняла своїмъ заревоиъ не только Чехію, но и смежныя Славянскія земли“.¹⁾ Не менше живо змалюване теж поневолене прибалтійських Славян: „Послѣ эти, какъ извѣстно, столько тихіе, смиренные Славяне, когда Нѣмцы рынулись на нихъ своими Крестовыми походами, отличились необыкновеннымъ мужествомъ, геройски защищая свою независимость, религію, родину и торговлю“...²⁾ „Ужасна была борьба съ обѣихъ сторонъ; наконецъ Славяне должны были уступить многочисленности своихъ враговъ“.³⁾ Бодянський подає тут теж у кирилівській транскрипції уривок із Колярової поеми *Slávy Dčera — Předspěv*, якої деякі звороти живо пригадують „Посланіє“:

„Зарди се завистна Тевтоніе, суседо Славы...
Небѣ крєве никде толикъ не вылилѣ чернидлаже жадный Непритель, що вылилѣ къ загубѣ Славы Нѣмецъ...
Такъ ту дому влястни подробенѣ панѣ, хитрему влезлый Суседѣ овилѣ тѣжкый смутенѣ о гардло ретѣзѣ
Славы сына къ братромѣ пришлого въ ты крає незна
Братѣ влястній...“

В книзі „Славянское народоописание“ 1843 стрічаємо теж опис упадку чеської самостійності по битві на Білій горі (1620) і германізації Чехів (ст. 87—88). Про Німців читаємо: „Ни одно Европейское поколѣніе не сосѣдитъ съ Славянами на столь обширныхъ предѣлахъ и не вторгается такъ разнообразно жилищами своими въ жилища послѣднихъ, какъ поколѣніе Нѣмецкое“ (ст. 110).

Вплив сього місця на погляди Шевченка очевидний.

В 1839 р. видав Амврозій Метлинський збірник поезій п. з. „Думки и пѣсни та ще дешчо Амвросія Могила“. Ся книжка була Шевченкови знана,⁴⁾ а відгомін впливу її находимо в „Посланію“. В перекладі „З краледворської рукописі: Бенес Германов“ читаємо:⁵⁾

„Ідуть Німці, все Саксонці, довгими рядами
Із далеких онтих сторон, що проміж горами.
„Оддавайте, небожатка, золото й пожитки;
Не дасте нам, так ми спалим вам двори й хатинки!“
Наші хати попалили, золото забрали...“

¹⁾ Op. cit. ст. 58—59.

²⁾ Idem, ст. 143—4.

³⁾ Idem, ст. 145.

⁴⁾ Об тім свідчить лист Шевченка до Кухаренка, Основа, Птб. 1861, Октябрь, ст. 6, Л. Н. Вістник, 1899 VII, ст. 35.

⁵⁾ „Думки і пісні“, вид. др. К. Студинський, Львів, 1897, ст. 77.

Бенес збирає людей проти Німців, веде військо, що „кричить, як море гукає“: „Помстим, побем усіх Німців, щоб нас вони знали“. Для повноти згадаємо теж про той огляд славянської минувшини, що подав його Корсун:¹⁾ „І тоді брати наші червонорусьці, сербини, чехи, та й ще деякі звались — якіми — Словенами і жили у купі. А далі, як наш народ піддав ся під ляха, то й вони покорились німцю: і з того часу усі Словени порозповзлись мов цвіркуни від чаду;а ті сердеги що в німця.... Інші бідують від кателіків, інші і самі поперевертувались у кателицство, а деякі так ізробились щірими німцями“. Не улягає ніякому сумнівови, що Шевченко „Сніп“ Корсуна читав, а наведене нами місце могло легко відбити ся і на його поглядах.

В кінці належить зазначити, що в рукописі „Законь Божій“²⁾ закріпощенє славянських народів приписуєть ся теж німецькому елементови: „И Славянщина, хотя терпѣла и терпѣть неволю, то не сама сотворила неволю, ибо царь и дворянство не славянскаго духа, а изобрѣтеніе нѣмецкаго и татарскаго“.³⁾

Заслуга і характеристика Шафарика. Славяни поневолені і розєднані, без свідомости того, що вони на світі, себто без почутя племінного споріднення. „Давне пожарище“. Але в ньому „тліла дотлівала іскра братства“, дожидала рук твердих та смілих. Діждала ся Шафарика, до якого поет звертаєть ся словами:

.... Прозрів-єси
В попелі, глибоко
Огонь добрий, смілим серцем,
Смілим орлім оком;⁴⁾
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі;⁵⁾
І Славян семью велику
Во тьмі і неволі

1) Сніпъ: Украинській новорочникъ, зкрутивъ Александеръ Корсунъ Харьківъ, 1841, ст. 212.

2) Відтак буде мова об тім, що Шевченко міг знати подібну брошуру.

3) В. Семевскій, Кирило-Меоодіевское Общество 1846—47 г., ст. 49.

4) Порівн. характеристику подану Бодянським і Грановським.

5) Шафарик по словам поета доглянув „іскру братства“, сей „огонь добрий“, що за ним прийшов „світоч правди, волі“, і „брат з братом обняли ся і проговорили слово тихої любови на-віки і віки“.

Перелічив до одного,¹⁾ —
 Перелічив трупи,
 А не Славян, — і став-вси
 На великих купах, —
 На розпутті всесвітньому, —
 Іезекіїлем.²⁾
 І, о диво! Трупи встали
 І очі розкрили;
 І брат з братом обнялися
 І проговорили
 Слово тихої любови
 На віки і віки.
 І потекли в одно море
 Славянськїй ріки.³⁾
 Слава тобі любомудре,
 Чеху-Славянине,
 Що не дав ти потонути
 В німецькій пучині
 Нашій правді!⁴⁾

Ми бачили, що і характеристика Шафарика і представлене його заслуг в ділі славянського відродження знаходять не в одній подробиці аналогію в тім книжнім матеріалі, що його Шев-

¹⁾ Бодянський в листі до Погодіна з 20/12 1837 пише, що в Шафарикових „Слав. Древн.“ є „общее почисленіе всѣхъ славянскихъ народовъ и ихъ вѣтвей“. (Письма оп. cit. ст. 7, і Ж. М. Н. Пр. 1838, XIX, ст. 197). В листі з 29/8 1838 читаємо, що І т. VI ч. § 45 „Слав. Древн.“ містить исчисленіє народівъ и вѣтвей Славянскихъ (Письма, ст. 84).

²⁾ В. Козачковський, споминаючи жите Шевченка в себе в 1845 р., каже: „Иногда онъ занимался чтеніемъ Библии, отмѣчая мѣста, поражавшія особеннымъ величіемъ мысли. Изъ тогдашнихъ предположеній его помню два, неосуществившіяся: первое — большая картина: „Видѣніе Іезекиїла въ пустинѣ, полной сухихъ костей“ (Драгоманів: Шевченко Укр. и Соц. оп. cit. ст. 48). Тут поет не обмежуєть ся тільки на однимъ порівнанню Шафарика з пророком і на порівнанню діяльності з воскресанемъ трупів. Ціле се місце навіянє книгою пророцтв Іезекиїла, а як в його оповіданню (Кн. пр. Іезекиїла, гл. 43, ст. а) воскресєнє народа порівнанє з воскресєнємъ трупів серед поля, так і в Шевченковім Посланії Шафарикові. Вплив пророцтв Іезекиїла очевидний. Звернув на нього увагу д-р В. Щурат в книжці „Святе письмо в Шевченковій поезії“, Львів, 1904, стор. 42—45.

³⁾ „Тутъ-то Славяне въ первый разъ очутились въ одномъ видимомъ семействѣ, дѣтьми одной матери, сознались громко, во всеуслышаніе, что всѣ мы
 „Kość z kości ojców naszych, ród jeden składamy,

І jedným wszędzie duchem oddychamy“.

(Предисловіє переводчика: Славянское народоописаніе, составленное П. І. Шафарикомъ. — Переводъ съ Чешскаго І. Бодянскаго, Москва, 1843, ст. V.

⁴⁾ Пригадую погляд Погодіна на німецькихъ істориків, погляд В. В. Григорєва, оцінку Бодянського

ченко міг знати, а якого ремінісценції відбили ся в „Посланію“. Бачили ми далі, що Шевченко стояв тоді під сильним впливом святого письма, а сей вплив помітний не тільки в формі висловів, але і в ідеях. На разі зазначимо те, що далі викажемо подрібно, що сей вплив йшов не тільки безпосередною дорогою вчитування в святе письмо, але й посередною дорогою нецензурних видань і брошур українських, а головню польських,¹⁾ дорогою особистих зносин з людьми, що по словам Куліша²⁾ були глибоко просвічені святим письмом, високої чистоти духовної і в яких апостольство любови до ближнього доходило до одушевлення. Та всеж таки головним жерелом був у тім згляді для Шевченка Бодянський із своїм особистим впливом, своїми безпосередніми інформаціями. Сеж виходить ясно зі схожости деяких поглядів, а навіть висловів Бодянського і Шевченка, на що ми в своїм місці вказали.³⁾

Славянська ідея. „Посланіє“ кінчить поет апострофою до Шафарика:

..... Твоє море
Славянське нове
Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І з добрим кормилом,
Попливе по вольнім морі
На широких хвилях.
Слава ж тобі Шафарику
Во-віки і віки,
Що звів-еси в одно море
Славянський ріки.
.....
..... А я нишком
Богу помолю ся,
Щоб усі Славяне стали
Добрими братами
І синами сонця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Еретик великий;

¹⁾ Замітив се д-р В. Щурат („Культурна ідея в поезії Шевченка“, Діло, 1914, ч. 59).

²⁾ Історичне оповіданє, „Руска письменність“, VI, 6, ст. 377.

³⁾ Тут ще згадаємо, що в р. 1845 дістав Шафарик від Бодянського „Чигиринській Кобзарь“ і „Гайдамаки“ 1844 Спб. з надписом: Павлу Осиповичу пану Шахварьку Іос. Бодянський. Мая 15-го дня, року 1845. Москва (бібл. Шафарика в Нац. чеськ. Музею, сиг. 75, G. 83).

Мир мирові подарують¹⁾
І славу во віки!²⁾

В тих словах містить ся основний погляд Шевченка на будучність славянських народів, се його концепція славянської ідеї. Питанє про генезу і розвій сеї ідеї тісно вяжеть ся з питанєм, чи вже ранше не пробував Шевченко найти розвязки уладнання взаїмних відносин славянських народів? Так. В „Гайдамаках“ уст. VIII „Гупалівщина“ на тлі кривавих, грозою проймаючих сцен дає поет волю своїм рефлексіям:

„Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла.... А за-віщо?
Того-ж батька, такі-ж діти
Жити б та брататься!
Ні, не вміли, не хотіли, —
Треба роз'єднаться!
Треба крови брата, крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті.
„Уб'єм брата! Спалим хату!“ —
Сказали, і сталося.
Все б, здається! Ні, на кару
Сироти остались, —
В сльозах росли, та й вирости;
Замучені руки
Розвязались, і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кров'ю....³⁾

Вже не в формі „болю серця“ і згадки перенесеної в минувшину, але в формі ідеї киненої в будучину виходять погляди поета в „Передмов-і“ до „Гайдамаків“:

„Весело подивиться на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися Ляхи з козаками. Весело, а все-таки скажеш: Слава Богу, що минуло!

¹⁾ Порівн. „Сынамъ и внукамъ миръ и слава (Никита Гайдай, К. Ст. 1887 т. 19, ст. 286. „Ты міру миръ благословилъ (Безталанний, К. Ст. т. 19, ст. 458).

²⁾ Кобзарь, Птб. 1908, ст. 192—3.

³⁾ Idem, ст. 104—105.

„А надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми — Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеть ся на-віки од моря і до моря славянської земля!“¹⁾

Подібні погляди стрічаємо теж і в уривку з драми „Никита Гайдай“ 1841 р.:²⁾

„О Боже сильный! Боже славы!
Пошли мнѣ мудрость отворотить
Эту кровавую расправу,
Пошли мнѣ мудрость вразумить
Алчныхъ грабителей лукавыхъ,
Что братья мы, что не любовью,
Раздоромъ грѣшная земля
Утучена, родною кровью“.³⁾

В іншому місці автор жаліє:

„Столѣтная война — между кимъ? — Между родными братьями. Страшно!“⁴⁾ — І додає:

Всему кровавому конецъ!
Сынамъ и внукамъ миръ и слава!⁵⁾
О дняхъ минувшихъ, дняхъ кровавыхъ
Кобзарь имъ пѣсню пропоетъ“...⁶⁾

„Славяне, несчастные славяне! — читаємо далі. — Так нещадно и такъ много пролито храброй вашей крови междоусобными ножами. Ужели вамъ вѣчно суждено быть игралищемъ иноплеменниковъ? Настанетъ ли часъ искупленія? Придетъ ли мудрый вождь изъ среды вашей погасить пламенникъ раздора и слить воедино любовію и братствомъ могущественное племя?“⁷⁾

В поемі „Безталанний“ 1843 р. находимо отсе незвичайно цікаве місце:

„Когда братъ брата алчетъ крови —
Ты сочеталъ любовь въ чужихъ;

¹⁾ Idem, ст. 134—5.

²⁾ Киевская Старина, 1887, т. 19. (Поет згадає об сій драмі в листі до Квітки з 8/12 1841, К. Ст. 1894, т. 44, ст. 323).

³⁾ Idem ст. 285.

⁴⁾ Idem ст. 286.

⁵⁾ Ibidem

⁶⁾ Ті самі погляди в „Гайдамаках“.

⁷⁾ Idem ст. 288.

Свободу людямъ въ брaствѣ ихъ
Ты проявилъ; великимъ словомъ
Ты міру миръ благословилъ,
Свободу блага, — духъ любви...¹⁾

Основні думки Шевченка про славянське питанє, що вже до 1845 р. глибоко проймали його історично-політичний світогляд, отсі. Навязуючи до польсько-українських конфліктів, поет каже, що і Українці і Поляки „тогож батька такіж діти“, се „брати“, „старих Славян діти“, „одної матері діти“, „всі ми — Славяне“. Розєднанє, кров, борба — се минувшість. Будучність — одні і другі мають „братати ся“, „братати ся з своїми ворогами“, „любовю“ має засїяти ся „рідна земля“, „могутне племя має злучити ся в одно „любовю і братством“. Братство несе з собою свободу, мир світу.

Хоч як поражаюча схожість в ідеях Шевченка, висказаних в „Гайдамаках“ і „Никиті Гайдай“ та „Безталаннім“, то всеж таки не може не звернути на себе уваги і певна ріжниця. До 1843 р. підклад ідей поета чисто політичний, сказатиб світський, а в „Безталаннім“ вибиваєть ся на перший плян підклад евангельський, се „велике слово Христове“, що ним Христос „свободу людямъ въ братствѣ ихъ проявилъ, міру миръ благословилъ, свободу блага“. В тім напрямі розвивають ся ідеї Шевченка ще виразнійше в „Посланію“, що побачимо відтак, а вже ясно виходять у поезії з 1847 р. „Ляхам“, присвяченій Брониславу Залеському, де поет взиває його:

„Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.“²⁾

Значить ся, славянська ідея Шевченкова від 1841 р. до 1845 р. остала в своїй основі однаж і та сама. Тільки в „Посланію“ опер її поет вже не на двох народах, але на усіх народах славянських, подав уже ясно ті основи, на яких будучність Славян має опирати ся.

Стаємо тепер перед питанєм, під якими впливами зложила ся така Шевченкова концепція будучини міжславянських відносин?

¹⁾ Киевская Старина, 1887, т. 19, ст. 457—8.

²⁾ Кобзарь, Птб. 1908, ст. 348.

Славянофільство і Шевченко.

Коли в 40-их роках XIX ст. славянська ідея була готова в формах, які подали Коляр, славянофіли польські, московські і українські, вона виробляла ся що-йно в Кирило-Методіївським Братстві.

Славянська ідея Колярова появила ся найперше у поетичній формі твору *Slávy Dčera* 1821, 1824. Ширше розвинув її Коляр у 3-ім виданню з р. 1832 розширенням пісні IV і V та доданням багатого історично-літературного матеріалу у „*Výklad-i ku Slávy Dčeře*“. Теоретичну основу своїм поглядам дав Коляр найперше в статі: „*Rozpravy o jmenách, počátkách i starožitnostech národu Slávského a jeho kmenů* (1830),¹⁾ відтак в розвідці п. з. „*O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slavskými*“.²⁾

Бажаючи свої ідеї спопуляризувати теж між іншими славянськими народами, вислав він свою розвідку між Поляків, Сербів, Росіян і Хорватів з просьбою, щоби переклали і оголосили її печатно. З Росіян дістав її Кеппен із листом з 18/6 1836 р. Бажану ціль осягнув Коляр що-йно розвідкою: *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, von Johann Kollár aus dem slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedrukten, ins deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser, Pesth 1837.*

Шафарик у листі до Погодіна з 18/7 н. ст. 1837³⁾ писав об тім: „...*Sie erhalten es bald über Wien entweder von Kollár selbst oder von mir. Sorgen Sie doch dafür, dass es unverzüglich ins Russische übersetzt und gedruckt werde*“. Розвідка появила ся в 1838 р. в журн. „Московскія Вѣдомости“ в перекладі І. Срезневського, а в 1840 р. в журн. „Отечественныя Записки“ № 1—2.⁴⁾ Основні думки Колярової словянської ідеї такі. Перший раз по многих століттях розкинені славянські племена вважають себе одним великим народом, свої різні наріччя одною мовою, будить ся в них національне почуте, вони тужать до тіснійшої злуки (§ 1). Вони відчують потребу літературно-духової звязи. Се взаїмність, яка по-

¹⁾ Dr. M. Murko: Kollárowa vzájemnost slovanská, Sborník statí o životě... ve Vídni, 1893, ст. 202.

²⁾ Hronka: Podtatranská zábavnice, 1836 I, 2, ст. 39—53.

³⁾ Письма къ Погодину, оп. cit. ст. 202.

⁴⁾ Dr. M. Murko, op. cit. ст. 202.

лягає на тім, що усі беруть участь у духових плодах своєї нації через куповане і читане видаваних на усіх славянських наріччях письм і книжок. Кожде наріччє має право свободного розвитку (§ 2). Взаїмність є далека від політичної злуки; належить любити свою народність і мову, але бути вірним і послухним пануючим, хочби вони були іншої народности (§ 3). Всі Слав'яни мають вважати себе братами одної великої родини (§ 4). Слав'яни мають вести далі духове жите людства в напрямі гуманности (§ 14). Користи зі взаїмности ті, що на вні устануть повстання, бо народи злучені літературно не будуть стреміти до злуки політичної, а в нутрі устануть спори, боротьби, війни, гнет Слав'ян над Слав'янами (§ 16). На перепоні взаїмности стоять зі вні упереджене європейських народів до Слав'ян, тривога і страх перед ними, невірне і образливе представляване Слав'ян німецькими істориками, а у нутрі взаїмне недоцінюване себе, погорда, нетерпимість, племінна ненависть, самолюбство (§§ 17—18). Від тепер Поляк має бути не тільки Поляком, але і Поляком-Слав'янином, так само Чех-Слав'янин і т. д. (§ 20).

Як бачимо понятє славянської ідеї було у Коляра чисто культурно-історичне, далеке від яких-небудь політичних комбінацій, а мотивоване естетично-гуманними аргументами, що Слав'яни, як нарід свіжий, великий, дадуть людству здоровле фізичне і духове, дадуть культуру оперту на вселюдських ідеалах. Провідна думка взаїмности — се ідеал гуманности. Коляр бачив у любови між славянськими народами природний зріст братолубія, любови людства.¹⁾

Політичний панславїзм, що вийшов із обсервації пангерманїзму і безперечно був задушевеним ідеалом Коляра, закритий старанно в брошурі, звенить виразно в поемі „*Slávy Dčera*“ ч. 3: Причина неволі Слав'ян — се брак єдности і злуки, і поет тужить за одною славянською державою, не подаючи ні її основ, ні форм.²⁾

Гадаємо, що розвідку Коляра Шевченко певно читав, бо вона вийшла двома перекладами в рр. 1838 і 1840 в журналах Шевченкови звісних. Підчеркнені нами місця вказують теж на

¹⁾ T. G. Masaryk: *Slovanské Studie... Naše Doba*, R. I, ст. 492.

²⁾ Jan Jakubec: *O životě a působení Jana Kollára, v Praze*, 1893, ст. 33.

можливий вплив, особливо вислів „Чеху-Славянине“ в „Посланію“ чисто по Коляровій рецепті. Та мимо того абстрактний¹⁾ ідеал взаємності о літературно-книгарським характері, без тіни політичної закраски, не міг мати впливу на політичні славянські ідеали Шевченка.

В розвитку польського славянофільства і політичного панславізму замітні дві фази. Першу фазу до 30-их рр. XIX ст. з визначною прикметою русофільською, з масонськими льожами, зі славянофільством в області науки і літератури поминемо, а перейдемо до другої фази, що тісно вяжеться із подавленням польського повстання і діяльністю польської т. зв. великої еміграції. Розуміється, що звертати мемо нашу увагу на напрями і різниці ідей в обсягу політичного панславізму.

До поглядів першої фази навязував Hoene-Wroński свій поклик до Росії, щоб вона злучила усі славянські народи і дала їм повну свободу.²⁾

На подібнім становищі станув Wacław Jabłonowski в проспекті видання *Le Slave* 1843 р. Цікаво, що він жадав перенесення столиці великої славянської держави під династією Романових у середину Росії, в Київ.³⁾

В 1834 р. основано в Парижі „Towarzystwo słowiańskie“, що поклало собі ціль: увійти в порозуміння з іншими народами славянськими. Між основателями були Міцкевич і Богдан Залеський. В 1836 р. „Towarzystwo demokratyczne“ виступило з маніфестом, яким накликувало до злуки усіх славянських народів на основах демократичних, а для ширення своїх ідей видавало в 1837—1840 рр. „Pismo Towarzystwa demokratycznego“, а від 1842 р. „Pamiętnik Towarzystwa demokratycznego“.

Провідна думка голошеної там славянської ідеї — се призначення Польщі на провідника в ділі визволення Славян. *Revue Slave* 1839 р. Г. Бонковського пропагувало думку, що всі Славяне мають злучити ся під проводом приверненої Польщі.⁴⁾

В 1841—43 рр. видав Alfons Starzyński „Słowianin-a“ з кличем: „Za naszą i waszą wolność“. Основна ідея містила ся в словах: *Słowianie wyższych uczuć i pojęć dawno już to czują, że im pod*

1) А. Пыпинъ: Панславизмъ въ прошломъ и настоящемъ, Вѣстникъ Европы, 1878, ноябрь ст. 314.

2) Edmund Kołodziejczyk: Słowianofilstwo emigracyi wielkiej, Świat słowiański, Kraków, 1912, I, ст. 328.

3) Świat słowiański, Kraków, 1910, II, ст. 120—121.

4) Idem, ст. 46—47.

chorągwią wolności, przez Polskę wywieszoną, koncentrować się wypada. I Słowianie czystego rodu, co się łatwo między sobą poznają po namiętym zamięłowaniu wolności, w jedną całość i w ogromne państwo zcentralizowani, bez wielu trudów na łonie braterstwa będą mogli dojść do wielkości i jeszcze za życia znaleźć raj na kuli ziemskiej. Polska jest tarczą wolności ludów słowiańskich“.¹⁾

Товіа́нський в творі „Biesiada“ 1841 р. писав: „Francya i Słowiańszczyzna, to główne filary Królestwa Bożego. Bóg szczególnie umiłował ludy słowiańskie i niebawem wywiedzie je z domu niewoli“.²⁾

Визначним пропагатором ідеї злуки славянських народів під проводом Польщі був Міцкевич у „Pielgrzym-i“ 1833 р. і на катедрі славянських літератур в Collège de France, куди покликано його 1840 р. „To miejsce uznałem — говорив Міцкевич у вступнім викладі 22/12 1843 р. — za emblematyczną arkę przyszłego zjednoczenia się ludów słowiańskich.“³⁾

В викладах звертав ся Міцкевич проти розкладу західно-європейської цивілізації,⁴⁾ вказував на свіжість і незіпсованість славянських народів,⁵⁾ через котрих настане повне здійснене ідеалів християнства.⁶⁾

Виклади Міцкевича виходили починаючи 1841 р. в польським перекладі Фелікса Вротновського, редактора журналу „Dziennik narodowy w Paryżu“.⁷⁾

Мірилом того, як польські уми були заняті славянським питанням, були слова Стефана Вітвіцького у „Wieczorach pielgrzyma“ 1842, т. II: „Od lat kilku o niczem prawie z takim zapalem nie mówią Polacy, jak o Słowiańszczyźnie, o Słowiańszczyźnie więcej nieledwo niż o Polsce“.

Польська еміграційна література бачила в Польщі висше післанництво. Вона веліла вірити, що Польща за свої терпіння встане і сповнятиме апостольську місію, що вона буде для

¹⁾ Idem, ст. 48.

²⁾ Idem, ст. 336.

³⁾ M. Zdziechowski: Mesyaniści i słowianofile, Kraków, 1888, ст. 139.

⁴⁾ Idem ст. 141—143.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Idem, ст. 144.

⁷⁾ Лист Міцкевича до Вротновського, Dzieła Adama Mickiewicza, Paryż, 1880, т. VII, ст. 233.

людства Христом-Месією, який понесе між утиснених і поневірених проповідь любови з заповідями свободи і рівноправности. Людство відродить ся і оживе духом Христовим через Польщу і Славянщину, яку злучить Польща словом любови. Се політична, на патріотичнім католицьким містицизмі (месіанізмі) оперта віра, що через Польщу і Славян зійде царство боже на землю.

На скільки Шевченкови звісні були ідеї голошені польською еміграцією, та мали на нього вплив, а на скільки поставив ся до них критично і самостійно, покажу в иншім місці, щоби злишно не повторяти ся.

В другій половині 30-их років XIX ст. склав ся в Москві гурток людей, що дав початок школі, звісній опісля під іменем славянофілів. Основні прикмети сеї школи — се романтично-ідеалістичне відношене до народа, в чім не брак було здорових елементів щирого народолюбства;¹⁾ покликуване суспільности вихованої на чужій культурі і далекої від свого народа „перевоспитаться, воспринять въ себя снова затерянные имъ народныя начала“;²⁾ виключність релігійна в твердженнях, що православно-словянський світ, а з окрема російський народ дає правдивий вираз християнським засадам, а світ західний їх вивертає;³⁾ виключність національна в думці, що Росія перша держава в світі, російський монарх всемогучий,⁴⁾ і будучність належить до Славян і Росії;⁵⁾ що Славяни на чолі з Росією відіграють першу ролю у вселюдській культурі,⁶⁾ бо схід або Славянство репрезентує здоровле і жите, а захід гниль і упадок;⁷⁾ що тільки в Росії лежить запорука будучої висшої культури, а разом з тим і рішене судьби Славянства.⁸⁾ Коли додамо до того, що славянофіли мали багато спільного з т. зв. „офіційною народністю“, а саме „преданіє, консерватизмъ, національную исключительность и болѣе или

1) А. Н. Пыпинъ: Характеристики литературныхъ мнѣній отъ двадцатыхъ до пятидесятыхъ годовъ, Историческіе очерки, Изд. третье СПб. 1906, ст. 344.

2) Idem, ст. 260.

3) Idem, ст. 292.

4) А. Пыпинъ: Панславизмъ op. cit. В. Е. 1878, т. V, октябрь, ст. 752.

5) Idem, ст. 753.

6) Idem, ст. 755.

7) А. Н. Пыпинъ: Бѣлинскій, его жизнь и переписка, СПб. 1876, г. I, ст. 134.

8) А. Н. Пыпинъ: Панславизмъ op. cit. В. Е. 1878, VI, ноябрь, ст. 315.

менше ворождебное отношеніе къ Европѣ“,¹⁾ що „не зная Славянъ, ни ихъ быта, ни ихъ исторіи, ни ихъ литературы, эти люди кричатъ о Славянахъ и своими возгласами только портятъ. Возгласы эти — панегирики, гдѣ расхвалается то, что не очень стоитъ похвалы, и умалчивается о томъ, что стоитъ не только похвалы, но и удивленія, а все отъ незнанія“²⁾ — то будемо мати бодай мініатурну, але вірну характеристику школи московських славянофілів. Вони уміли підхопити теж панслявістичні ідеї славянських письменників і учених,³⁾ ідеї, що вийшли природно з факту відродження славянських народів і вказували на Росію, того „північного орла“, ту „північну зірку“ як на державу, що під її гегемонією лежить запорука будучини і щастя усіх славянських народів.

Коли стоїмо перед питанєм про вплив московських славянофілів на Шевченка, мусимо звернути увагу на се, що до половини 40-их років XIX ст. славянофільська доктрина не була виложена ні раз систематично і основно.⁴⁾ Думками своїми ділили ся найперше члени в кружку і заки дістали ся їх ідеї до печати, були вже широко звісні.⁵⁾ Перші прояви славянофільської школи були літературні; се поезії Хомякова і Язикова, до яких прилучили ся відтак Константин і Іван Аксакови. Славянське питанє було порушене ранше теж Пушкіном.

Ізза того, що деякі дослідники літератури⁶⁾ досить сміло говорять про сліди поезій Пушкіна в ідеях „Посланія“ Шевченка, ми при сьому питанню здержимо ся трохи довше.

¹⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 118.

²⁾ Лист І. Срезневського до Ганки з 1/2 1848. (Письма, ор. cit. ст. 1053).

³⁾ Жерело панслявізму, се той природний інстинкт самозахования, що казав відроджуванім славянським народам оперти ся о щось сильне, тим більше, що за тим промовляло племінне споріднене. Нічого дивного, що при недостатчі віри у свої власні сили симпатії звертали ся до Росії. Се був панслявізм русофільський або просто „панрусизм“. Се було, як каже Масарик (Česka otazka, ор. cit. ст. 48), розуміне славянської ідеї „sub specie Ruska“. В Чехах прихильниками сеї ідеї були Дуріх, Добровський, Коляр, Марек, Пухмаєр, Челяковський, Ганка.

⁴⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 261.

⁵⁾ Ibidem, аж до появи журналів „Москвитянинъ“ під ред. Івана Кирєєвського (1845 р.), Сборникъ Валуєва (1845 р.), Московскіе Сборники (1846, 1847, 1852), та Русская Бесѣда (1856).

⁶⁾ Н. Петров в своїй студії: „Отношеніе поэзіи А. С. Пушкина къ украинской жизни и поэзіи“, „Посланіе Шафарикові“ і „Славянам“ уважав наслідуванем поезій „Клеветникамъ Россіи“ та „Бородинская годовщина“ (Сборникъ статей о Пушкинѣ по поводу 100-лѣтняго юбілея, Київ, 1899).

Шевченко читав Пушкіна залюбки і знав його трохи не на пам'ять.¹⁾

Славянського питання доторкнув ся Пушкін найперше в поезії „Клеветникамъ Россіи“, написаній в 1831 р. з нагоди польського повстання, коли против Росії заговорено із парламентарних та журналістичних трибун західної Європи. Пушкін взивав чужинців, щоби оставили польсько-російську справу, бо „это споръ Славянъ между собою“.

„Домашній, старій споръ, ужъ звѣщенный судьбою;
Вопросъ, котораго не разрѣшите вы.

Уже давно между собою
Враждуютъ эти племена;

Не разъ клонилась подъ грозою
То ихъ, то наша сторона.

Кто устоитъ въ неравномъ спорѣ:

Кичливый ляхъ, иль вѣрный росъ?

Славянскіе-ль ручьи сольются въ русскомъ морѣ?
Оно-ль изсякнетъ? — Вотъ вопросъ“.

А далі йшла горда відповідь чужинцям, що Росія поваливши тирана Наполеона, своєю кров'ю купила „Європы вольность, честь и миръ“. Росія ніякої погрози не боїть ся, бо „иль русскаго царя уже безсильно слово? иль мало насъ? — или отъ Перми до Тавриды,

„Отъ финскихъ хладныхъ скалъ до пламенной Колхиды,

Отъ потрясеннаго Кремля

До стѣнъ недвижнаго Китая,

Стальной щетиною сверкая,

Не встанетъ русская земля?“

Для тих, що відважать ся піти на Росію, ще досить місця в полях Росії серед не чужих їм могил.

Значно сильнішим пеаном у честь фізичної сили Росії є поезія „Бородинская годовщина“, написана з нагоди занятя Варшави 26 серпня, 1831 р.

Обі поезії походять з того часу, коли Пушкін вже був покинув ті ліберальні думки, ті благородні гуманні ідеї, що захоплювали були його молодечу душу під впливом байронізму і тісних дружних зв'язків із кружком людей, як Чаадаєв, М. Ф. Орлов, Рилєєв, А. Бестужев, Пестель та інші, а станув на вузко-консервативнім становищі, вложивши на себе „тенденціозно-охранительныя теоріи“.²⁾

На тім самім становищі станув теж Флоринський в студії: „Славнофильство Т. Г. Шевченка“, Унив. Изв., Київ, 1906, № 8.

¹⁾ П. Куліш, Основа, 1862, январь, Библиографія, ст. 60.

²⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 84.

Нї одна, нї друга поезія Пушкіна ідейного впливу на Шевченка не мала і мати не могла.

Сю силу Росії, що її оспівав Пушкін, Шевченко ненавидів цілою душею, він перед нею не корився і не бачив у Росії нї культурної, нї політичної, на добро славянських народів обчисленої місії.

Так само діаметрально протилежні собі по ідеї і по духу думки доторкаючи славянського питання. Пушкін бажає зєднання славянських народів під політичною гегемонією Росії; славянські ріки мають злитися в однім „російським морі, котрого Нептуном був цар Миколай“.¹) Ідеал Шевченка, се злука славянських народів у одну сімю, але злука оперта на „братстві“, яке виключає всяку неправду, нерівність, пановане одного над другим.

Ідея Пушкіна містить у собі усі признаки офіційного російського політичного становища, а Шевченкова — признаки республіканізму і високої гуманности. Не дивно, що і не однакова стрінула обидвох поетів нагорода. „Пушкін за свої слова дістав мундір камерюнкера, а Шевченко — салдатський“.²)

Ті, що говорять про вплив Пушкіна на Шевченка, опираються ще на впливі поезії Пушкіна „Бородинская годовщина“ на поезію „Славянам“.

Твердження вже в своїм заложенні невірне, бо автором поезії „Славянам“ не був Шевченко, але Костомарів.³) Проф. Н. І. Стороженко приписав, правда, сю недокінчену поезію, знайдену в архіві Департаменту поліції між паперами М. Костомарова, Шевченкови,⁴) але дискусія на сю тему виказала, що автором її був М. Костомарів.⁵)

Стоячи на становищі повного заперечення слідів ідей Пушкіна в „Посланію“ Шевченка, приймаємо можливість ремінісценції що до висловів „море“ і „ручьи“, та з поезії „Мицкевич“, де згадується, як Міцкевич із Пушкіном „нерідко...

¹) М. Драгоманів, Громада II, ст. 542.

²) Ibidem.

³) В історії літературної критики нотуємо цікаве явище, що проф. Т. Флоринський в своїй студії: „Славянофільство Т. Г. Шевченка“, написаній в 1906 р., об тім ще не знав.

⁴) Київская Старина, 1897, X, ст. 1—4.

⁵) Гр. Коваленко, Зоря, Львів, 1897, ст. 438—9; др. І. Франко, Зоря, 1897, ст. 455—6; В. Науменко, Київ. Стар. 1899, іюль, ст. 1—3; Н. І. Стороженко, Київ. Стар. 1899, декабрь, ст. 123.

... говорилъ о временахъ грядущихъ,
Когда народы, распри позабывъ,
Въ великую семью соединятся“.

Ідея злуки славянських народів під гегемонією Росії найшла теж місце в деяких поезіях А. С. Хомякова.¹⁾ В близшу аналізу впливу Хомякова на Шевченка не входимо, бо його виключаємо²⁾ на основі записки в „Дневнику“ під датою 4 сентября 1857.³⁾ В дорозі з Астраханя капітан корабля „Владиміръ Васильевичъ“⁴⁾ прочитав намъ изъ своей завѣтной портфели нѣсколько животрепещущихъ стихотвореній и извѣстныхъ авторовъ, и между прочимъ Кающуюся Россію Хомякова. Глубоко-грустное это стихотвореніе я занесъ въ свой журналъ, на память о нашихъ утреннихъ бесѣдахъ на пароходѣ „князь Пожарскій“. Як бачимо Хомякова зачисляв Шевченко до „незвісних авторів“, а був би певно його туди не зачисляв, як би його поезії, що ними одушевляв ся,⁵⁾ був читав; зрештою Ш—ко добре памятав імена прочитаних авторів.⁶⁾

До 1845 р., се є до часу появи першого славянофільського журналу, славянофільські теорії проголошували ся в журналі Погодіна і Шевирева „Москвитянин-ї“, якого profession de foi містила ся в статі Шевирева „Взглядъ русскаго на современное образование Европы“ (Москвитянинъ, 1841 № 1, ст. 219—296).⁷⁾ Ідеологія ж Погодіна має знамените свідоцтво в тайних двох „записках“, поданих Погодіном в 1839 р. і 1842 р. міністрови Нар. Просв.⁸⁾ Погодінови російська історія представляла ся рядом чудес, а захід він цїнив дуже мало. Таке становище було „високопарная лесь существующему порядку, и съ другой

¹⁾ А саме в поезіях „Ода“ (1831), „Орель“ (1832), „Россіи“ (1840) — а по 1845 р. „Въ альбомѣ В. В. Ганкѣ (1847), „Парусъ поднятъ“ (1859). (Стихотворенія А. С. Хомякова, Москва, 1861, ст. 30—31, 32—33, 65—67, 93, 141.

²⁾ Приймає його ще Флоринскій, *op. cit.*

³⁾ Основа, Птб. 1862, II, ст. 11.

⁴⁾ Кашкин.

⁵⁾ Крім цитованого нами місця з „Дневника“ порівн. записку з 16/4 1858, де говорить ся про „прекрасное стихотвореніе Хомякова“, Основа, 1862, VII, ст. 28.

⁶⁾ Порівн. записку в „Дневнику“ з 13/8 1857, де „имена Гоголя, Соловйова, Аксакова“, названі „имена хорошо извѣстныхъ въ нашей литературѣ“, Основа, 1862, I, ст. 16.

⁷⁾ А. Н. Пыпинъ, Бѣлинскій его жизнь и переписка, СПб. 1876, I, ст. 134.

⁸⁾ А. Н. Пыпинъ, Панславизмъ, *op. cit.* ст. 752.

вызовы въ новую славянскую политику". (А. Н. Пыпинъ, Характеристики, ст. 214).

Зі славянофільськими поглядами і думками міг Шевченко познайомити ся і з „Москвитянина“ і в ще більшій мірі з тих острих полемічних статей В. Белінського, які в першій половині 40-их рр. явились на сторінках журналу „Отечественныя Записки“.¹⁾ Основні ідеї московських славянофілів були певно знані і дискутовані в кружку тих освічених людей, що в нього попав Шевченко в Петербурзі, людей, для котрих ніякий новий напрям у літературі чи журналістиці, ніяка нова струя в суспільно-політичній життю Росії не могла бути тайною. Се було можливе тим більше, що Жуковський звязаний був з кружком, до якого належали Гоголь, Пушкин, кн. Вельгорський, А. Ф. Смирнов, що стояли в близьких зносинах до Погодіна, Шевирева, Язикова і Аксакових.²⁾

Нема ніякого сумніву, що Шевченко відносив ся до старої школи московських славянофілів не без певної прихильности. Що правда, особисто до 1845 р. не був Шевченко знайомий ні з одним визначним московським славянофілом,³⁾ але треба признати, що петербурський кружок приятелів і знайомих поета, в якому перше місце займали Жуковський і Брюлов, здецидовані романтики, значно ближше підходив своїми поглядами до

¹⁾ А. Н. Пыпинъ, Бѣлинскій, ст. 225.

²⁾ А. Н. Пыпинъ, Характеристики, ст. 359.

³⁾ З Погодіном, Шевиревим, Сергієм, Іваном і Константином Аксаковими, Кошелевим і Хомяковим познайомив ся Шевченко що-йно 1858 р. в переїзді із заслання в Петербург, в Москві. („Дневникъ“, Основа, СПб. 1862, VII, ст. 21). Не був славянофілом, у розуміню московського слов'янофільства, і О. Бодянський, хоч як близько стояв до Погодіна. Він, як знаменитий знавець сучасного славянства надто добре знав його дійсне положення і його бажання „чтобы принимать исключительную и притязательную славянофильскую теорию“ (Н. Василенко: Юсифъ Максимовичъ Бодянский и его заслуги для изучения Малороссіи, К. Ст. 1903, XI, ст. 426). К. Гавлічек, що дуже критично дивив ся на російське „славянство“, в котрім було „mnoho křiku málo vlny“, зрозумівши підклад панславянських ідей славянофілів писав: „Jsem totiž vstavu a mám chut' dokázat, že Rusové a mutatis mutandis Poláci nejsou naši bratři, jak je jmenujeme, ale mnohem větší nepřátelé a nebezpečnější naši národnosti než Maďaři a Němci“. Хто хоче вилічити ся зі свого слов'янофільства, нехай іде до Москви, — писав він; рівночасно високо цїнив одного Бодяньського, в котрім найшов більше, ніж сподівав ся (L. Quis, op. cit. ст. 106—114, 138—148, 125—138). На різницю між Бодянським і московськими славянофілами вказує теж і Драгоманів: „це те, що він був справді славянщик, трудящийся, вчений, а не пан краснобай на славянські теми“ (Громада, II, ст. 518).

словафілів, чим до западників.¹⁾ Сї люди осторонь стояли від Белїнського і гуртка западників. В нїяких особистих зносинах не стояв до западників теж і Шевченко, розуміємо до кінця 1845 р.²⁾

Причини прихильности Шевченка до славянофілів належить шукати в двох моментах — у їх відношенню до української літератури і народолобстві.

Саме тоді, коли Белїнський виступив ворожо проти української літератури, а особливо Шевченка,³⁾ московські славянофіли „относились (пока) сочувственно къ малорусской литературѣ, какъ „народной“ и безъ сомнѣнія ставили ее параллельно съ другими народными славянскими литературами, которыя въ то время возрождались“.⁴⁾ В журналах, що стояли ворожо до западників, а більше чи менше близько підходили своїми ідеями до славянофілів, находили захист статі і твори україн. письменників, між ними і самого Шевченка.⁵⁾

Головним жерелом Шевченкової прихильности до московських славянофілів вважаємо їх відношене до народа. Хоч у тім відношенню була певна доза теорії, неприродности і філософічної романтики,⁶⁾ то всеж таки треба признати, що в трицятих і сорокових роках таке становище славянофілів

¹⁾ Жуковський при визначній гуманности і філантропії свого характеру остав під зглядом суспільним і політичним консерватистом (А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 33). Що до Брюлова, диви ор. cit., ст. 132.

²⁾ „Близько нї до западників, нї до Петрашевців (40 рр.) в Петербурзі Шевченко не стояв“. (М. Драгоманів: Шевченко, українофіли і соціалізм ст. 70).

³⁾ Порівн. статью д. І. Кревецького: Корифеї російської критики і українське письменство, І. В. Г. Белінский, Львів, 1905. Відбитка з „Літератуно Наукового Вістника“, кн. II і IV, 1905, і Пипіна: Бѣлинскій, II, ст. 127, 222, 310.

⁴⁾ А. Н. Пыпинъ: Бѣлинскій, I, 224.

⁵⁾ Для приміру вкажемо: Москвитянинъ, 1841 р. — а в нїм оцінка „Ластівки“ Гребінки, написана А. Чужбинським, де автор стає в обороні української літератури перед ворожою критикою, одушевлено відзиваєть ся про поезії Шевченка; статья В. Пассека про Котляревського і Енеїду. Москвитянин, 1844 р. — а в нїм критика „Молодика“ Бецького і ляконічна нотатка про „Гамалію“ Шевченка — „Маякъ“, 1842 р., де є „Никита Гайдай“ Шевченка, прихильна критика Шихорського на „Гайдамаки“ Шевченка, а в 1844 р. поема „Безталанний“ або „Тризна“ Шевченка. Часто читає Шевченко „Съверну Пчелу“ (Художникъ, К. Ст. 1887, III, ст. 404).

⁶⁾ А. Н. Пыпинъ: Характеристики, ст. 254.

було заслугою. „Въ нѣкоторыхъ отношеніяхъ было тогда до-вольно смѣлымъ дѣломъ указывать въ народѣ единственный критеріумъ государственной и общественной жизни; придавать ему такое значеніе, о которомъ не помышляла офіційальная народность; возвышать и превозносить этотъ „черный“ народъ тогда, когда надъ нимъ еще тяготѣло осужденіе государственнаго закона, пренебреженіе барства, чиновництва и почти всего, що стояло надъ низшими классами, когда считалось, что онъ годится только служить рабочей силой и толпой для парадныхъ празнествъ офіційальной жизни“.¹)

Вплив школи московських славянофілів на Шевченка був незначний і обмежений на підчеркування „народности“ в житю, літературі і штуці та ворожого відношення до Німців²) і перещинювання їх культури. Як на відгомін того впливу яб відважився вказати в „Посланію“ на отсі місця: „У чужому краю не шукайте, не питайте того, що немає і на небі, а не тільки на чужому полі... В своїй хаті — своя правда і сила і воля“.³) „А ви претесея на чужину шукати доброго добра, добра святого, волі, волі, братерства братнього... Найшли, несли, несли з чужого поля, і в Україну принесли великих слів велику силу тай більш нічого“...⁴)

Іронічні вислови про німецьку філософію і науку, як вона явила ся тоді в Росії і на Україні: „Немає пекла ані раю, немає

¹) Idem, ст. 344.

²) Причин сього ворожого настрою треба шукати теж у тій ролі, що її відіграв німецький елемент в історії славянських народів, об чім ми говорили вже попередно, а головнo в ролі колонізаторів на Україні. В листі до Я. Кухаренка з 1844 р., подаючи проект рисунку Головатого, пише Шевченко: „Поміркуйте самі, як це лучче зробити, бо міні й самому дуже хочеть ся кликнути на світ Головатого; на Україну я не надію ся. Там чортма людей; Німці прокляті, більш нічого. В листі з кінця 1844 р. або початку 1845 р. пише Ш—ко до Кухаренка: „Отамане! Як би ти знав, що тут робитця!... Козацтво ожило! Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинець ся доля, козак заспіва: Нема в краю нашім ні Німців“. (Зоря, Львів, 1895, ст. 88, Л. Н. В. 1899, т. VII, ст. 29—32. „Проклятая нимота що наробила, доброму чоловікови и въ степу тѣсно стало“. (Прогулька съ удовольствіемъ и не безъ морали. К.) Ст. 1887, VIII, ст. 592). „Степи мої запродані Жидові, Німоті“ (Розрита могила, Кобзарь, ст. 157); „Уже й Січ їх біснувата Німотою поросла“ (Великий Лях, ст. 232); „А Москаль та Німець і там найдуть хлібець“ (idem, ст. 235); „І на Січі мудрий Німець картопельку садить“ (Посланіє, ст. 266).

³) Кобзарь, Птб. 1908, ст. 262.

⁴) Ibidem.

й Бога, тільки я, та куций Німець узловатий, а більш нічого...“ (Посланіє до мертвих і живих, Кобзарь, ст. 264); „Я не знаю — нехай Німець скаже:... Німець скаже: „Ви Моголи“ — „Моголи, моголи“... Німець скаже: „Ви Славяне“ — „Славяне, Славяне!“ (ibidem). „Колись будем і по своєму глаголать, як Німець покаже, а до того й історію нам нашу розкаже. Отоді ми заходимось. Добре заходились по німецькому показу“ (ibidem, ст. 264—265); „Слава тобі любомудре, Чеху-Славянине, що не дав ти потонути в німецькій пучині нашій правді“ (Єретик, ст. 192).

Для прояснення і правдивого розуміння наведених нами поглядів Шевченка, подамо ще мотто передмови до другого видання „Кобзаря“ 1847 року з А. Грибоєдова:

„Воскреснемъ ли когда отъ чужевластья модъ?
Чтобъ умный добрый нашъ народъ —
Хотя по языку насъ не считалъ за Нѣмцевъ“.¹)

Вельми інтересний матеріал, а разом з тим і освітлене поглядів поета подає йогож письмо³) з 20/5 1855 р. до „Николая Осиповича О.“⁴) Говорячи про Логановського, якому поручено роботи коло московського храму, каже: „Не знаю, участвуєть ли хоть одинъ иностранецъ въ этихъ работахъ, или К. И. сдержалъ свое слово: онъ когда-то говорилъ покойному моему великому учителю;⁴) что онъ ни одного нѣмца и близко къ храму не допуститъ. Похвальный патриотизмъ и тѣмъ болѣе похвальный, что у насъ свои есть и Прадье, и де-ла-Круа, и де-ла-Рошъ, а о Жакъ и Лядурнеръ и говоритъ нечего. Но у насъ есть и шишка предпочтенія нѣмцевъ всему отечественному; на-примѣръ старикъ Мельниковъ такъ и умеръ въ забвеніи, построивши единовѣрческую церковъ во имя св. Николая въ Грязной улицѣ; а Сенатъ поручили выстроить какому-то Шуберту, проектъ же Мельникова, великолѣпнѣйшій проектъ, нашли неудобисполнимымъ. Диво, да и только! — Если случится вамъ быть въ Кіевѣ, обратите вниманіе — что я говорю вниманіе? —

¹) Кобзарь, Птб. 1908, ст. 624; Былое, 1906, № 8, августь.

²) Основа, Птб. 1862, IV, ст. 27, перепечатане із „Москов. Вѣдом.“ 1862, № 45.

³) Осипов.

⁴) Брюлов.

взгляните на институтъ благородныхъ дѣвицъ. Казармы, да еще казармы самыя неуклюжія, а мѣстность самая восхитительная, и такъ безчеловѣчно обезображена, и тоже инжинеромъ. Да и мало ли у насъ на Руси подобныхъ нѣмецкихъ безобразій, а мы уже, слава Богу, не варвары готическихъ временъ“.

В повісті „Близнецы“¹⁾ стрічаємо ся з такими характеристичними поглядами: „Если хорошенъко разсудить, если мы изъ-за презрѣннаго серебряника наругаемся надъ священными преданіями старины, что же изъ насъ тогда будетъ? И выйдетъ какой нибудь Французъ, или, чего Боже сохрани, куцый нѣмецъ, а о типѣ, или, такъ сказать, о фізіономіи національной и помину не будетъ“.

Хоч ми стрічаємо у Шевченка деяку прихильність до старої школи московських славянофілів, прихильність, вповні умотивовану, хоч замітний в поглядах поета, що правда, тільки до одного напряму зведений, вплив славянофілів, то мимо того Шевченко умів віднести ся до їх цілої доктрини вельми критично і заняти як що до славянського питання взагалі, так що до будучини України спеціально, наскрізь самостійне, а з теоріями московських славянофілів суперечне становище.

Наглядним доказом того становища є те, що хоч Шевченко знав, з якою горячою прихильністю відносять ся до його поезії московські славянофіли,²⁾ хоч високо цїнив Сергія Т. Аксакова,³⁾ то він мимо запросин М. Максимовича до участі в газеті

¹⁾ Киевская Старина, 1886, X, ст. 199.

²⁾ М. К. Чалый: Жизнь и произведения, ст. 134.

³⁾ З ним переписував ся (М. К. Чалый, ор. cit. ст. 118—120 і „Дневникъ“ під датою 13/1 1858, 16/2 1858, Основа СПб. 1862, V, 15, VI, 4), діставав від нього книжки (Дневникъ 3/3 1858, Основа, 1862, VI, 9, і Воспоминанія Т. П. Пассекъ, Русская Старина, 1877, XX, ст. 292), посилав йому свої російські твори до оцінки, при чім аж дрожав на саму думку: „Какъ прийметъ его С. Т. Аксаковъ? Мнѣ ужасно хочется ему нравится, и только ему... „Странное чувство“ (Дневникъ 14/3 1858, Основа, 1862, VI, 4 і М. К. Чалый, ор. cit. ст. 118—20). Підчас побуту в Москві, в переїзді з заслання у Петербург, Шевченко мав нагоду особисто познайомити ся з Аксаковом і той день був для нього „радостнѣйшій изъ радостныхъ дней“, а кілька хвиль проведених в товаристві хорого Аксакова зробили поета „счастливецъ на цѣлый день и навсегда останутся въ кругу... самыхъ свѣтлыхъ воспоминаній“. (Дневникъ 22/3 1858, Основа, 1862, VII, 19). Під датою 24/3 1858 р. пише Ш—ко: „Еще разъ видѣлся съ Сергѣемъ Тимофеевичемъ Аксаковымъ и съ его симпатическимъ семействомъ и еще разъ счастливъ. Очаровательный старецъ“. (Основа, 1862, VII, 20). Під датою 25/3 записав Шевченко: „До 9 часовъ

„Парусь“, що її з кінцем 1858 задумав видавати Аксаковський кружок московських літератів,¹⁾ по проясненню вартости видавництва Кулішем,²⁾ не тільки що сам не взяв у видавництві ніякої активної участі, але дав ще й остру відповідь Максимовичеві.³⁾

В кінці лишається нам дати відповідь на питанє, чи в українській літературі, яку Шевченко знав основно, словянського питання не порушувано, а коли так, то в якій формі і чи слідний який-небудь вплив того на ідеях Шевченка.

Ми не думаємо подавати ні генези ні історії українського словянофільства, що зазначається інтересом до словянських, а головнo чеської літератури, симпатією до словянства і відчутем племінного споріднення. Зазначаємо тільки, що осередком того напрямку в 40-их рр. був Харків, де завдяки І. Срезневському ширили ся Колярові ідеї словянської взаємности.

Для нас важна сторона політична славянської ідеї. Ні А. Метлинський, ні А. Корсун, сі два визначні репрезентанти українських харківських славянофілів безпосередньої відповіді на форму будучини славянських народів не дають вправді, однак не тяжко дійти до неї посередною дорогою.

У Метлинського поруч сердечних звуків любови для України, української минувшини і рідної української мови, дісонансом звенить струна урядового патріотизму, посуненого до сервілізму. Одинокa „дорога“ козацьких нащадків, се „цареві слу-

пробыль я у Аксаковыхъ и съ наслажденіємъ слушалъ мои родныя пѣсни, пѣтыя Надеждой Сергѣевной. Все семейство Аксаковыхъ непритворно сочувствуетъ Малороссіи и ея пѣснямъ и вообще ея поэзіи“. („Дневникъ“, Основа, 1862, VII, ст. 21).

¹⁾ М. К. Чалый, *ор. cit.* ст. 135.

²⁾ „Дивую ся — писав Куліш — читаючи ваш лист, тай не надивуюсь: чогоб то мині листи з своїми віршами по сусї під „Парусомъ“?... „Парусь“ у своєму універсалї перелічив усі народности, тільки забув про нашу, бо ми бач дуже однакові, близькії родичі: як наш батько горів, так їх грів ся!... (М. К. Чалый, *ор. cit.* ст. 136).

³⁾ На се відписав Максимович досить характеристично: „А що ти тепер мині написав, то здається і дивоватися нічого, що я передав тобі просьбу Аксакова: дурний би лодман був, колиб не забажав і не запрохав такого пловця, як ти, споряжаючи собі нового дуба, чи паруса. А що він не догледїв був, задумавши у поруч себе посадити і нас всіх, тоді як треба було спорядити охочу лаву — то не зовсім гарно, та щеж і не так погано щоб уже і зовсім цуратись доброго чоловіка“... (М. К. Чалый, *ор. cit.* ст. 137—38). Як бачимо чистість і ясність національної ідеї була у Шевченка без порівняння висша, ніж у славянофіла Максимовича.

жити, славоньки собі шукати, ворога губити („До Вас“.¹⁾ В поезії „Самотні співці“²⁾ звертаєть ся поет з покликком до польських поетів-емігрантів вернути в Росію, бо:

Є в нас Віра, Цар і Мова,
І чимало в нас Словен,
Все своє в нас... ну, чого вам
Ще шукати в бусурмен?

Край не малий в нас, великий в нас Цар:
Щоб була-ж і пісня голосная!
Скелями-валом вросли-б нам співці!
Булиб ми Царству вал замість плотини:
Нечисть, як вродить ся в инший землі,
Не впустив би в край наш із чужини.

Я нарочком подав довший цитат, щоб показати, як сї погляди близько підходять до офіційального ретроградного патріотизму та до народної і релігійної виключности московських славянофілів. Той самий дух віє теж з поезії „Пожар Москви“ переспіву чеської поезії Челяковського „Велика Панахида“.³⁾ Значно далі посунув ся в тому напрямі А. Корсун,⁴⁾ „І я, і ви, — читаємо в збірці „Сніп“ — і усі ми народились і повирастали на Україні. Вона годувала нас діток своїх, — і за те усі ми, скільки нас нї є, кохаємо її мов рідную мати. Та тільки от-що: бачите, вона мати, — стало бить жінка; а жіноче діло звісно: що вона? Жінка тай годї! — Деж таки їй небожечці, хлопотать ся, та доглядати таких хлопцюг, як ми. Так бачите, треба ще нам і батька; бо без батька й маленька сімя не подержить ся... Так, такто: дякуйте Господу милосердному, що Він не зоставив нас сиротами, що він дарував нам Рідного батька, Царя православного. Так бачите: ми не сироти, у нас є неня, є й Батько. А була й нам лиха година!... Та виж таки мабуть чули, як нївечив нас гаспідський Лях із своїм невірним королем: то був собі добрий тато!! — Ні, хлопці, ні: то не був нам рідний батько; бо деж таке видано, щоб у правовірних був батько католик?!...

¹⁾ Др. К. Студинський: Думки і пісні Амврозия Метлинського, Львів, 1897, ст. 36.

²⁾ *op. cit.* ст. 49—50.

³⁾ *op. cit.* ст. 61.

⁴⁾ Корсун по прочитанню Кобзаря вислав Шевченкови „посланіє“ і увійшов з ним в переписку (Русскій Архивъ, 1890, № 11, ст. 207). Поет в листі до Квітки з 28/3 1842 тепло згадує про Корсуна (Русская Старина, 1880, XXVII, ст. 593).

Спасибі Гетьману Хмельницькому, що добре нараив дідам нашим; спасибіж і дідам, що послухали Гетьмана¹⁾ Відтак автор подає огляд минувшини славянських народів, їх упадок, розєднанє, неволю, винародовленє і каже: „Тількіж Москалі та ми і вимовили собі у Господа щастя, і теперечки пануємо за царем правовірним“²⁾

Отже з логічною послїдовністю і усі інші Славяни можуть найти те саме щастє в православній вірі і під панованєм „царя православного“.

Сеж ідеї зовсім тотожні з ідеями московських славянофілів.

Для яснїйшої характеристики харківського кружка українських письменників і їх поглядів вважаємо не зайвим подати ще на живих споминах оперту характеристику Артемовського-Гулака написану Чириковим:³⁾ „Професоръ, ректоръ, педагогъ-администраторъ — Артемовскій былъ совершеннымъ сыномъ своего времени, притомъ, такъ сказать, офиціальнымъ сыномъ отечества. Онъ являлся правительственно-офиціальнымъ вездѣ — и на лекціяхъ своихъ по русской исторіи, на которыхъ всякій разъ высказывалъ усвоенные имъ вполнѣ николаевскіе принципы, самодержавія, православія и народности; онъ гремѣлъ своимъ ораторскимъ гласомъ говоря о величїи и славѣ Росїи, что обязана своею славою этимъ тремъ незыблемымъ столбамъ нашего отечества“.

Опять схожість поглядів із поглядами московських славянофілів!

І тому, я не міг би ніяким робом згодити ся з твердженням д. Ол. Грушевського,⁴⁾ буцїм: „для політичного славянофільства, як розуміли його на півночі, ми не находимо на півдні ніяких симпатій, або співчутя“.

Нї, на жаль, саме навпаки, аж до часу Кирило-методіївського братства в Києві.

З царєфільським сервілізмом, з урядовим патріотизмом поруч апотеозованя могучости царя і Росїї, з ідеалізацією навіть державного ладу при рівночасній ненависти до Наполеона

1) Александер Корсун: Сніпъ, Харків, 1841, ст. 210—11. — Правопись змінена.

2) Idem, ст. 212.

3) В. И. Срезневскій: Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго, Ж. М. Н. Пр. 1898, I, ст. 24.

4) Нові матеріали до біографії Костомарова, Записки Укр. Наук. Тов. в Київі, 1908, кн. I.

і Поляків стрічаємо ся в поезіях Артемовського-Гулака: „До Терешка“ (1832) „Ой час нам, Грицьку, пошануваться“ (1836), „До химерних Пранців“ (1853) і в двох панегіриках в честь російських генералів за їх перемоги в р. 1853 над турецькими військами;¹⁾ в творах Квітки-Основ'яненка: „Добре роби, добре буде“ (1834), „Листи до земляків“ (1839), „1812-й годъ въ провинціи“ (Отеч. Зап. 1843), „Божі діти“ (1840); в Метлинського, крім вказаного, ще в поезії „До Вас“; в Корсуновій „Зрадї“; в Українських Мелодіях Миколи Маркевича, а саме в поезіях: „Чигиринь“, „Гетьманство“ і „Мѣдный быкъ“; у О. Бодяньського: в „Козацкой пѣсни, уложенной А. Боди-Варвинцемъ, по случаю возстановленія Малороссійскихъ козацкихъ полковъ 6 мая 1831 года“, Москва, 1833, ч. 99.

Ті погляди українських письменників харківської школи не мали ніякого впливу на сформування політичних ідеалів Шевченка. Вже в „Гайдамаках“ заявив поет, що племінна ненависть йому чужа і що не братовбивча боротьба його ідеалом, але братерство і згода — а вже ж царєвільський сервілізм підправлений офіційним патріотизмом міг будити у Шевченка хвилю почуття крайнього омерзіння.

Так стоїмо перед фактом, що ні в славянській ідеї Кояра, ні в панславянських ідеях польських і московських — вкупі з українськими — славянофілів засадничої основи славянської ідеї Шевченка не находимо.

І московські і польські славянофіли дивили ся на славянське питання із вузко національного боку, шукали його розв'язки в гегемонії свого народу над іншими народами славянськими, підпираючи се право історично-культурними і містичними аргументами. Мимо рівночасного голошення гуманних і демократичних кличів рівності, любови і братерства славянська польська ідея не дозріла була ще до зірвання з традиційними польськими стремліннями.²⁾ Зі стародержавної точки погляду виходила теж панмосковська централістична ідея московських славянофілів.

¹⁾ Докладно об тім: Др. К. Студинський: Літературні замітки, Львів, 1901.

²⁾ Опр. cit. ст. 84.

³⁾ На сю саме прикмету польської ідеології звернув увагу Ал. Попов в листі до Ганки, писанім з кінцем 40-их рр.: „... польская эмиграция и за нею Франция понимает польский вопросъ въ видѣ востановленія старой Польши. Между тѣмъ какъ этотъ вопросъ долженъ растаять въ общемъ славянскомъ вопросѣ. Русскіе не враги полякамъ, какъ племени славян-

Найранші зерна застанови над відношеннями між славянськими народами засівають у душі поета події польського повстання 1830 р., котрих Шевченко був наочним свідком.¹⁾

В 1840 р. починає поет пригадувати ся теж і над відносинами України до Польщі, що тісно вязало ся із тодішньою його літературною творчістю, а власне з поемою „Гайдамаки“ і драмою „Никита Гайдай“. Ідеал відносин між українським і польським народом бачить поет у тім, щоб вони „братали ся“, щоб „могуче племя злило ся в одно любовію і братством“, бо за тим промовляє племінне споріднене, сеж „брати“, „діти одної матери“, „діти Славян“.

Ся власне обставина, що поет виходить із кривавих історичних польсько-українських конфліктів, що потребу братського пожиття між тими двома народами аргументує тільки племінним спорідненем, дає нам причину думати, що концепція славянської ідеї в сій фазі розвитку вийшла у Шевченка самостійно і зовсім природно з тої рідкої людяности, з тої високої етики, що в зарані лягла була в основу його психічної організації.

В „Посланію Шафарикови“ поет вважає основою злуки Славян в одну сімю „братство“, се той „огонь добрий“, „світоч

скому, но не могутъ бытьъ друзьями той Польши, которая обливала кровію всю Малороссію и Литву, которая всѣми народными благами жертвовала для выгодъ своей аристокраціи“. (Письма къ В. Ганкѣ, оп. cit., ст. 865—66). Подібно пише теж Куліш у статі „Полякамъ объ Украинцахъ: „Ихъ настоящее положеніе внушаетъ намъ участіе; но мы никакъ не поручимся, что съ возвращеніемъ большей свободы не возвратится старый польскій духъ, подъ иными формами. Въ этомъ сильно заподозриваютъ ихъ въ нашихъ глазахъ эти дикія мечты, которыя мы и читаемъ въ польскихъ писаніяхъ, и слышимъ изъ живыхъ польскихъ устъ — мечты о разширеніи Польши по Смоленскъ и Днѣпръ, о предводительствѣ Славянскимъ міромъ, о политическомъ мессіанизмѣ и Богъ знаетъ о чемъ еще. Люди, до такой степени не завоевательные, какъ мы, желающіе каждому быть, чѣмъ онъ хочетъ и какъ ему угодно, должны отшатнуться отъ сосѣда, который проситъ развязать ему руки, можетъ быть, съ готовымъ уже планомъ подвернуть подъ себя освободителей“. (Основа, Птб. 1862, II, ст. 77).

¹⁾ „Самъ Шевченко рассказывалъ, что онъ былъ въ Варшавѣ въ эпоху возстанія 1830 г.“ (Споминки про Шевченка Н. Костомарова, Кобзарь у Празі, 1876, II, ст. VII). Д. Вовк пише знов осьщо: „Переляканий хлопець заліз на горище й відтиля з слухового вікна дививсь на вулицю, на бійку між ляхами й москалями. Як нам розказував один з близьких приятелів Шевченка, тут йому довелось перший раз задуматись про політичну сторону житя тих двох народів, котрі обидва були ворогами його народови і про котрих він не знав тоді, кому з їх треба симпатизувати“. (Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя, Громада, Женева, 1879, № 4, ст 43).

правди, волі“, що веде з собою і „тиху любов“. Ідеалом поета є „щоб усі Славяне стали добрими братами і синами сонця правди і єретиками отакими, як Констанцький єретик великий: мир мирові подарують і славу во віки!“ — а Гус, по словам Шевченка, став „за євангеліє правди, за темні люди“. В своїй основі ідея Шевченкова остала таж сама, що і в 1841 р., лиш з тою ріжницею, що поет опирає її на євангельських ідейх святого Письма. Сей зворот зазначив ся вже в поемі „Безталанний“ 1843 р.

Звісно, що Шевченко стикав ся безпосередно з св. Письмом уже змалку і підчас своєї елементарної науки і на службі у дяка Богорського і у попа Григорія Кошиці, з Біблії брав теж за радою Брюлова теми до своїх малюнків. „Тепер у мене на квартирі — жадної книжки опріч Біблії нема“, — пише поет в автобіографічній повісті „Художник“.¹⁾

Однак зовсім на певне можна твердити, що суспільно-політичний інтерес розбудило святе Письмо у Шевченка що-йно під впливом польської еміграційної літератури.

Маємо на думці Міцкевича: „Księgi pielgrzymstwa polskiego“ і „Księgi narodu polskiego od początku świata aż do umęczenia narodu polskiego“, видані в Парижі 1832 р., де між иншим читаємо: „W on czas przyszedł na ziemię syn Boży, Jezus Chrystus, nauczając ludzi, iż wszyscy są bracią rodzoną, dziećmi jednego Boga“²⁾ (ст. 4). „I rzekł nakoniec Chrystus: kto pójdzie za mną zbawion będzie, bo ja jestem Prawdą i Sprawiedliwością“ (ст. 5); „...i całe chrześcijaństwo miało być wolne, a wszyscy chrześcijanie, jak bracia, równi sobie“ (ст. 7); „...połączenie i ożenienie Litwy z Polską jest figurą przyszłego połączenia wszystkich ludów chrześcijańskich w imię wiary i wolności“ (ст. 15); „...„naród polski nie umarł, ciało jego leży w grobie, a dusza jego zstąpiła z ziemi, to jest z życia publicznego, do otchłani, to jest do życia domowego ludów cierpiących niewolę w kraju i za krajem, aby widzieć cierpienia ich. A trzeciego dnia dusza wróci do ciała i naród zmartwychwstanie i uwolni wszystkie ludy Europy z niewoli“ (ст. 18).

Значно більший вплив на ідеї Шевченка мало дуже цікаве видавництво п. з. „Polska Chrystusowa, pismo poświęcone zasadom

¹⁾ Порівн. знамениту студію д-ра В. Щурата: Святе письмо в Шевченковій поезії, Львів, 1904, ст. 7—9.

²⁾ Biblioteka powszechna, Złoczów.

społecznym, wydawane staraniem Ludwika Królikowskiego, Paryż, 1843“.¹⁾

Цілюю видавництва була „Polska Chrystusowa, czyli Królewstwo Boże i jego sprawiedliwość na polskiej ziemi, a urządzenie wszystkich stosunków społeczęńskich, według doskonałej Miłości braterskiej, wskazanym do tego przez Ewanielię środkiem“ (I, 7). „Kto więc pragnie dostąpić zbawienia powinien... puścić się śmiało w ślady Chrystusowe i poświęcić się całkowicie dla wprowadzenia Ewanielii w życie społeczęńskie (I, 16), jako najwyższe i jedyne prawo, a tem samem Braterstwo od Chrystusa nakazane, jako najwyższy i powszechny obowiązek“ (II, 429). „Ewanielia wskazuje drogę pewną i nieomylną, przez społeczność braterską w Chrystusie do powszechnego zjednoczenia“ (II, 228). „Bez braterstwa niema żadnej Cnoty, czyli usposobienia do oglądania Boga, którego przymiotem jest Prawda“ (II, 230). „Braterstwo i prawda nieodstępniemi są sobie towarzyszami (II, 274), a niema nic na świecie droższego ani świętszego nad Miłość“ (II, 271). „Przez Braterstwo ewangeliczne stajemy się Synami Bożymi“ (II, 360).

Автор звертав увагу на упадок людства і зубожінє землі через панованє неправди, несправедливости, панованє одного над другим і кличе: „Dość już tej bezczelności do urągania się z Prawdy, — do naigrawania się z uciśnionego po z bójceku Ludu, — do bluźnienia przeciw Chrystusowi ukrzyżowanemu, w obronie i za apostołstwo Braterstwa — i do najzuchwalszego buntu przeciw ludzkości i Bogu! (II, 238).

„Zajadłe antychrysty...²⁾ wyśmiewają, wyszydzają, potępiają i najlekkomyślniej odrzucają powszechnie braterstwo ewangeliczne... stając niby w obronie prawdziwości dogmatów... rzeczywiście bronią zapamiętałe jedynie tego, co nie dopuszcza rozpowszechnienia między ludźmi chrystusowego Braterstwa, — co utwierdza panowanie przemocy, przekupstwa, przywilejów i nieprawości, — co pomaga ciemieżcom do utrzymania w swoim ręku, władzy zabijania Braci“ (II, 249). „Antychryst... rozdrażniony swoją przeciw Prawdzie niemocą ...występuje przeciw Zakonowi

¹⁾ На се видавництво, як і на ряд гадок висловлених у нїм згідно з гадками Шевченка, звернув мені увагу др. Василь Щурат, за що складаю йому на сїм місці щирю подяку.

²⁾ „Antychryści są wszyscy ciemieżcy ludu, co się nie chcą poddać Zakonowi Miłości braterskiej (I, 152—3). Тут автор не робить ріжниць між властїю духовною і світською.

Bożemu Miłości braterskiej ewanielicznej. I widać w nim chytróść węża pełzającego w pyłe podłości i pochlebstwa, widać w nim łekliwość złodzieja wkradającego się do cudzej komory“ (I, 146).

„Zakon Chrystusów jest Prawdą, Miłość boża — Miłość braterska ewanieliczna, jest jedynem Prawem, władzą i spojem łączącym wszystkich ludzi w jedną bratnią Rodzinę“ (I, 105).

Єдине спасенє для людства, се „сłowo boże“, яке „jest opowiadaniem Prawdy, opowiadaniem Królestwa bożego i jego sprawiedliwości — ciągłym, nieustannym i niezmordowanym pobudzaniem wszystkich do tego, aby na ludzi nie dbali i na osoby żadnego nie mieli względu, a samemu tylko Bogu poddawali się, Jemu sie tylko kłaniali, i Jemu tylko samemu służyli. Podstawą powszechnej jedności wiary, nie może być żadna z panujących dziś religij, ani żadne nauczane przez dzisiejszych księży dogmata... Pierwszym warunkiem jedności wiary, podług Chrystusa, jest wyniszczenie wszelkich przywilejów, czyli obalenie wszelkiego panowania człowieka nad człowiekiem, zastępując je służeniem Bogu, t. j. Królestwem bożem“ (II, 308).

Автор заповідає: „А przecież mamy wyraźną obietnicę i pewność ewanieliczną, że wszystkie Ludy zostaną zjednoczone w jedną bratnią Rodzinę“ (II, 218). „Zapowiedziano nam publicznie i uroczyście — zapowiedziano w obliczu wszystkich Narodów, świadków naszej zbawiennej pokuty, iż stało się przed Bogiem zbawienie wszystkich ludów, a nasamprzód Polski i najwięcej w Europie uciśnionych Ludów sławiańskich“ (I, 125). „Niema Słowiańszczyzny bez Polski niepodległej, całej i dla wszystkich błogiej i swobodnej. Bo jak dziś niema Polski przez oszustwo, grabież i rozbój, tak również niema Słowiańszczyzny bez panowania Prawdy i Sprawiedliwości według Miłości braterskiej, której nam Chrystus zostawił wzór i przykazanie“ (I, 168). „Słowiańszczyzna nowa, to... urządzona we wszystkich swoich sprawach i stosunkach, według Miłości braterskiej ewanielicznej — jest to królestwo boże“ (I, 169). „Niechaj więc zmartwychpowstanie... połączona Duchem bożym, i zrośnięta w jedno Chrystusowe ciało, na wieki błogosławiona i wielka Słowiańszczyzna“ (I, 174).

Ми навели найбільш характеристичні місця з сеї системи науки названого видавництва і гадаємо, що се вистане для

обзнайомлення з тими ідеями, що ними ся ціла наука пронизана і на них основана. Додаємо, що автори послуговували ся головно цитатами із святого Письма, а поодинокі статі чи розділи попереджують епіграфами із святого Письма. Далі побачимо, як остро виступають автори видавництва проти духовної влади, а особливо проти папи, на разі се тільки з konieczности зазначаємо.

З польською еміграційною літературою познайомити ся було Шевченкови не тяжко. Знаємо, що поет по викупленню з кріпацтва обертав ся в кружках петербурських літератів і артистів, між котрими чимало було й Поляків.¹⁾ Тісна дружба вязала його з студентом Демським, про котрого в своїй автобіографічній повісті „Художник“ відзиваєть ся незвичайно тепло: „Скромный и прекрасно образованный и въ добавокъ бѣдный молодой полякъ. Онъ цѣлый день проводитъ въ аудиторіи, а по вечерамъ занимается со мною французскимъ языкомъ и читаетъ Гиббона“.²⁾

В Петербурзі міг бути Шевченко нераз свідком дискусій, що вели ся в польських кружках на тему тих питань, що їх порушувала еміграційна література, а одним із найважливіших було питанє славянське. Воно було живе, пекуче і актуальне, бо з ним вязалось питанє незалежної Польщі. Не без впливу в тому напрямі було і приятелюванє з Демським, котрого взяв Шевченко до себе на квартиру.

Та всеж таки як з огляду на обзнайомленє Шевченка з польською літературою, так і з огляду на пізнанє і поглибленє тих ідей, що лягли в основу суспільно-політичного світогляду Шевченка, приписуємо найбільшу вагу побутови Шевченка на Україні в 1843 р.

Тодіж попав був Шевченко і в товариство українських панів, т. зв. „общество мочемордія“, що на його чолі стояв дідич пирятинського повіту Віктор Закревський.³⁾ З ним то сприятелював ся Шевченко, за що зазнав докору від княжни Варвари Репніної, яка вболіває, що Тарас „злигав ся з такими людьми як Закревський“.⁴⁾

¹⁾ Др. Ол. Колесса: Шевченко і Міцкевич, Зап. Н. Т. ім. Ш—ка, т. III, ст. 38; д-р В. Щурат: З життя і творчості Тараса Шевченка, Львів, 1914 (в статі про „Перші польські голоси про Шевченка“).

²⁾ Київ. Стар. II, ст. 215.

³⁾ Ол. Кониський: Тарас Шевченко, I, ст. 125.

⁴⁾ Опр. cit. ст. 140.

А все таки сей звязок поета з „мочемордами“ мусів мати свої причини і то причини досить поважні, що лежали в поглядах і ідеях тих нещасливих людей. Для Чужбинського був се „тѣсный кружокъ умныхъ и благородныхъ людей, преимущественно гуманныхъ и пользовавшихся всеобщимъ расположеніемъ..., которые не находя ли дѣятельности въ тогдашней средѣ, не успѣвъ ли отрѣшиться отъ юной разгульной жизни, единственнымъ наслажденіемъ находили удовольствіе похмѣлья и девизомъ своимъ избрали извѣстную латинскую пословицу „in vino veritas“.¹⁾

„Мочемордіє“ було консеквентним продуктом того часу, коли пригніченість життя і духа за царя Миколи були доведені до високого ступня і коли дійсне приватній ініціативі в сфері життя громадського не можна було, як кажуть, і носа показати.²⁾

У тих людей, що полем для опусту своєї енергії вважали п'янство, находив теж і О. Кониський більше гуманности, більшу іскорку демократичного почуття, ніж у багатьох інших українських панів.³⁾ В товаристві тих людей пило ся тоасти, „за щасте новооголошеної французької республіки“, „за славу будучої української республіки“.⁴⁾ В товаристві тих образованих людей міг Шевченко стрінути ся з тими ідеями, що голосила їх частина польської еміграційної літератури. Сі видавництва доходили, вправді дорогою нелегальною, але доходили і в Росію, а з огляду на свою нелегальність і новину голошених ідей будили живе заінтересованє, були предметом дискусій. В часі візити, а найпаче в часі гостювання у Закревського, могли попасти в руки поета і тоді популярні твори Міцкевича і видана парижські, особливо „Polska Chrystusowa“ та „Księgi ludu“.⁵⁾

¹⁾ Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ, ст. 8.

²⁾ Ол. Кониський, *op. cit.* I, ст. 126.

³⁾ *op. cit.* I, ст. 141.

⁴⁾ Др. В. Щурат: Тоаст за українську республіку, Діло, Львів, 1913, ч. 256, або окремо: З життя і творчости Т. Шевченка, ст. 41—50.

⁵⁾ Księgi Ludu, dzieło F. Lamenege, staraniem i nakładem Towarzystwa demokratycznego polskiego na ojczysty język przełożone, Poitiers, 1838. Автор голосить ідею евангельського братерства: „Ludzie, zrodzeni z jednego ojca, jedną tylko wielką rodzinę, słodkim węzłem braterstwa spojeną, ustanowić byli powinni“ (ст. 5); ідею „królestwa Boga i królestwa miłości (ст. 15, 17); „prawdziwe społeczeństwo, oparte na przyrodzonej równości, jest w swojej istocie, i rzeczywiście powinno być tylko zorganizowanym braterstwem“ (ст. 66, те саме ст. 82); „Ze świętych zasad równości, wolności, braterstwa, niewzruszenie ustalonych, wypłynie organizacya społeczna“ (ст. 91); „Ewangielia

Із інтересної записки Чужбинського довідуємося, що Шевченко „ізъ иностранныхъ языковъ зналъ одинъ лишь польскій и перечиталъ на немъ много сочиненій. Какъ нарочно въ то время я самъ прилежно занимался польской литературой и у меня собралось довольно книгъ и журналовъ. Въ ненастную погоду Шевченко не встаетъ бывало съ постели, лежить и читаетъ. Онъ не любилъ Поляковъ, но къ Мицкевичу чувствовалъ какое-то особенное влеченіе“.¹⁾ Вплив лектури творів Міцкевича виразний у „Сні“, написанім 8/7 1844 р.

Тіж самі ідеї, що в польських вказаних видавництвах, однак у приложеню до України голосила популярна брошура знана під назвами: „Книга бытія украинскаго народа“, „Законъ Божій“, „Подністрянка“.) Ціль брошури, представити філософію історії людства з християнсько-республіканської точки погляду, а ісповідником сеї ідеї являється в історії український народ. В статі між іншими читаємо: „Не має другого Бога, тільки один Бог, що живе високо на небі. Не має другого царя, тільки один цар небесний“. Повстали царі і пани на землі. А Господь змилосердився над людьми і прийшов на землю, щоб об'явити людям істину і „щоб істина освободила рід чоловічеський з неволі. І злякались тоді лукаві філософи і архивреї і люде імператора римського, що істина воцарить ся на землі, а з істиною буде свобода, а тоді

Chrystusa zamknięta na czas niejaki, zostanie otwartą przed narodami, i wszystkie narody będą się z niej uczyły Prawa, czerpały życie“ (ст. 91); „W dali wieków widać szczęśliwą epokę, w której cały świat stanowić będzie jedną tylko rzecz połączoną, jednem rządzoną prawem, prawem sprawiedliwości i miłości, równości i braterstwa, przyszłą religię całego rodu ludzkiego, który w Chrystusie powita swego najwyższego i ostatniego prawodawcę (ст. 94). Автор цитує слова св. письма, що „ten z pomiędzy was, który zechce być największym, niechaj służy innym; a ten który zechce być pierwszym pomiędzy wami, niechaj będzie sługą wszystkich“ (ст. 40—49). Тотожність ідей у Міцкевича, вид. „Polska Chrystusowa“ і „Księgi ludu“ очевидна. Генетичний зв'язок двох останніх видань зазначений вже в статі д-ра В. Щурата „Культурна ідея в поезії Шевченка“ (Діло, 1914, ч. 59).

¹⁾ Воспоминання, стор. 12. Куліш згадує теж про лектуру Шевченка: „Ми знали Шевченка тоді, як він написав що-найвищі свої недруковані думи. Не було книжки живої і животворящої, щоб йому в руки попала, та й лежала в його непрочитана“ (Основа. 1862, I, Бібліографія, стор. 60). Сей спомин належить віднести до пізнішого часу, однак може він подекуди кинути світло на Шевченка і в 1843 р. Порівн. теж Воспоминання Т. П. Пассекъ, Русская Старина, 1877, XX, стор. 291).

²⁾ Цитую за К. І. Арабажіном, Шевченко и Мессіянизмъ, 1894 і за В. Семеновським, Кирило-Методіевское общество“.

вже не легко буде обдурювати і катувати людей. І ті, що прийняли святу науку, все одно, чи се були пани чи раби, учені чи прості, всі стали братами, рівними, свободними, правдиво просвіченими і вибрали вони свою старшину і старшина була першими слугами їх.... Славянське плем'я, найменший брат у сім'ї Яфета, Бог дав Слав'янам чисту душу і добрі обичаї. Ще до прийняття християнства вони не знали владик і поклонялися ся одному Богови і були рівні, але і в них були свої хиби: розєднанє і незгода. За се Бог віддав славянські народи в рабство чужоплемінних. Але до кінця не погнівав ся Бог на славянське плем'я, бо постановив, щоб над ним збуло ся св. письмо: „Камінь, котрим погордили будівничі, став основою будівлі“. Зросли три незалежні славянські держави: Польща, Литва і Московщина. Далі йде мова про козацтво, що основою його ладу було братерство, згадуєть ся, як повставали на Україні братства, щоб успішно вести борбу з єзуїтами. На Україні було братерство, рівність і безкорисність і „незабаром булиб усі на Україні вільні і рівні, не маючи над собою царя і пана, тільки Бога єдиного. І всі кріпко придержували ся „Божого Закону“.... Йде далі мова про війни України з Польщею. Україна, після своїх побід, хотіла знов жити з Польщею по братерськи, але Польща не хотіла покинути свого панства. Пішли роздори і війни. Нї Польща, нї Москва не зрозуміли, що повинні були існувати в союзі три самостійні республіки, і розділили Україну. Так пропало славянство, пропала Україна, розірвали теж скоро Польщу саме тоді, коли хотіла установити в себе давно прийняту Українцями ідею: свободи, рівности і братерства. Лежить Україна в гробі, але ще жива. „Встане Україна зі своєї могили і знов відозвесть ся до братів-Слав'ян, і почують її голос і встане Славянщина і не буде нї князя, нї графа, нї герцега, нї сіятельства, нї превосходительства, нї пана, нї боярина, нї мужика, нї холопа, нї в Великій Росії, нї в Польщі, нї в Україні, нї в Чехії, нї у хорутан нї у сербів, нї у болгар. І Україна стане незалежною Річею Посполитою в славянським союзі. Тоді скажуть всі народи, вказуючи на се місце, де на карті буде нарисована Україна, ото „камень его же небрегоша зиждушіє, — той бысть во главу угла“.

З протоколів слідства, переведеного з Кирило-методіївськими братчиками довідуємо ся, що ся брошура була на

Україні досить розповсюджена. Найдено її в паперах Костомарова, Куліша і Гулака.¹⁾

Чи знана вона була теж і Шевченкови? — Питанє, над яким варто застановити ся.

Костомарів у слідстві 15/4 1847 р. пояснював, що рукопис „Законъ Божій“ напысано было по малороссійски и только часть его была по польски..., що „рукопись составлена поляками“... Онъ утверждалъ, что у него сохранилась только часть этого произведенія, что предъ нимъ было предисловіє на польскомъ языкѣ и „нѣчто вродѣ правилъ словянской республиканской федераціи“, что въ первый разъ слышитъ названіє „Законъ Божій“, что давно слышалъ о такомъ сочиненіи на малороссійскомъ языкѣ и хотѣлъ его достать; приписывали его кому-то съ иностранной фамиліей — если не измѣняетъ мнѣ память, де-Бельмену“.²⁾

Далі оповідав Костомарів, що коли дав сей твір читати Гулакови, він сказав, що „оно ему извѣстно“³⁾ і пояснює: „Подлинникъ сочиненія, извѣстнаго мнѣ подъ именемъ „Подністрянка“, а другимъ подъ именемъ „Закона Божія“, писанъ по малороссійски.... Списокъ, съ котораго я переписывалъ, не знаю гдѣ... Кѣмъ сочиненъ подлинникъ, я не знаю,... какъ я не знаю сочинителей многихъ подобныхъ бродячихъ произведеній на малороссійскомъ языкѣ“.⁴⁾ На слідстві 7 мая зізнав Костомарів, що „списалъ се давно, сколько помнитъ, взявъ отъ Хмельницкаго, который служилъ въ Кавказскомъ корпусѣ и случайно квартировалъ съ нимъ недолго въ Харьковѣ“.⁵⁾ Із зізнань Костомарова виходить, що рукопис, мабуть під первісною назвою „Подністрянка“ тішив ся широкою популярністю. Важнйше для нас однак се, що Костомарів звязує його з іменем де-Бальмена, як автора, то знов зізнає, що дістав брошуру від Хмельницького, що служив у Кавказькім корпусі. Одно і друге зізнанє веде до особи Якова де-Бальмена, того „друга єдиного“, „Якова любого“, що поляг на Кавказі і якого памяти присвятив Шевченко поему „Кавказ“, написану 18/11 1845 р.

¹⁾ Ол. Кониський, Тарас Шевченко, I, стор. 234. В паперах Гулака найдено „Закон Божий“ і „Надністрянку“.

²⁾ В. Семевскій, Кирилло-Медодіевское Общество, стор. 60.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ В. Семевскій, op. cit. стор. 61.

⁵⁾ Idem, стор. 61—62.

Від ньогож міг поет дістати рукопись „Подністрянки“. В 1843 р. познайомив ся теж Шевченко і з Кулішем¹⁾ та київською молодіжю, що „була глибоко просвічена святим письмом, була високої чистоти духовної, і що апостольство любови до ближнього доходило в ній до ентузіазму. Вдохновляючись чудесами християнської проповіді серед спідленого римського царства, вона завіт Учителя благого: возлюби ближнього твого, як сам себе любиш, виповняла перш усього, як і подобає, на тих, хто має найперше право звати ся нашими ближніми....²⁾ „Учителем київської купки послідувателів проповідника глаголів живота вічного був сам він. Усі бо вони були рівні між себе, і тільки той бував між ними первим, хто бував усім слугою“...³⁾ Так провадили ми — каже Куліш — наше діло, в благодатній тихості, до року 1845-го“.⁴⁾

З поданого нами матеріялу виходить ясно, що в 1843 р. Шевченко попав у сферу ідей св. письма як під впливом лектури, так і особистих зносин. Се факт, який не дасть ся заперечити. Як ся література, що ми про неї згадали, і голошені нею ідеї відбили ся в поодиноких творах Шевченка (Посланіє до мертвих і живих, Кавказ, Неофіти), се може бути предметом окремої студії. Ми обмежимо ся тільки до „Посланія“ і „Єретики“, послуگуючись тільки з конечности паралелями з інших творів.⁵⁾

Шевченко в „Посланію“ Шафарикови кладе братство в основу політичної федерації славянських народів.⁶⁾ Головними прикметами братського ладу є правда і воля,⁷⁾ та тиха

1) Історичне оповіданє, Руска письменність, VI, 6, Львів, стор. 377.

2) Idem, стор. 378.

3) Idem, стор. 379.

4) Idem, стор. 380.

5) Поминаю теж появу епіграфів із св. письма до поодиноких творів, підчеркую лиш те, що перший раз подибуємо її в „Безталанні“ 1843 р.

6) Братство кладе поет в основу політичних відносин між українським, і польським народом („Ляхам“ Кобзарь, стор. 347—8) та бажає мати його підставою суспільного ладу („До мертвих і живих“, стор. 262, 268, Молитви, 548). Подібне в польській літературі,

7) Получене понять „правда і воля“, се улюблений поетом зворот, що повторяєть ся і в інших поезіях („Великий Лях“ Кобзарь, стор. 233, „Суботів“, стор. 240, „Кавказ“ стор. 256, 257, 258, 545). Подібне в „Закон-і Бож-ім“: „Тогда послугались лже-философы и люди римскаго императора, что истина торжествуетъ, а за истиною будетъ свобода, и тогда уже не такъ легко можемо дурачить и мучить людей“. (В. Семевскій, ор. cit. стор. 42). Розумієть ся, що зворот поета „правда і воля“ се ніщо

любов. Славяни мають, по думці поета, стати не тільки добрими братами але і синами сонця правди.¹⁾ Слова: „братство“, братолюбіє“, „правда“, „воля“, „любов“ приходять у Шевченка в тім самім значінню, що його мають у св. Письмі.²⁾ Як глибоко ті євангельські ідеї³⁾ запали в душу поета, як проняли наскрізь його суспільно-політичний світогляд, бачимо з творів поета, починаючи роком 1843, а кінчаючи роком 1860.⁴⁾ Під впливом тих ідей дійшов поет до того, що забував і вікову криваву ненависть і історичне насильство і все, що заподіяли вороги Україні. Костомарів у своїх споминах⁵⁾ писав: „Не смотря на горячую преданность народу, у Шевченка въ бесѣдахъ со мною невиднo было той злобы къ утѣснителямъ, ко-

инше, як фраза св. письма: „И уразумѣте истину и истина свободитъ вы“. Пор. „Polska Chrystusowa“, 1843 II, стор. 214.

¹⁾ Сей зворот приходить у поезіях Шевченка частійше: „Пустка“ Кобзарь, стор. 189, „Кавказ“ стор. 260, „До мертвих і живих“ стор. 262. Порівн. „Polska Chrystusowa“ II, стор. 287. В поезіях своїх, починаючи з 1843 р. поет дає волю тузі за „святою правдою на землі“; „Чигирин“ стор. 159, „Сон“ стор. 175, „Кавказ“ стор. 257, „Ой виострю“ стор. 423, „Юродивий“ стор. 547. Поет вірить, що „правда оживе“: Осії гл. XIV стор. 584, „О, люди, люди небораки“ стор. 605. III—ко караєть ся „за правду на світі“, „А. О. Козачковському“ стор. 359; — бажає любити „божу правду“: „Ми в осени таки похожі“ стор. 490; — просить Музи, щоб учила його „неложними устами сказати правду“ („Муза“ стор. 549); — молить Бога, щоб подав йому „любити правду на землі“: „Молитви“ стор. 588. Про Кирило-методіївських братчиків говорить поет: „чи слово правди і любови в степи-вертепи понесли“ стор. 321. Поет у „Неофітах“ взиває: „Молітесь Богові одному, молітесь правді на землі, а більш на землі нікому не поклонітесь! Все брехня: Попи й царі“ (стор. 536).

²⁾ Докази сього найдемо в самих поезіях Шевченка: „За кождь Ти розпинав ся Христе, Сине Божий? За нас добрих, чи за слово істини? („Кавказ“ стор. 259); Чернець нехай „святе письмо читає, людей навчає: щоб брат брата не різали та не обкрадали (Ой виострю, стор. 424). Святий Петро „тихим, добрим, кротким словом благовістив їм слово нове: любов, і правду, і добро, добро найкращее на світі — то братолюбіє“ (Неофіти 532). „Скажи, що правда оживе, натхне, накличе, нажене, не ветхев, не древне слово розтліннее, а слово нове між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе од ласки царської“ (Осії, Глава XIV стор. 585).

³⁾ Автор статі в Громаді жєнев. (1879, № IV, стор. 72) називає сю ідею гуманною космополітичною ідеєю міжнародного братерства.

⁴⁾ Се потверджує і М. Драгоманів: „Ніщо взагалі окрім біблії не мало такої сили над системою думок Шевченка, як ся „Історія Руссовъ“ (Шевченко, українофіли й соціалізм“, Громада, Женева, 1879 № 4, стор. 147.

⁵⁾ Спомини про Шевченка Н. Костомарова, Кобзарь, Прага, 1876, II, стор. VII—VIII.

торая виражалась въ его произведеніяхъ, напротивъ онъ дышаль любовью, желаніємъ примиренія всякихъ національнихъ и соціальныхъ недорозумѣній, мечтавъ о всеобщей свободѣ и братствѣ всѣхъ народівъ“.

В 1845 році, в році написаня „Посланія“, Шевченко був уже крайнім українським націоналістом. В кружку Українців в Петербурзі в 1844 р. голосить поет сміливі радикально-націоналістичні ідеї.¹⁾ За ним уже такі поезії як „Розрита могила“, „Чигирин“, „Сон“ „Н. В. Гоголю“, а майже рівночасно з „Посланієм“ родили ся в душі поета „Невольник“, „Великий Лях“. Поет перейшов уже був прикре розчарованє. Історичні ясні ідеали поета померкли, поблідли. На вид політичного гнєту і великої соціальної неправди в поета доконала ся важна душевна еволюція. Поет шукав дороги в будучину, пригадував ся над політичним ідеалом України. Безмежна любов України повела до бажаня бачити її самостійною. Польська політична еміграційна література, „Закон Божий“, і товаришуванє з людьми освіченими, гуманними, що з заграниці привезли вільнійші європейські думки та твори заграничних письменників,²⁾ показали Шевченкови дорогу до здійсненя його високо політичного ідеалу української республіки.³⁾ Колишній, чистим гуманним почутєм подиктований політичний ідеал братньої згоди між славянськими народами найшов своє оправданє і основу в ідеях св. письма. Євангельське братство, правда і воля стануть основою нової, великої, вольної сімї української.⁴⁾ Ті самі ідеї — а не старі історичні ідеали — мають стати основою зєдиненя Славян в одну сімю. Се й єсть те „море славянськеє новє, вольне“.⁵⁾ В славянській федерації, оснований на християнсько-республіканських засадах настане правда, воля і любов, Славяни стануть добрими братами і синами сонця-правди, инакше божими синами,⁶⁾ що їх обовязком буде теж і стати „за євангеліє правди“ по приміру Гуса.

¹⁾ В. Семевскій, *op. cit.* стор. 110.

²⁾ Др. Колесса, *op. cit.* стор. 100.

³⁾ Можливе, що в домі Репніних міг почути Ш—ко про ідеал славянської вільної федерації „Обществ-а Соединенныхъ Славянъ в Київі“, якого одним із почесних членів був рідний брат кн. Н. Г. Репніна декабрист С. С. Волконскій (В. Семевскій, *op. cit.* стор. 99)..

⁴⁾ Порівн. „Заповіт“, Кобзарь, стор. 284.

⁵⁾ Посланіє Шафарикови, Кобзарь, стор. 192—193.

⁶⁾ Поясненє подає нам „Кавказ“: „Ми віруєм Твоїй силі і Слову живому: встане правда, встане воля і Тобі одному поклонять ся всі язики

Так на мою думку належить розуміти генезу і зміст славянської ідеї Шевченка. І цікаво, що великий український поет зовсім природно, індуктивною дорогою від українського радикального націоналізму дійшов до широкої ідеї славянської республіканської федерації тоді, коли той самий великий ідеал складав ся і в душі другого великого Українця Костомарова та від наукової теорії довів його до практичного українського народолюбства.¹⁾

При сій нагоді бажав би я звернути увагу на один вельми важний, а в розслідах над розвитком ідей Шевченка часто повторюваний погляд, а саме, що славянська ідея Шевченка повстала під ідейним впливом Кирило-методіївського Братства, а головню Костомарова, що поет тільки присвоїв собі славянські ідеї братства.

Жерелом сього погляду є вислів у статі „Жизнь П. Куліша“, написаній самим же Кулішем,²⁾ що те, що братчики „проміж

во віки і віки“ (Кобзарь, ст. 257). В поезії „Ляхам“ поет звертаєть ся до Бр. Залеського зі словами: „Подай же руку козакові і серце чисте е подай! І знову іменем Христовим ми оновим наш тихий рай“ (ст. 348). Чистість серця потрібна до братських відносин. Се приходить і в інших поезіях (пор. „Молитви“ ст. 587, 588), а особливо сильно підчеркуєть ся у вид. „Polska Chrystusowa“, II, стор. 219, 222, 302, 303, 381, 396—7.

¹⁾ Дещо відмінне об тім гл. „Громада“, 1879, № IV, ст. 48.

²⁾ Львівська „Правда“, 1868, № 2—4, стор. 22—28. За Кулішем повторив се А. Пипін у статі: „Панславизмъ въ прошломъ и настоящемъ“ В. Е. 1878, т. V, Октябрь, ст. 759. — М. Драгоманів пише: „Раз-по-раз вони (себто київські братчики) сходились і вели широкі розмови про всю Славянщину. Оттоді ж то Шевченко понаписував високі свої твори: „До мертвих і живих“, „Шафарикові й інші“ (Шевченко, Українофіли й соціялізм, Громада, 1879, № 4, ст. 229). В іншій місці: „Шевченко через Костомарова зробив ся щирим панславистом“ (Idem, ст. 47). — „Дальнѣйшее усвоение Шевченкомъ идей Кирилло-меѳодіевскаго братства съ его всеславянскимъ демократичнымъ федерализмомъ еще болѣе развили въ украинскомъ поэтѣ этотъ истинно-гуманный взглядъ на польско-украинскія отношенія“ (М. Т—овъ, Письма Т. Г. Шевченка къ Бр. Залескому, Київ. Стар. 1883, I, ст. 164). — Н. І. Петров: „То, что говорилось въ кружкѣ теоретически, Шевченко выражалъ поэтическими образами (его замѣчательныя пьесы: „До мертвых і живих“, „Шафарикові и др.“) (Очерки исторіи украинской литературы XIX стол., Київ, 1884, стор. 234. „Въ это время Т. Г. Шевченко познакомился съ Н. И. Костомаровымъ и увлекся его идеею о славянскомъ общеніи и единеніи въ духѣ мира и любви“ (Idem, ст. 316). — Омелян Огоновський: „Високі ідеї товариства Кирило-Методіївського висказував відтак Шевченко в найкрасших своїх поетичних творах, осо-

собою науковим способом говорили, то він виповідав поетичними образами, і з одного сього розумно, яким високим духом київська громадка дихала“. Як переконаємося, віра в слова Куліша не дала навіть історикам новітніх літератур приглянутись сьому питанню критично, мимо того, що знана була їм дата написання тих саме творів, що їх приписується впливови Кирило-методіївського Братства і Костомарова, тай було доволі матеріялу правдивість слів Куліша перевірити. Розуміється, якого-небудь закиду тим вельми заслуженим мужам ми й не думаємо робити, а тільки бажаємо виказати віродостойність слів Куліша, бо ся як раз обставина, чи Шевченко знав ся з Кулішем, а головно з Костомаровом, перед написанням „Послання Шафарикові“, рішає про стійність висказаних нами попередно поглядів.

П. Куліш у своїм „Історичнім оповіданні“ оповідає:

„Рік 1847-ий становить епоху в житті України, прозваної Малоросією. Сим нещасливим роком розпочинається період гонення нашого рідного слова в нашій рідній краї.

„Ще годів за три чи за чотири до сієї сумної епохи українська пісня і неписана словесність народу українського натхнули молоді уми в Києві спасенною думкою — видвинути свою націю з темряви, котра не давала духовним силам її піднятися із занепаду, а тим самим нівечила і її добробут.

„Серед сієї благодатньої молодіжи з'явив ся Шевченко...“¹⁾ Серед сієї молодіжи „виникла думка — проповідати серед просвічених панів українських визволення народу з кретацтва дорогою просвіти, разом і християнської і наукової...“ „Не було між нами ніякого писаного статута, договору або хоть конспекта нашої спасенної роботи. Девізом нашого проповідування стало ся: „Буваймо невломимі, як воздух“.

ближов в „Посланнію землякам“ і в поемі „Іван Гус“ (Історія літератури рускої, Львів, 1889, ч. II, 2, ст. 479). „Колиж Микола Костомарів засновав політичне товариство св. Кирила і Методія, то поет став головним речником високих ідей того славянофільського кружка. Саме тоді написав він поему „Іван Гус“ (ор. cit. ст. 545—6). — Іван Франко: „Впливови кружка „Кирило-Методієвого братства“ можна приписати поеми „Посланіє до живих і мертвих“ та „Гус“ із посвятою Шафарику, в якій у перше і найкраще сформуловано ідею славянської федерації“. (Нарис історії Української літератури, Львів, 1910, стор. 110).

¹⁾ Руска письменність, VI, 6, стор. 377.

„Так провадили ми наше діло в благодатній тихості, до року 1845-го. В осени 1845-го року я розлучивсь із київськими апостолами народньої свободи і переїхав на службу в столицю“.¹⁾

„На мою біду довідався я, або лучче сказати догадався із кореспонденції, що моє київське браттє щось komponує собі инше, ширше і небезпечнїйше од нашої первохристиянської коммуні“.²⁾

Із сих споминів Куліша виходить, що початки гуртованя київської молодіжи припадали би на рік 1844, найдалі 1843.

Виринає само собою питанє, коли серед сієї молодіжи міг з'явитися Шевченко? — Не улягає ніякому сумнівови, що се сталося в часі пробуваня Куліша в Києві. Куліш проживає в Києві від 20 грудня 1841 р. до 3 липня 1843 р., коли вислано його у київську губернію для огляду архивів при правительственных урядах і монастирях. Від 20 жовтня 1843 р. остає знов учителем у Києві до 13 липня 1844 р., коли вислано його на археологічну екскурзію в київську губернію. В 1845 р., 31 серпня переведено Куліша в гімназію в Рівне, а 25 грудня у Петербург.

Шевченко заявив у слідстві ось що: „Съ Кулѣшемъ я познакомился въ Кіевѣ въ 1842 году, весною, во время отлучки моей изъ Академіи и не видѣлся съ нимъ до декабря 1846 года въ Кіевѣ;³⁾ переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ письма, въ которомъ онъ мнѣ совѣтуєтъ поправить нѣкоторыя мѣста въ моихъ печатныхъ сочиненіяхъ.“⁴⁾

На нашу думку, Шевченко очевидно помилився, кладучи час познайомлення з Кулішем на 1842 рік весною. Подорож свою задумав Тарас певне ще року 1842,⁵⁾ але виїхав що-йно 1843 р., бо ще в січні 1843 р. маємо письмо Шевченка до Грицька Тарновського, датоване в Петербурзі.⁶⁾ Затеж належить прийняти за вірне признанє Шевченка, що не бачився з Кулішем до грудня 1846 р. Рік 1844 провів поет майже

¹⁾ Idem, ст. 379—380.

²⁾ Idem, ст. 381.

³⁾ О. Кониський нотує, буцім то Шевченко в слідстві „не повідав, де саме він спізнався з Кулішем“ (Т. Ш—ко Грушівський, I, ст. 152, прим. 4).

⁴⁾ Допросъ Т. Г. Шевченка (Изъ рукописныхъ замѣтокъ Н. А. Ригельмана) Киев. Стар. 1902, II, ст. 184. Къ біографіи Т. Г. Шевченка, Былое, 1906, августъ, ст. 8.

⁵⁾ О. Кониський, op. cit. I, ст. 121.

⁶⁾ Основа, 1862, V.

виключно в Петербурзі з виїмкою короткого побуту на Україні між 13 листопада і 30 грудня, бо поезія „Чого мені тяжко“ датована 1844, 13 XI. Петербург, „Пустка“ 1844, 13 XII Київ,¹⁾ а вже „Н. В. Гоголю“ 1844 30 XII Петербург. Куліш у тім часі, бо від 13 липня є на археологічній екскурсії. На се, що Шевченко не міг справді бачити ся з Кулішем 1844 р., я бачу доказ ще й у тім, що 31 грудня с. р. Куліш відносить ся до поета з запросинами до участі в задуманих „Запискахъ объ Южной Россіи и о Славянахъ“,²⁾ подаючи йому що-йно сей плян до відома, а певно був би того не потребував писати, колиб був з кінцем листопада або у грудні з ним бачив ся.

В 1845 р. бачимо Куліша на археологічній екскурсії, відтак у Рівні і Петербурзі. З листу Куліша до М. В. Юзефовича з 25/12 1845 з Петербурга можна здогадувати ся, що Куліш про виїзд Шевченка з Петербурга не знав, коли розчарований писав: „Здѣсь нѣтъ Шевченка, который бы повелъ меня къ земляку нашему Григоровичу и показалъ мнѣ картину Брюлова“.³⁾

На основі тих дат час познайомлення Шевченка з Кулішем належить покласти на рік 1843,⁴⁾ з котрого маємо теж і письмо Куліша до Шевченка, датоване 20/10 1843,⁵⁾ в якому зазначено, що Куліш писав уже до поета двічі.

На той самий рік припадають, по моїй думці, початки організації київської молодіжи і поява серед неї Шевченка.

Куліш зазначає виразно, що геть аж по його відїзді в Петербург догадавсь із кореспонденції, що гурток київської молодіжи komponує собі щось инше, ширше і небезпечнїйше від „первохристїянської коммуні“. Значить ся, мусїла зайти засаднича зміна в якості і ширині програми. Ся зміна лежить, на нашу думку в тім, що під впливом Костомарова київські братчики увійшли на дорогу політичної роботи по програмі федерації славянських народів і самостійної України. До того часу які-небудь розговори на тему всеславянського демокра-

1) На тій основі належить відкинути твердження О. Кониського: „Далі відомо нам, що під кінець листопада р. 1844 Шевченко був вже в столиці“ (ор. cit. I, ст. 143).

2) Киевская Старина, 1900, X, стор. 304—5.

3) Киев. Стар. 1899, LXIV, ст. 207.

4) В тому напрямі належить справити „Хроніку“ О. Кониського, I, ст. 152.

5) Киев. Стар., 1900, IX, ст. 302.

тичного федералізму ми виключаємо. З огляду на се ні поява Шевченка серед київських братчиків, ні знайомість із Кулішем¹⁾ не могли дати теоретичної основи тим думкам і ідеям, що їх Шевченко поетичними образами вивів у „Посланію“ Шафарикови.

Далеко важнійше для нас питанє про час познайомлення Костомарова з Шевченком. Для рішення сього питання важні для нас у першій мірі признання самого Костомарова і Шевченка.

В статі „О двух малярях“ каже Костомарів: „...съ Тарасомъ Григоровичемъ я познакомился въ Кіевѣ 1845 году“.²⁾ В своїм письмі до редактора В. І. Семеvського, датованім „9 декабря 1879 года“, говорить Костомарів про свою першу знайомість із Шевченком ось що: „Познакомился я съ Тарасомъ Григорьевичемъ въ Кіевѣ 1846 году. До того я зналъ о немъ какъ о поэтѣ, чрезвычайно цѣнилъ его талантъ, но никогда не видалъ въ глаза. Весною 1846 года жилъ я въ Кіевѣ на Крещатикѣ, на углу Бессарабской площади, въ домѣ Сухоставскаго; напротивъ моей квартиры, на другой линіи Крещатика, былъ трактиръ съ нумерами, а въ одномъ изъ этихъ нумеровъ появился тогда Шевченко; незадолго до того перебрался онъ изъ Петербурга въ Малороссію, зимою гостилъ гдѣ-то у помѣщиковъ Черниговской и Полтавской губерній, а наконецъ поселился въ Кіевѣ. Около мѣсяца я зналъ, что напротивъ меня живетъ знаменитый украинскій поэтъ, но случая не представлялось съ нимъ встрѣтиться, а я былъ слишкомъ занятъ, дорожилъ временемъ и день ото дня откладывалъ начало знакомства съ нимъ. Въ апрѣлѣ, послѣ Пасхи, не помню теперь кто изъ моихъ знакомыхъ явился ко мнѣ съ Тарасомъ Григоровичемъ“.³⁾

¹⁾ Крім письма до Шевченка з 31/12 1844, в якому Куліш пише: „Въ Харьковѣ предположено издавать Записки объ Южной Россіи и о Славянахъ. Издатели Костомаровъ (онъ-же и Іеремія Галка), Кулишъ, Метлинскій (онъ-же и Могила) и Срезневскій. Тамъ будутъ помѣщаться, кромѣ статей ученаго содержанія, и статьи въ прозѣ и стихахъ по малороссійски. Если Вы имѣете чтонебудь новое, просимъ до гурту. Неизвѣстно, сколько издадимъ въ годъ книжекъ. Ваше имя поставили въ числѣ издателей на заглавномъ листкѣ“ (К. Ст. 1900, IX, ст. 304—5), ми не маємо доказів, щоб Куліш до 1845 р. славянським питанем ближше займав ся.

²⁾ Основа, 1862, IV, ст. 48.

³⁾ Письмо Н. И. Костомарова къ изд.-редактору Русской Старины М. И. Семеvскому, „Русская Старина“, 1880, т. XXVII, ст. 597—610.

В своїй „Автобіографії“ каже Костомарів: „1-го февраля 1846 года мать моя приѣхала въ Кіевъ и съ этихъ поръ начался для меня иной родъ домашней обстановки. Вмѣстѣ съ матушкой я поселился на Крещатикѣ, въ домѣ Сухоставской. Черезъ нѣсколько домовъ, на противоположной сторонѣ, въ той самой гостинницѣ, куда я прибылъ на праздникъ Рождества, по возвращеніи съ продажи моего имѣнія, квартировалъ Тарасъ Григорьевичъ Шевченко, приѣхавшій тогда изъ Петербурга въ Малороссію съ намѣреніємъ пріютиться здѣсь и найти себѣ должность. Узнавши о немъ, я познакомился съ нимъ и съ перваго же раза сблизился“.¹)

На рік 1846 по приїзді матери кладе Костомарів першу знайомість із Шевченком в „Автобіографії Николая Ивановича Костомарова“, подиктованій Н. А. Білозерській.²) В статі: „П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность“ пише Костомарів: „Дѣйствительно, Кулишъ и Шевченко не были участниками разговоровъ происходившихъ въ генварѣ 1846 года; Кулишъ находился тогда въ Петербургѣ, а съ Шевченкомъ я еще не былъ лично знакомъ“.³)

У своїх споминках, писаних 5/2 1875 р. подав Костомарів звістку: „Съ Шевченкомъ лично познакомился я въ Маѣ 1846 года въ Кіевѣ и видался съ нимъ до Генваря 1847 г., когда онъ виѣхавъ въ Черниговскую губернію къ своимъ знакомымъ“.⁴)

Із зібраного нами матеріялу виходить, що Костомарів свою першу знайомість із Шевченком кладе на рік 1846, а раз тільки на рік 1845. За 1846 роком промовляє ся обставина, що зимою мав гостювати поет у панів на Україні. Се було можливе тільки в 1845 р., бо цілу майже зиму 1844 р., пробув поет у Петербурзі.

Ближше означає Костомарів час знайомости ріжно: „весною, в цвітні після великодних свѣят“, в „маї“; на весну вказувало би теж лучене сеї знайомости з приїздом матери Костомарова в лютім і ся обставина, що в січні Костомарів не був ще з Шевченком особисто знайомий. Місцем знайомости виходить згідно Київ.

¹) Автобіографія, Литературное наслѣдіе. СПб. 1890, ст. 46.

²) Русская Мысль, 1885, кн. IV, ст. 211.

³) Киевская Старина, 1883, I, ст. 230.

⁴) Кобзарь, Прага, 1876, т. II, ст. VI.

В слідстві 21/4 1847 р. зізнав Шевченко про свою знайомість із Костомаровом ось що: „Съ Костомаровымъ я познакомился въ прошедшемъ году въ Кіевѣ весною; на лѣто онъ уѣзжалъ въ Одессу лечиться, въ Августѣ мѣсяцѣ онъ возвратился въ Кіевъ, и я съ нимъ не видѣлся до декабря мѣсяця, потому что я ѣздилъ по порученію коммисіи для срисованія Почаевской лавры; а 9-го Января текущего года я опять отлучился изъ Кіева и послѣ того я съ нимъ не видѣлся, переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ одного письма“.¹⁾

На тій основі твердимо з цілою певністю, що Шевченко познайомив ся з Костомаровом у 1846 році весною в Києві.²⁾ Близше можнаб означити той час кінцем цвітня або початком мая, бо до цвітня проживав Шевченко на лівобережі.³⁾

З огляду на се всякі думки про те, щоби на сформоване славянської ідеї Шевченка мав вплив Костомарів, чи Кирило-методіївське Брацтво, вважаємо хибними. Сей наш погляд підтримує ще одна обставина.

Костомарів у своїм письмі до Семевського пише: „Въ то время всю мою душу занимала идея славянской взаимности, общенія духовнаго народовъ славянскаго племени, и когда я навелъ разговоръ съ нимъ на этотъ вопросъ, то услыхалъ отъ него самое восторженное сочувствіе и это болѣе всего сблизило меня съ Тарасомъ Григорьевичемъ“.⁴⁾

В иншім місці пише Костомарів, що „Шевченко, познакомившись со мною, относился къ идеѣ о славянской взаимности съ поэтическимъ восторгомъ“.⁵⁾

Як розумів сю славянську взаїмність Костомарів, на те дає відповідь програма Кирило-методіївського Братства

¹⁾ Допросъ Т. Г. Шевченка въ 1847 г., Кіев. Стар. 1902, II, ст. 184. Къ біографіи Т. Г. Шевченка, Былое, 1906, августъ, ст. 8.

²⁾ Ізза того вважаємо похибними твердження Кониського, ор. cit. I, стор. 187, що до початку осені 1845 р. „треба реєструвати першу очевидисту знаємість Костомарова з Шевченком“, або: „І так, признаючи певним фактом, що перша очевидиста знаємість Шевченка з Костомаровом стала ся з початку осені р. 1845, певнійш за все у вересні, — не можна не признати певним і того, що познаємив їх Куліш“ — як і злучену з тим аргументацію, ст. 184—7.

³⁾ О. Кониський, ор. cit. I, ст. 187.

⁴⁾ Письмо къ редактору, ор. cit. стор. 598.

⁵⁾ П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность, ор. cit., ст. 230.

і слова його провідника: „Взаимность славянскихъ народовъ въ нашѣмъ воображеніи не огранычивалась уже сферою науки и поезій, но стала представляться въ образахъ, въ которыхъ, какъ намъ казалось, она должна была воплотиться для будущей исторіи. Мимо нашей воли сталъ намъ представляться федеративный строй, какъ счастливое теченіе общественной жизни славянскихъ націй“.¹⁾

¹⁾ Автобіографія, Литературное наслідіє, ст. 61.

ШЕВЧЕНКОВА ПОЕМА „ІВАН ГУС“.

(Друга частина).*)

Написав ІВАН БРИК.

Гене́за поеми.

В поемі „Іван Гус“ вийшов Шевченко поза межі історії українського народу і взяв сюжет з історії чеського народу, докладніше — з доби чеської реформації часів Івана Гуса. Сей поетичний епізод являєть ся вельми інтересним для дослідів над розвитком поетичної творчости поета, а ще в більшій мірі — над розвитком, ширшанєм і прояснюванєм його ідей.

Поки що нам потрібна відповідь на питанє, чому поет заінтересував ся як раз сею історичною добою і відтворив її поетично?

Не можна сумнівати ся, що доба повна трагічних і високих моментів історії чеського народу явилась для поета з артистичного боку дуже вдячною темою. Вона за сильно вразила ніжну, поетичну душу Шевченка, а тим самим і викликала не малий поетичний інтерес. Та всеж таки значно більшу ролю відіграла тут, на нашу думку, ідейна сторона гуситської доби, яка гармонійно навязувала до тих ідей і думок поета, що пробивають ся вже в його попередніх творах.

Історія Івана Гуса і звязаної з його особою чеської реформації та гуситських воєн — се історія конфліктів релігійних і національних¹⁾. А в ній вибиваєть ся на перше місце борба проти надужить вищої церковної єрархії та її світської, без-

*) Частина перша в „Записках“ т. СХІХ—СХХ.

¹⁾ Се доба горячих чесько-німецьких стирань, особливо в 1384—1390-рр. і пізніше.

глядно егоїстичної політики, що діймаючо шкодила повазі і святости Христової Церкви, а ще в більший мірі відбивала ся фатально на взаїмних відносинах поодиноких народів.

Се все питання, що інтересували поета ще до часу написання поеми „Іван Гус“; вони находили теж глибокий і щирий відгомін у поемах Шевченка. Вже в поезії „Тарасова ніч“ (Петербург, 1839 р.)¹⁾ Шевченко, малюючи долю України, що „зажурилась, заплакала як мала дитина“, каже:

„Ніхто її не рятує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина;
Немає де дітись...
Виростають нехрещені
Козацькі діти²⁾,
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана Жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають — нема кому
Порадоньки дати“.

Невесела картина релігійної нетерпимости і сліпого переслідування, а наслідок — Наливайко, Павлюга, Тарас Трясило, що беруть ся „віру рятувати“, йдуть „з Поляками битися“, бо Україна „стоптана Ляхами“.

В поемі „Гайдамаки“ (Петербург, 1841 р.) конфедерати

„Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили“³⁾.

Вони і Жидовин

„Кляли схизмату, розпинали,
Кляли, що нічого вже взяти.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спати“⁴⁾.

Криваві події, які являють ся історичним наслідком релігійно-національного засліплення і гонення, вражають гуманні почуття поета:

¹⁾ Кобзарь, Спб., 1908, ст. 50—51.

²⁾ В поемі „Гайдамаки“ „діти нехрещені ростуть“, стр. 93.

³⁾ Кобзарь, стр. 69.

⁴⁾ Idem, стр. 95.

„Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось
І Альту і Сену: і там розлилось,
Не знать за-що, крові широкее море.
А тепер що буде? Сховайся-ж за гори;“¹⁾

Поет додає від себе пояснене: „Тарасова і Варфоломієва
ночі — одна другої варт на стид Римської тіяри“²⁾.

За польсько-українські криваві конфлікти поет винить латинське духовенство:

„Старих Славян діти“³⁾
Впились кровью. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти.

І подає знову в примітці пояснене: „До Унії козаки з Ляхами
мирили ся, і якби не єзуїти, то, може-б, і не різали ся. Єзуїт
Посевин, легат папський, перший начав унію в Україні“⁴⁾.

Перед нами готовий історіософічний світогляд Шевченка.
Національна кривава боротьба на Україні запалена, по думці поета,
латинським духовенством, а головню єзуїтами, що тішили
ся могутим впливом на внутрішню політику Польщі. Інтересно,
що поет вважає латинське духовенство тільки орудієм Риму
і за криваві події — однаково, чи се Тарасова чи Варфоломієва
ночі — винить політику Риму⁵⁾.

Погляд поета на роль латинського духовенства в історії
України складав ся під впливом таких історичних творів, як
„Історія Руссов“, Історія Малої Росії Бантиш-Каменського,
Історія Маркевича⁶⁾. Думаємо, що не без впливу в тому на-
прямі були теж живі оповідання про гайдамацькі події та осо-
биста і близька знайомість з істориком Маркевичем⁷⁾.

¹⁾ Кобзарь, стр. 96—97.

²⁾ Idem, стр. 96.

³⁾ Idem, стр. 105.

⁴⁾ Той самий погляд, висказаний так само категорично стрічаємо теж
в поезії „Ляхам“ (1847 р.), Кобзарь, стр. 347 і в поезії „Буває, в неволі
иноді згадаю“ (1850 р.), Кобзарь, стр. 506.

⁵⁾ Порівн. погляд Ю. Словацького в поемі „Bieniowski“:

„O! Polsko!... Jesteś córką Boga
I siostrą jesteś ukrzyżowanego —
Ciebie się żadna truczizna nie imie
Krzyż twym papieżem jest — twa zguba
w Rzymie!“

⁶⁾ Думаємо, що така гадка автора може бути принята тільки з дуже
великими застереженнями. За редакцію: В. Ш.

⁷⁾ В листі до М. М. Лазаревського з 22/4 1857 р. пише Ш—ко, що
з Миколою Маркевичем „ми були колись великі приятелі“ (Основа,
Птб. 1862, III. стр. 6).

Погляд Шевченка на ролі латинського духовенства і Риму в історії українсько-польських відносин, погляд, що в ньому пробивається жаль і осуджене, носить у собі завязки тих самих думок, які вже рішучо, можнаби сказати, з вулканічною силою, розвита в поемі „Іван Гус“. Чеська реформація з видніючою постаттю Гуса найшла в психіці поета сильний відзвук, вона підійшла не тільки під його артистичний смак, але зявилася чимось дуже близьким і глибоко вразила поета.

Що більше, в історії Гуса і чеської реформації поет бачить події не тільки чеського чи славянського, але вселюдського значіння. Се, в його очах, боротьба проти „неправди“ взагалі, а Гус — вилеліяна в душі поета стать борця „за євангеліє правди, за темні люди“.

Ідейний зв'язок між поемою і творами, а згідно, думками Шевченка перед і по написанню Гуса очевидний. Се видно теж з автобіографічної повісті „Художник“¹⁾ та із Записок²⁾ поета.

В листі Шевченка до А. М. Маркевича з 22/4 1857 р. читаємо: „З батьком твоїм, друже мій, ми були колись великі приятелі і стрічалися з ним не в одній Качанівці“ (Основа, 1862, Пгб. V, стр. 9).

В листі Шевченка до Гр. Ст. Тарновського, Спб., 1842 р. 26/3 читаємо: „Посылаю Вамъ три экземпляра: одинъ возьмите собі, другой отдайте Николаю Андреевичу Maestro Маркевичу, третій Виктору Забілі на заочное знакомство“ (Основа, Спб. 1862, V, стр. 4).

1) „Разверните Вазари и тамъ увидите тоже самое, если не хуже. Я говорю „хуже“ потому, что тогда даже политика намѣстниковъ святаго Петра требовала изящной декораціи для ослѣпленія толпы и затмѣнія еретическаго ученія Виклефа и Гуса, уже начинавшаго воспитывать неустрашимаго доминиканца Лютера“ (Київ. Стар. 1887, I, стр. 1).

2) Під датою 1857 р., 29 червня виступає III—ко „проти інквізиції і страшного автодафе“ (Кобзарь, Львів 1895, III, стр. 34). Вважаємо відповідним пригадати в цілості це незвичайно інтересне місце в „Записках“ III—ка: „Сегодні святкують пам'ять двох великих проповідників згоди і любови. В християнському світі велике свято, а у нас ради Христового свята величезніше п'яцтво. О, святі й великі верховні апостоли! колиб ви відали, як ми зогидили оголошену вами просту прекрасну, святу істину, як ми її перекутили. Ви віщували лжеучителів і справдилося ваше віщування. Вашим іменем так звані „учителі вселенські“, немов п'яні мужики ті, побилися на вселенському соборі в Нікеї. Во ім'я ваше римські попи ворождали кулею землею. Во ім'я ваше заводили інквізицію і страшне автодафе! во ім'я ваше і ми кланяємося гідким ідолам суздальським і на вашу шанобу справляємо погані вакханалії. Істина стара: виходить, що повинні-б люди і зрозуміти її. Тим часом, тій істині, у якої ви були за кумів, ми-

На сїм місці належить піднести з натиском, що в основі погляду поета на ролю латинського духовенства не лежить ніяка релігійна нетерпимість, чи фанатизм православного¹⁾. Доказом сього високолюдяні почування поета з нагоди мальовання як найбільш кривавих сцен, а відтак і ся обставина, що Шевченко до офіційальної Церкви православної відносив ся рівно критично як і до католицької²⁾.

Чужбинський у своїх споминах і Куліш в „Історичнім оповіданю“ подають нам згідно, що Шевченко старав ся познайомити ся основніше з історією чеської реформації.

Чи вже тоді носив ся поет з думкою взяти сю добу за сюжет своєї поеми, не знати. В кождім разі увага поета на гуситську добу була звернена, імпульс даний. Деж його шукати? Чи у принагіднім впливі лектури, чи у внішнім впливі якихсь осіб? Можливе і одно і друге. Та щоби в доказах не повторяти ся, на основі фактів, що їх розсліджуємо докладно на иншім місці, говорячи про жерела поеми, виключаємо з усякою правдоподібністю можливість того, щоби той імпульс найшов поет принагідно, в своїй лектурі. Лишаєть ся друга можливість, — що заінтересував ся Гусом і рішив ся познайомити ся з його історією блище під впливом якоїсь особи.

Над сим питанєм спинимо ся довше.

В першій частині нашої праці³⁾ мали ми нагоду вказати на кружок людей, що з ними був знайомий Шевченко і які зраджували більший чи менший інтерес для славянського, а спеціяльно чеського відродження. Ми бачили, як несистема-

нає вже 1857 літечко... Дивна річ: які тупі люди“ (Правда, Львів, 1893, ст. 556).

Літ 12 по написанню „Івана Гуса“ Шевченко свого погляду не змінив, і про ролю вищої церковної ерархії та її рабську державну політику не міг писати спокійно.

¹⁾ Порівнай: „Основи Шевченкових звязків з Поляками“, Записки т. СХІХ—СХХ, ст. 330. За редакцію: В. ПЦ.

²⁾ Се виходить із його творів, а М. Драгоманів (Ш—ко У. і С. стр. 49) пише: „В викинутому цензурою місці з „Воспоминаній о Т. Гр. Шевченкѣ д. А. Козачковського (Кіевскій Телеграфъ 1875 р., ч. 25) сказано було, що Шевченко й хвалив протестантську віру, і не хвалив у православії його покірливості перед начальством і панством. Жаль, що д. Козачковський не говорить, коли казав Шевченко таку думку: чи в 1845—46 рр. чи в 1849“. — Думаємо, що в 1845 р., коли подібні питання його як раз займали.

³⁾ Ст. 112—15.

тичне, поверховне і недостаточне було їх познайомлене з сим умовим рухом.

Чи ж міг Шевченко найти серед своїх знайомих чоловіка, який би познайомив його основніше з добою чеської реформації? — Ні. Історія тої доби була в Росії в 40-х рр. ще *terra incognita*, і такою була вона, виймаючи кількох спеціалістів, і в Чехах. І нічого дивного, бо тоді саме йшла що-йно підготовна жерельна робота на полі чеської історії, з якою мало хто міг познайомити ся в Росії. „Въ Петербургѣ, сколько я знаю, пише 18/6 1838 р. О. Бодянський Погодину¹⁾, нѣтъ ни одного челоуѣка, кто бы получалъ Музейникъ и смогъ бы перевести съ чешскаго: это аксіома“. Так характеризує Бодянський кружок петербургських учених і нам мимохіть приходить ся спинити ся знову на особі сього виїмкового Українця, ученого славіста, з яким, як се ми бачили, так тісно вяжуть ся присвята поеми Шафарикови і основні думки „Посланія“.

Вже на кілька років ранше, бо в розправі: „О народной поэзіи славянскихъ племенъ“ [Москва 1837 р.], дає Бодянський на підставі чеської літератури Юнгмана теплу характеристику діла реформації і гуситських воєн: „Чехи отпали отъ Ватикана, ни думавшаго ни гадавшаго о томъ. Они, водимые здравымъ смысломъ, скорѣе прочихъ замѣтили излишество власти, присвоенной Первосвященниками Рима, ея злоупотребленія въ дѣлахъ Вѣры²⁾, перешедшія слишкомъ далеко за предѣлы всякой мѣры, ихъ самоуправство, отступленіе отъ чистоты первобытнаго Христіанскаго ученія³⁾ и первые изъ Европейцевъ возстали открытымъ образомъ, лицомъ къ лицу, дѣйствуя и словомъ и дѣломъ, противъ недостойныхъ Намѣстниковъ Петра, при своихъ золотыхъ ключахъ только и помышлявшихъ, что о золотѣ³⁾, первые произвели противодѣйствіе³⁾ въ царствѣ Религіи. Они старались преобразовать (*reformare*), обновить, воспроизвести ее въ прежній видъ³⁾, искаженный суетностію, и чувственностію Папъ, противопоставляя так. обр. силамъ Запада мощь Востока, натискамъ Романо-Тевтонскихъ племенъ стойкость племенъ Славянскихъ. И напрасно вѣчный Градъ гремѣлъ своими громами, напрасно онъ металъ свои огненные перуны, грозилъ и предавалъ анафемѣ, поднималъ всѣ народы и земли, всѣхъ владыкъ

1) Письма къ Погодину, оп. cit. ст. 59. Порівн. ще лист Ганки до Бодянського з 24/8 1841 р. (Чтенія 1887, II), моя студія ч. I, ст. 112.

2) Підчеркнено мною.

и сильныхъ Запада ополченіємъ, гналь толпы крестоносцевъ (Пій II-й, Павель II-й и др.). Чехи не испугались, шли весело на явную смерть, какъ на пиръ, и предводимые своими гдями (Жижкой... и др.) удивили всю Европу мужествомъ...¹⁾

Бодянський не перестає цікавити ся добою Гуса і підчас своїх наукових студій в славянських землях. Із його кореспонденції бачимо, що він слідить за всякими новими матеріялами і стараєть ся їх придбати, поставивши собі очевидно ціль, перестудіювати сю добу як найосновніше, на скільки лиш позволяв на се тодішний стан наукових дослідів на сім полі.

В листі з Праги 1 січня н. ст. 1838 р.²⁾ подає Бодянський Погодину відпис із листу Паляцького з Риму: „Въ Венеції, въ бібліотекѣ св. Марка попался мнѣ до сихъ поръ неизвѣстный: „Tractatus de longaevo schismate“, 1421 и 1422 г. писанный, въ которомъ находятся извѣстія о первыхъ годахъ Гусситскихъ войнъ“.

В Празі просить Б. Ганку:³⁾ „а) Дать кому-либо списать для меня Сербскую повѣсть объ Александрѣ Македонскомъ... б) Списать жизнеописанія Жижки, Гуса, Іеронима⁴⁾ и т. д., что все напечатанное находится переплетеннымъ въ одну книжку, в) Habernfeld.⁵⁾ Bellum bohemicum Lugd. Batav. 1645“ (Прага, 10 марта 1842 р.).

Той самий інтерес замічаємо у Бодянського і після його повороту в Росію. З Москви 3-го грудня 1843 р. пише він Ганці лист,⁶⁾ в якому просить замовити для нього, між іншими, твори, що відносять ся до Гуса і гуситських воєн:„Одного только прошу Васъ: именно нельзя-ли будетъ Вамъ приобрести для меня, между прочимъ, слѣдующихъ сочиненій... е) Beckler's Chronik von Bohemia;⁷⁾ Boreg's Böhmsche Chronica;⁸⁾

¹⁾ Op. cit., стр. 59—60.

²⁾ Письма къ Погодину op. cit. ст. 11 і ЖМНПр. 1838, XIX, ст. 202—5.

³⁾ Письма къ Вячеславу Ганкѣ. В. А. Францевъ, Варшава 1905, ст. 109.

⁴⁾ Підчеркнуто мною.

⁵⁾ Habernfeld Andreas, Bellum Bohemicum. Ab anno 1617, Lugduni Batarorum, 1625. В році видання очевидно похибка Б—го.

⁶⁾ Письма къ В. Ганкѣ, op. cit. ст. 119—121.

⁷⁾ Beckler Peter, а) Chronicon Bohemiae... Hof im Voigtland 1694 і Frankfurt a. M. 1695, під заг. Historiae Hovoreae pars I... Hof im Voigtland 1694. (Čeněk Zibrt: Bibliografie české historie I, ст. 380, ч. 11272).

⁸⁾ Boregh Martinus Vratislaviensis, Behmische Chronica, Wittenberg 1857 (Čeněk Zibrt., op. cit. II).

Zawieta's Krönung d. Mathias König v. Ungarn¹⁾ etc.; ж) Cochlaei.²⁾ Historia de bello Hussitico; Lenfant.³⁾ Histoire sur la belle (sic!) des Husites etc.; Balbini.⁴⁾ Miscellanea: Єго же. Historia de ducibus ac regibus Bohemiae;... „Бажані твори виписав Бодянський із каталюга книг Клям-Мартінца, виданого пражським антикварем Wahl-ом.

В тому самому листі⁵⁾ понаглує Бодянський свою давнійшу просьбу: „...И, наконецъ, прикажите кому-либо списать для меня, коли ужъ нельзя имѣть печатаннаго, Габернфельда, ровно какъ жизнь Жижки, Гуса, Іеронима, на чешскомъ, видѣнныя мною у Васъ и, помнится, обѣщанныя въ спискѣ“.

Для доповнення образу занять Бодянського Гусом додам, що в листі⁶⁾ з Москви дня 23 червня 1847 р. він пише Ганці: „Єще просилъ бы я Васъ покорнѣйше нельзя ли Вамъ заставить кого-либо на мой счетъ списать сочиненіе Вавржинца зъ Бржезова⁷⁾ о Гуситской войнѣ, отрывки коего помѣщены были въ Музейникъ? — Оно вѣдь недавно открыто и, сколько сузу по объявленному, чрезвычайно важно“. Та сама просьба повторена в листі до Ганки з 4/X 1847 р.⁸⁾

На основі сих відомостей констатуємо, що Бодянський заняв ся гуситською добою дуже серіозно і під сим зглядом був ще в 40-их роках єдиним ученим

¹⁾ Závěta z Závětic Jirík. Knížat a Králůw Království českého, za kterého času kdy který panoval a kraloval kratičké poznamenání. Příloha spisu: Korunování Matěje II na království české. L. P. 1611 na Hradě Pražském v Starem Městě Pražském 1611 (Čeněk Zibrt: Bibliografie II).

²⁾ Cochlaeus (Dobneck v. Wendelstein) Johannes, Historiae Hussitarum libri duodecim per J. C., canonicum Vratislaviensem, operose collecti ex variis et antiquis, tum Bohemorum, tum aliorum codicibus, antea nunquam excusis. Apud S. Victorem prope Moguntiam, 1549 (Čeněk Zibrt, op. cit. II, st. 1106, ч. 13510).

³⁾ Lenfant Jaques, Histoire Du concile de Constance, tirée principalement d' Auteurs qui ont assisté au Concile. Tome premier, à Amsterdam 1714, — з картиною Гуса і його смерті. Іншого твору, відносячого ся до Гуса сього автора ш. бібліограф не подає. (Č. Zibrt op. cit. II).

⁴⁾ Balbinus Bohuslav, Miscellanea historica Regni Bohemiae... Decadis I. Liber VII, regalis, seu de ducibus ac regibus Bohemiae. В новім виданю 1735 р.: Historia de ducibus ac regibus Bohemiae (Č. Zibrt, op. cit. II).

⁵⁾ Письма къ В. Ганкѣ op. cit., ст. 121.

⁶⁾ Ibidem, ст. 136.

⁷⁾ Vavřinec (Laurentius) z Březové, Kronika husitská (Chronica, Historia hussitica) (Č. Zibrt, op. cit., II).

⁸⁾ Письма къ В. Ганкѣ op. cit. ст. 136.

в Росії. Жаль тільки, що сьогодні ми не можемо знати, які саме матеріали до історії гуситської доби удалося Бодянському дістати і якими він міг справді користуватися. Звісно, яка сумна доля постигла бібліотеку того поважного ученого і першого славіста в Росії.

Важно, що гуситська доба чеської історії була предметом незвичайно інтересних університетських викладів Бодянського,¹⁾ які припадають на 1844 рік. Науковий інтерес для Гуса і його доби досягнув тоді найвищий ступінь. Довголітнє збирання матеріалів і совісні студії дали Бодянському змогу викладати про Гуса з університетської катедри. На той самий час, бо на 1844 р. зимою і на близький йому 1845 р. припадають поїздки Шевченка в Москву і його особисті відвідини у Бодянського.

В першій частині нашої студії²⁾ мали ми нагоду вказати на відносини між Шевченком і Бодянським і показати, якого рода були ці відвідини. Між обома великими Українцями велись тоді розмови далеко не без впливу на творчість і світогляд поета. Ми знаємо, що приятельська розмова сходила і на твори поета, передовсім „Гайдамаки“ і „Никита Гайдай“ і на історію та побут Славян. Тодіж силою історичної аналогії не міг не згадати Бодянський і чеської реформації і Гуса, тим більше, що се живо тоді його займало і було предметом його викладів, в яких одушевлено хвалив Гуса.

Коли Шевченко міг, розуміється, дуже поверховно знати дещо про гуситську добу із студії Бодянського „О народной поэзии славянскихъ племенъ“, то докладнішу характеристику Гуса і чеської братської борби і то характеристику повну питомої Бодянському щирости і одушевлення міг почути тільки з уст того ученого. Полишаючи на разі на боці питання, чи Бодянський не піддавав тодіж поетови прямо думки ту добу поетично оспівати, твердимо, що ніхто інший тільки Бодянський міг кинути в душу поета живу іскру заінтересованія Гусом. Іскра впала на пригідний ідейний світогляд поета і не диво, що розгоріла ся відтак могутньою поемою.

¹⁾ Александръ Кочубинскій: Осипъ Максимовичъ Бодянский, Одесса 1892, ст. 302. Гавлічек пише Запови 30/IV 1844 р.: *Prál bych Vám slyšet Bod'ansk. přednášet českou historií: ještě jsem nikdy neslyšel veřejně ex cathedra chválit Husa jako zde*“ (L. Quis: *Korrespondence Karla Havlíčka. V Praze 1903*, лист ст. 125—138.

²⁾ ст. 117—120.

Жерела поеми.

Перед нами два доволі суперечні свідоцтва знайомих з Шевченком людей про жерела, з яких, буцім то, черпав він відомости про Гуса і його добу.

А. Чужбинський¹⁾ передає: „Шевченко розказуваль мнѣ, что прочель всѣ источники о гусситахъ и эпохѣ имѣ предшествовавшей, какіе только можно было достать, а чтобы не надѣлать промаховъ противъ народности — не оставлялъ въ покоѣ ни одного Чеха, встрѣчавшагося въ Кіевѣ и другихъ мѣстахъ, у которыхъ распрашивалъ топографическія і этнографическія подробности“.

У Куліша²⁾ читаємо: „Розмовляв Шевченко широко про свою поему „Іван Гус“, почитуючи гарною дикцією своєю деякі місця і жалкував, що писавши не спроміг ся проштудіувати гаразд усіх обставин часу і самої особи чеського пророка германської реформації“.

Після одного свідоцтва Шевченко прочитав усі жерела о гуситах і добі перед ними, які тільки можна було дістати, а навіть інформував ся у всяких стрічних Чехів, щоби остерегти ся перед похибками. Після другого свідоцтва поет жалкував, що не зміг вистудіювати гаразд чеської реформації.

Суперечність очевидна. Щоби дати відповідь на се, за котрим із тих свідоцтв більша пайка правди, а радше правдоподібности, треба розглянути, що могло бути тоді про Гуса і його добу поетови доступне, а як і могло бути, то чи міг поет тим користувати ся.

Завдяки знаменитій бібліографії чеської історії проф. Ченка Зібрта³⁾ ми маємо змогу прослідити, що історичні твори, а радше матеріали про Гуса і його добу до 1845 р. писані тільки в мовах латинській, чеській, німецькій, французькій і англійській.

Крім сього значна частина тих матеріалів являлась бібліографічною рідкістю, а проби їх видання у біжучих видавництвах стрічали тоді великі і непоборимі перешкоди. На сі труднощі звертав увагу Шафарик в листах до Погодіна з 6/I і 25/I 1857 р.⁴⁾

¹⁾ Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ, Спб. 1861, ст. 13.

²⁾ Історичне оповіданє, *op. cit.* ст. 391.

³⁾ Bibliografie české historie, т. I, II, III.

⁴⁾ „Prof. Wocel hat mir erklärt: er habe nur eine Abhandlung über Huss (worin Specimina aus einigen noch unedirten Schriften desselben) geschrieben

Се виходить теж і зі слів Срезневського „Многія изъ произведеній XV і XVI вѣка издать было невозможно; не годились они для печати — одни по рѣзкости выражений противъ Нѣмцевъ, другіе по антикатолическому направленію. Долго нельзя было печатать даже нравственныхъ сочиненій только потому, что они были произведенія протестантовъ, особливо такихъ какъ Гусъ,¹⁾ Коменскій и имъ подобные. Многія сочиненія Гуса остаются и до сихъ поръ не напечатанными“.²⁾

З огляду на се матеріяли, доторкаючі доби Гуса, являлись мало доступними і для спеціалістів, тим більше для таких принагідних читачів, як Шевченко. Історія В. Томека³⁾ вийшла, правда, в 1843 р., та гуситська доба обговорена там досить поверховно.

Значно більше матеріялу находимо в III-ім томі Історії Паляцького.⁴⁾

Звісно, що Шевченко ні одної із названих мов не знав. Маємо, правда, звістки, що він зачинав вчити ся французької мови,⁵⁾ та скоро залишив се занятє. Сьогодні ми не в силі сказати, як далеко зайшов поет у виученю французької мови, але всеж таки виключаємо з усякою правдоподібністю, щоби міг користувати ся французькими матеріялами, — так само, як не міг користувати ся ні англійськими, ні німецькими, ні латинськими, ні чеськими.

Шевченко читав і розумів мову українську, російську і польську⁶⁾ і матеріялами в тих мовах міг користувати ся. Якій матеріяли в тих мовах, відносячі ся до Гуса, могли пасти в руки Шевченка?

und sie schon der kais. Akademie in Wien gegeben, die sie ediren will. Ich habe zweimal mit ihm darüber gesprochen, jedoch nichts ausgerichtet. Er sagte mir: er denke gar nicht an eine Herausgabe von Hussens Werken, dies sei unmöglich“ (Письма кь Погодину, op. cit. ст. 411). „Hussen's Werke wird Niemand in Oesterreich herausgeben, oder drucken wollen: wohl aber Werke gegen Huss“. (Письма кь Погодину, op. cit. ст. 415).

¹⁾ Підчеркнене мною.

²⁾ Воспоминанія о В. В. Ганкѣ И. И. Срезневскаго, Спб. 1871, ст. 13—14.

³⁾ Tomek W. W. Děje země české. V Praze 1843, російський переклад під редакцією В. Яковлева вийшов в Спб. 1868 р.

⁴⁾ Geschichte von Böhmen, Prag 1845, бібліографічна оповістка в Č. č. M. 1845, III, ст. 472—81, за місяці цвітень, май, червень.

⁵⁾ Пор. „Художникъ“, Кіев. Ст. 1887, II, ст. 215, 217, 221 і „Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ“ А. Чужбинскаго Спб. 1861, ст. 36.

⁶⁾ Пор. „Воспоминанія Чужбинскаго, op. cit., ст. 12.

В українській мові таких матеріалів не було ніяких. Не було теж і в польській.¹⁾ Ряд праць про Гуса і його добу починаєть ся і в російській мові що-йно 1848-м роком.

Початок дав Єлагін оцінкою Історії Паляцького (Объ истории Чехии Франца Палацкаго 1848). За сим пішла перша праця Евг. Новіков-а, Православіе у Чеховъ (Чтенія въ Общ. Истор. и Древн. Рос., Москва 1848, IX, ст. 1—94), а в 60-х роках і дальших інші студії. Належить зазначити, що всі російські студії аж до розправи Василєва (Ж. М. Н. Пр. 1876) в освітленю причин і розвитку гуситських подій грішать непростимою тенденційністю, підсуваючи чужі тому рухови славянофільські мотиви і стремління до православної церкви.²⁾

Одиноко так своєю ранньою появою як і повною безтенденційністю стоїть цікава студія С. Палаузова п. з. „Іоаннъ Гусъ и его послѣдователи. Москва 1845, Отеч. Записки ч. 10 і окремою відбиткою. Дозвіл цензури на відбитті: „Москва, Августа 27 дня 1845 года, Цензоръ В. Флеровъ“.

Отсе і одиноке жерело, яким Шевченко міг користувати ся.

Доки перейду до обговореня сього питання, вважаю потрібним посвятити кілька слів думпї проф. Фльоринського, який говорячи про жерела поеми Шевченка, пише: „Въроятнѣ всего этими источниками были русскія книги, содержавшія общіе обзоры европейской истории и между прочимъ, историю Гуситства“.³⁾

Ми і не думаємо заперечувати того, що Шевченко міг знати деякі російські книги, що містили загальні огляди європейської історії, та шановний автор не подає, а нам на разі,

¹⁾ Статя в польській мові „Czechy (histor.)“, Lwowianin, we Lwowie, 1841, 8, ст. 183—90 для звісної доби без значіння. Так само без значіння розправа П. Дубровського (Dzwon literacki 1847), Chojecki Edmund Czechja i Czechowie, Berlin 1847. Перша книжка про Гуса явилась що йно 1859 р.: Michał Gliszczyński, Hus i Husyci, szkice historyczne podług Palackiego i Sommera, Warszawa 1859.

²⁾ Порівн. Dr. J. Kalousek, Časopis Museum českého 1881, ст. 543 і А. Пыпинъ, Панславизмъ, ор. cit. ст. 337. Цікаво, що тою самою тенденційністю грішить і найновіша російська література ювілейна в 1914—15 рр., де діяльність Гуса ставить ся у звязок з Кирило-методієвськими традиціями, будьто би зберігшими ся у Чехів до його часу і представляєть ся Гуса якимось православним філософом, полемізуючим із католицькою церквою. (Порівн. Н. Петровскій, В. Флайшгансъ, Янъ Гусъ, Москва 1916, ст. VIII).

³⁾ Славянофільство Т. Г. Шевченка, Унив. Изв. Київ, 1906, № 8, ст. 3.

неможливо провiрити, як i в якiм обсягу виложена в них iсторiя чеської реформацiї. Та се не важне. Опираючись на тiм, що перша обширнiйша iсторiя про Гуса i його добу вийшла щойно зпiд пера Паляцького в 1845 р. по нiмецьки, припускаємо, що вiдомості, якi Шевченко мiг справдi знайти в оглядах всесвiтних iсторiй в Росiї, були аж надто загальнi i скупі. Відтак єще одна увага. В поемі Шевченка „Іван Гус“ стрiчаємо ся з такими подробицями в характеристицi як особи самого Гуса так i його часу, що вони виходять рiшучо поза межi того, що могли дати загальнi огляди тодiшних всесвiтних iсторiй. З огляду на се думка проф. Флоринського виходить тiльки здогадом, до того здогадом хибним.

Вертаємо до обговорення питання про звязок мiж студiєю С. Палаузова i поемою Шевченка.

Що до часу, то студiя Палаузова появилася ранiйше написання поеми „Іван Гус“. Дата пiд поемою 1845, 10 X, а студiя Палаузова виходить у свiт того самого року в „Отеч. Записках“ ч. 10, себто за жовтень. Приймаючи, що видаванє книжок „Отеч. Записок“ йшло мiсяцем вперед, дiстанемо в часi мiж появою студiї i написанєм поеми рiжницю ледви яких кiлька-нацяти днiв. Узгляднюючи дату дозволу цензури на вiдбитку 27 серпня 1845 р. i приймаючи за можливе, що вiдбитка появилася ранiще напечатання цiлої книжки „Отеч. Записок“ ч. 10, моглиби ми дiстати приблизно один мiсяць рiжницi в часi.

Знаємо, що Гуса написав Шевченко в селi Марiїнськiм на Українi. Правда, що „Отеч. Записки“ не були рiдкiстю на Українi, бо многi помiщичi родини їх виписували,¹⁾ отже в руки Шевченка могла потрапити однаково десята книжка „Отеч. Записок“ як i вiдбитка, але всеж таки з огляду на так незначну рiжницю в часi мiж появою студiї i написанєм поеми, як i з огляду на тодiшню утруднену комунiкацiю, булоб за поспiшно i безосновно сказати, що Шевченко студiєю Палаузова користувався.

Порiвнанє обох творiв може при недостатчi яких небудь свiдоцтв показати нам найпевнiше, чи студiя Палаузова була науковим жерелом поеми Шевченка, а коли так, то щойно тодi будемо старати ся вiдповiсти на питанє, як ся студiя могла потрапити в руки Шевченка.

Студiя Палаузова обiймає 25 сторiн малої вiсiмки.

¹⁾ Пор. Воспоминанiя А. Чужбинскаго op. cit., Спб. 1861, ст. 2.

Студія починаєть ся теплою, сердечною згадкою про Івана Гуса, в якій замітні такі слова: „Въ исторіи ересіарховъ Гусъ займаєть одно изъ первыхъ мѣсть.¹⁾ Горестное воспоминаніе соединяется съ его именемъ. Раскрывая страницы Исторіи, это имя кровавыми буквами начертано на ея скрижаляхъ; оно напoминаєть намъ вмѣстѣ и жизнь этого великаго мужа,¹⁾ какъ называєть его Лютеръ, полную тревоженій, и трагическій конецъ¹⁾ ея и сильный переворотъ въ западной Церкви имъ произведенный“ (ст. 3).

Шевченко кінчить своє „Посланіє Шафарикові“ такими словами:

„Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту-думу немудрую
Про Чеха святого
Великого мученика
Про славного Гуса“...

І бажає:
„Щоб усі Славяне стали
Добрими братами
І синами сонця правди
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий... (ст. 193).

Подібно як Палаузов і Шевченко попереджує свою поему, сердечною, не позбавленою й пієтизму згадкою про Гуса, підносячи ті самі моменти, іноді тими-ж словами, що і в Палаузова.

Наступає змальованє сучасних відносин в римській найвищій ерархії, з чого підчеркуємо такі місця: ...„на соборѣ бывшемъ въ Пизѣ двое антипапъ: Григорій XII въ Римѣ наслѣдовавшій Бонифацію IX и Бенедиктъ XIII въ Авиньонѣ. были лишены папскаго достоинства“ (ст. 3).

У Шевченка:

„Шепочеть ся Авиньона
З римськими ченцями;
Шепочуть ся антипапи (ст. 196).

У Палаузова йде далі історія про початок конфлікту Гуса з Римом, з чого виймаємо таке: „Архієпископъ (с. є пражський Збінко) опираясь на папскую буллу, собралъ сколько могъ экземпляровъ сочиненій Виклефа и торжественно сжегъ ихъ“... І далі „Папа Іоаннъ XXIII, наслѣдовавшій Александру V,

¹⁾ Підчеркнено мною.

потребовалъ Гуса въ Римъ, но такъ какъ онъ не явився, то объявленъ былъ еретикомъ и вмѣстѣ съ своими послѣдователями отлученъ отъ Церкви (1411).

Между тѣмъ Збинко умеръ. Въ Архієпископы былъ избранъ Альбикъ (Альбрехтъ), который тотчасъ обнародовалъ папскую буллу побуждая Чеховъ, принять участіе въ новомъ крестовомъ походѣ противъ Владислава Короля Неаполитанскаго, находившагося во враждѣ съ Іоанномъ XXIII. Въ силу этой буллы и по распоряженію Архієпископа священники во всей Чехіи стали проповѣдывать походъ и за деньги отпускать грѣхи. Гусъ и Іеронимъ всѣми силами возстали противъ этого похода и отпущенія грѣховъ, и первый изъ нихъ сталъ проповѣдывать, что это противно ученію Христа, христіянъ ополчать противъ христіянъ, и за деньги и кровопролитіе отпускать грѣхи (ст. 5).

В поемі Шевченка папа:

„Людською кровію торгує
І рай у найми оддає.²⁾
О, Боже! Суд Твій правий всує,
І всує царствіє Твоє!
Розбійники, людодіи
Правду побороли,³⁾
Осміяли Твою славу
І силу і волю!
Люди стогнуть у кайданах,
Немає з ким взятись,

¹⁾ Підчеркнено мною.

²⁾ Порівн.: „arcykapłan handlujący odpustami i nabożeństwem“ (Polska Chrystusowa, op. cit. I, 69). Порівн. ще I, 71, 200. Цікаво, що ті самі думки стрічаємо у Ю. Словацького (Bieniowski). Говорячи о Римі пише:

„Tam legiony zjadliwe robactwa!
Czy będziesz czekać aż twój łańcuch zjedzą
Czy ty rozwiniesz twoje mściwe bractwa,
Czekając na tych, co pod tronem siedzą
I krwią handlują i duszą biedactwa
I sami tylko o swem kłamstwie wiedzą.

³⁾ Порівн.: „Nie uczcie się bracia poznawać Chrystusa z opowiadań i postępów tych obłudników i faryzeuszów, którzy się mienią Jego namiestnikami, a nic z Nim spólnego nie mają — którzy nas nauczają że ołtarz jest podporą tronu kłamstwa, nieprawości i największego w świecie rozboju — którzy w Ewangelii szukają usprawiedliwienia dla najzuchwalszych złoczyńców“... (Polska Chrystusowa, op. cit. I, 95). В іншому місці: „Niezbożnicy! wszystko udają za Prawdę, prócz samej“ (I, 166); папа „nie może znieść zgubnego dla siebie światła dziennego Prawdy“ (ibidem I, 23).

Розкуватись — одностайне,
Односердне стати
За євангеліє правди,
За темнії люди²⁾ (ст. 194).

„Во імя Господа Христа,
За нас розпязого на дереві
І всіх апостолів святих,
Петра і Павла особливо,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою цією“... (ст. 195).

„Розбійники, кати в тіарах³⁾
Все потопили, все взяли,
Мов у Московії Татари,
І нам сліпим передали
Свої догмати.⁴⁾ Кров, пожари,
Всі зла на світі, війни, чвари,⁵⁾
Пекельних мук безкрайї ряд“... (ст. 196).

„Святим положено конклавом:
Хто без святої булли вмер, —
У пекло просто! Хтож заплатить
За буллу в-двоє, — ріж хоч брата
Окриме папи і ченця,
І в рай іди кінець-кінцям!

¹⁾ Підчеркнено мною.

²⁾ В иншій місці „народ замучений“ (ст. 194). Порівн.: „Папа уживає свого права „jedynie na doprowadzenie ociemnionych przez siebie ludów do bydlęcego posłuszeństwa ciemności“ (Polska Chrystusowa, op. cit. I, 167).

³⁾ Порівн.: „...„car rzymski panuje nad Ludem, nie przez pokorę, poświęcenie, naukę i Miłość braterską Chrystusową, ale równie jak każdy inny ciemieżca, przez swoich szpiegów, katów, jenerałów, więzienia i bagnety. Zakazują oni rządzić się rozumem... nie będą mogły nigdy nad Ludem panować bez gwałtu i rozboju („Polska Chrystusowa“ op. cit. I, 170). В иншому місці: „Przypatrzcie się rządowi papieskiemu; jego władza niby ojcowska, równie jak władza każdego rozbójnika“... (op. cit. I, 23).

⁴⁾ Порівн.: „Polska Chrystusowa“ op. cit.: „Począwszy od starszyzny żydowskiej aż do sprzymierzeńca i przyjaciela Mikołaja-ludobójcy papieża, który Chrystusa do dziś dnia krzyżuje w osobach tych wszystkich, co wszelką dzisiejszą władzę, zacność, dostojność i panowanie, usiłują poddać pod Zakon boży Miłości braterskiej ewangelicznej... aż do najnikczemniejszego piśmiennika — wszyscy dogmatyzują po szatańsku“ (I, ст. 161). В иншому місці: „dla osiągnięcia swojego ludobójczego celu — dogmatyzują“... (I, ст. 160).

⁵⁾ Порівн.: „...„w dzisiejszem Chrześcijaństwie, wszystkie panujące nieprawości uświęca swoją nauką, swoim błogosławieństwem, przyjaźnią lub milczeniem, arcyniezbożnik, ludobójca, papież. („Polska Chrystusowa“ op. cit. I, ст. 166).

У злодія вже злодій краде,
Та ще й у церкві. Гади, гади!¹⁾
Чи напили ся ви, чи ні
Людської крові?!“...

У Палаузова читаємо далі: „Случилось, что Іеронимъ,³⁾ дабы показать свою ревность партіи Гуса и презрѣніе къ Католикамъ, подговорилъ одну женщину подозрительнаго поведенія повѣситъ себѣ на шею письменное отпущеніе Папы и въ сопровожденіи безчисленнаго множества народа, сталъ водить ее по улицамъ Праги. Потомъ торжественно сжегъ его. Католики были осмѣяны. Нѣсколько молодыхъ людей всенародно стали на церковныя кафедры проповѣдую обманъ этого отпущенія“ (ст. 6).

У Шевченка П. Папська булла:

„Во імя Господа Христа,
За нас роспятого на дереві,
І всіх апостолів святих,
Петра і Павла особливо,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою цією
Рабині божій,⁴⁾
Отій самій,
Що водили по улицах
В Празі позавчора;
Отій самій, що хилилась
По шинках, по станах,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна;
Ота сама заробила
Та буллу купила:
Тепер свята!...“
— Боже, Боже,
Великая сило!
Великая славо! Зглянь ся на людей!
Одпочинь од кари у святому раї!

¹⁾ Порівн.: „Antychryst rozdrażniony swoją przeciw Prawdzie niemocą... występuje przeciw Zakonowi Bożemu Miłości braterskiej ewangelickiej. I widać w nim chytrość węża pełzającego w pyłe podłogi i pochlebstwa, widać w nim złodzieja wkradającego się do cudzej komory“ („Polska Chrystusowa“ ор. cit. I, ст. 146). Порівн. теж: Постилу Гуса (В. Флайшганс, Янъ Гусъ, М. 1916, ст. 480—481).

²⁾ Підчеркнено мною.

³⁾ Товариш і щирий приятель Гуса; в 1413 р. був на Україні.

⁴⁾ 24 червня 1412 р. Іеронім устроїв сю сцену, де студента переодітого за публичну жінчину з папськими булями на шиї обвожено вулицями Праги. (В. Флайшганс, ор. cit. ст. 406—407).

За-що пропадають, за-що Ти караєш
 Своїх і покірних і добрих дітей?
 За-що закриті їх добрі очі
 І вільний розум окував
 Кайданами лихої ночі?!¹⁾
 Прозріте, люди — день настав!
 Просніть ся, Чехи, змийте луду
 Розправте руки, — будьте люди,
 А не посмішище ченцям!“ (ст. 195).

Палаузов пише далі: „Сь давнаго времени носилась молва по всей Германіи о проповѣдяхъ Гуса, говоренныхъ имъ въ Вифлеемской часовнѣ, откуда онъ гремѣлъ красно-рѣчіємъ противъ разврата высшаго духовенства, упрекалъ въ невѣжествѣ низшее и особенно возставаъ противъ святокупства. Молва эта дошла до папы, и Гусъ былъ объявленъ отступникомъ Церкви (ст. 7).

У Шевченка:

„І в Вифлеемськую каплицю
 Пішов молити ся вірний Гус“ (ст. 194).

„Із Вифлеемської каплиці²⁾
 Аж до всесвітньої столиці
 Луна, гогочучи неслась;
 Ченці ховають ся; мов кара,
 Луна в конклаві оддалась, —
 І похили ся тіара“... (ст. 196).

... „Положили
 Одностайне стати
 Проти Гуса“... (ст. 197).

Про Гуса говорить Палаузов: „Любовь его къ учению Богочеловѣка повела его на смерть страдальческую; собственно причиною его смерти была истина“

¹⁾ Порівн.: Zakazują oni rządzić się rozumem“. („Polska Chrystusowa“, р. cit. I, 170). В іншому місці (папа): „ogłasza ze swojego tronu, że odziedziczył po Chrystusie i Jego apostołach nieomylność i prawo panowania nad Rozumem i Sumieniem wszystkich ludzi;“... (ibidem I, ст. 167). Порівн. теж: I, ст. 171, 173.

²⁾ Підчеркнено мною.

³⁾ Основана з кінцем XIV ст. для проповіді слова Божого в рідній мові. Каплиця, а властиво храм, бо могла помістити кілька тисяч народа. В народі незвичайно популярна, місце більше ніж десятилітньої проповідничої діяльності Гуса. В 1785 р. на приказ цїсаря Йосифа зачинена, а в 1786 р. зруйнована і усунена. Тепер в домі № 255 зберегла ся з каплиці тільки керниця. (В. Флайшганс, Янъ Гусъ, М. 1916, ст. 161—5).

за которую онъ не пощадилъ своей жизни, добродѣтель,
за которую онъ стоялъ такъ твердо“ (ст. 7).

Той самий погляд пробиваєть ся скрізь і в поемі Шевченка, з чого зазначаємо:

„А я нишком
Богу помолю ся,
Щоб усі Славяне стали
Добрими братами
І синами сонця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий“ (ст. 193).

або: „Немає з ким взятись,
Розкуватись, — одностайне,
Односердне стати
За євангеліє правди,
За темні люди“ (ст. 194).

„Поборюсь! —

За правду Бог! Да совершить ся!... (ст. 194).

Про Констанцький собор читаємо у Палаузова між
іншим:

„Соборъ этотъ принадлежалъ къ числу тѣхъ Вселенскихъ
соборовъ Запада, на которыхъ частныя выгоды почти
всегда брали верхъ, а Церковь ничего не приобрѣтала.
Никогда католическое собраніе Зап. Церкви не было такъ
торжественно, какъ на этомъ Соборѣ. Папа, 3 Патріарха,
29 Кардиналовъ, 33 Архієпископа, 150 Епископовъ, 150 Абба-
товъ и священниковъ, 300 докторовъ Богословія и множество
другихъ священнослужителей; изъ свѣтскихъ чиновъ яви-
лось множество Князей, Графовъ, Рыцарей съ своими
дружинами, всего до ста тысячъ человекъ. Всѣ они
собрались въ Константиѣ лѣтомъ въ 1414 году“ (ст. 8).

У Шевченка:

„Як та галич поле крила —
Ченці повалили
До Констанцу; степи шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги, і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі
І трубадури-кобзарі,
І шляхом військо мов гадюки.
За герцогинями — Німота:

1) Підчеркнено мною.

Хто з соколами на руках,
 Хто пішки, верхи на ослах, —
 Так аж кишить! Все на охоту,
 Мов гад у ирій поспіша“ (ст. 197).

„Дивись, що сили повалило,
 Мов Сарацина воювать
 Або великого Аттілу“ (ст. 198).

„І той собор тисячеглавий“ (ст. 198).

Із Палаузової характеристики борби за найвищу власть в католицькій Церкві і кандидатів до неї підчеркуємо такі місця: „Трое папъ, вѣрнѣ, трое Антипапъ¹⁾ раздѣляли тогда между (ст. 8) собою кафедру св. Петра. Первый изъ нихъ Венеціанецъ Кораріо (Григорій XII), папа гаэтскій, признанный Герцогомъ Баварскимъ, другой — Аррагонецъ, Піедро Луна (Бенедиктъ XIII), папствовавший въ Авиньонѣ, признанный Фердинандомъ Аррагонскимъ, Іоанномъ II Кастильскимъ и Нарваррою. Наконецъ третій — знаменитый Неаполитанецъ, Балтазаръ Коцци,²⁾ прозванный *il vecchio pirata*,³⁾ Папа Римскій, изгнанный изъ Рима и извѣстный подъ именемъ Іоанна XXIII. Сей послѣдній, по смерти Александра V, подкупивъ Кардиналовъ, успѣлъ вступить на папскій престолъ. Вся жизнь его есть цѣпь преступленій и дѣлъ нечестивыхъ. Обогатившись продажею индулгенцій, онъ купилъ папское достоинство, былъ обвиненъ въ убійствѣ своего предшественника, публично жилъ съ женою одного Неаполитанца, отвергалъ безсмертіе души, рай, адъ, былъ впрочемъ поетомъ и любилъ науки. Эти Антипапы были наслѣдниками другихъ Антипапъ Урбана VI и Климента VII, партизаны которыхъ кровью наводняли Римъ и Италію съ 1378 года, двумя годами послѣ перенесенія Папскаго престола съ Рима въ Авиньонъ (ст. 9).

Думаємо, що для вразливої, протестуючої проти всякої неправди, геніяльної душі поета одна ся характеристика була достаточним жерелом, щоби могли вийти зпід його пера такі сильні місця поеми, як:

„Кругом неправда і неволя
 Народ замучений мовчить,

¹⁾ Підчеркнено мною.

²⁾ Властиво Кокса або Косса.

³⁾ По італійськи = старий розбійник.

А на апостольськім престолі
Чернець годований сидить,¹⁾
Людською кровію торгує
І рай у найми оддає“ (ст. 193—4).

„Розбійники, людодіи
Правду побороли,
Осміяли Твою славу
І силу і волю!“ (ст. 194).

„Розбійники, кати в тіарах
Все потопили, все взяли,
Мов у Московії Татари,
І нам сліпим передали
Свої догмати. Кров, пожари,
Всі зла на світі, війни, чвари,
Пекельних мук безкрайї ряд,
І повен Рим байстрят —
От їх догмати і їх слава!
То явна слава!“ (ст. 195—6).

...„І рай у найми оддає“ (ст. 194).

Після Палаузова Гус „Написавъ къ своей Чешской паствѣ длинное посланіє, онъ на особыхъ листахъ разгласилъ по всей Прагѣ о своемъ отъѣздѣ, прося всѣхъ прийти въ Костницъ быти свидѣтелями его невинности или виновности. Послѣ чего, получивъ отъ Императора охранительную грамоту, онъ выѣхавъ изъ Праги, сопровождаемый безчисленною толпою народа до самыхъ городскихъ воротъ“ (ст. 10).

• В поемі:

„У Празі глухо гомонять,
І цесаря, і Вячеслава,
І той собор тисячеглавий
У голос лають, — не хотять
Пускати в Констанц Івана Гуса“ (ст. 198).

„І Чехи Гуса провозжали,
Мов діти батька“ (ст. 198).

Гус приїздить в Констанцу. Папа Іван XXIII „прибывъ лично на Соборъ, хотѣлъ показати свою ревность къ Церкви и когтями ястреба впился въ первую попавшуюся

¹⁾ Порівн.: „pasibrzuchów“ mniemanych sług bożych i namiestników Chrystusowych“ (Polska Chrystusowa, op. cit. I, ст. 171).

²⁾ Підчеркнено мною.

ему жертву“ (ст. 9). Гуса держать спершу під сторожею в домі „пѣвчаго кафедрального собора“, відтак вязнять його в темниці Домініканів, францисканським монастирі, вкінці в кріпости Готлебен“ (ст. 11). Взагалі: „Тѣ, которые такъ жадно желали его смерти, сдѣлали все, чтобы эта жертва не ускользнула изъ ихъ рукъ“ (ст. 16).

У Шевченка:

„Конклав схаменув ся,
Зібрав раду. Положили:
Одностайне стати
Проти Гуса, і в Констанцу
Всіх ворон²⁾ скликати,
Та й стерегти, яко мога,
І з-верху і з-долу,
Щоб не втікла тая птаха
На славянське поле“ (ст. 197),

і:

... Кардинали,
Як гадюки, вють ся
Круг тіари, та нищечком,
Мов коти, гризуть ся
За мишеня...“ (ст. 197).

З вязниці в Готлебен писав Гус своєму приятелеви Хлюмови: ...„Если любите бѣднаго Гуса (*miserum anserem*), то исходатайствуйте у Императора для меня стражу, или умолите его извлечь меня сего же дня изъ темницы“ (ст. 11).

У Шевченка замітний вплив сього деталю у сих двох місцях:

„Аж здрігнули мури
Як зачули, що у Празі
Загелкали гуси³⁾
Та з орлами летять бить ся“... (ст. 197).

і:

„Не вгадали, що вилетить
Орел із-за хмари
Замість гуся³⁾ — і розклює
Високу тіару“ (ст. 201).

„Изъ Готлебена Гуса перевели въ темницу францисканцевъ, а оттуда онъ предсталъ Собору. Когда онъ явился предъ этими людьми, наносившими ему болѣе года столько оскорбленій и когда блѣдный, изнеможенный, едва передвигая ноги подъ тяжестію цѣпей, сѣлъ онъ на скамью, приготовленную для

1) Підчеркнено мною.

2) В III ч. поеми „Як та галич поле крила“.

3) Підчеркнено поетом!

него среди собранія, прелаты почувствовали въ душѣ своей какое-то состраданіе къ этому мужу (ст. 14).

У Шевченка сей момент представленъ дещо відмінно, хоча і не без аналогії:

„Мов кедр серед поля
Ливанського, — у кайданах
Став Гус перед ними
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусились, побіліли
Мовчки озирали
Мученика. — „Чого мене, —
Чи на прою позвали?
Чи дивяться на кайдани?“ (ст. 198—9).

Зазначивши ще раз, що „только враги жаждавшие его крови, составляли совѣтъ“ (ст. 14), Палаузов переходить до суду над Гусом:

„Выслушавъ сначала обвиненія Палеца и de Causis, судьи обратились къ Гусу и представили ему его книги, которыя онъ тотчасъ узналъ и предложилъ Совѣту безпрекословно подписать актъ отреченія, если найдутъ въ нихъ чтолибо предосудительное, противное религіи и истинной вѣрѣ. Еще не успѣлъ чтець покончить первую книгу, какъ вдругъ общій крикъ присутствовавшихъ, подстрекаемыхъ Католиками, заглушилъ голосъ его и Гуса, который смѣло, отчетливо и не теряя духа отвѣчалъ на всѣ вопросы.²⁾ Этотъ шумъ и крикъ былъ приготовленъ. Гусъ ожидалъ его, и смѣло возвысилъ свой голосъ. Ропотъ усилился и грубыя насмѣшки, на которыя онъ отвѣчалъ только презрительною улыбкою, посыпались на него со всѣхъ сторонъ. Этотъ безпорядокъ заставилъ Гуса молчать, онъ не отвѣчалъ болѣе на вопросы, которые ему предлагали. Молчаніе его было записано и дѣло отложили до слѣд. засѣданія“ (ст. 14—15).

На дальшій переслуханю „когда приступили къ разбору проповѣдей писанныхъ имъ противъ разврата духовенства, то гнѣвъ выразился на всѣхъ лицахъ этихъ волковъ въ овечьихъ кожахъ,³⁾ какъ самъ Гусъ называлъ

¹⁾ Підчеркнено мною.

²⁾ Се місце могло навести Шевченка на порівнянє Гуса з „кедром“... і на те, що він „окинув нечестивих орліми очима“.

³⁾ Порівнянє ужите Гусом теж в одній із проповідий у Вифлеємській каплиці і в письмі любим пражанам із Констанци.

ихъ. Ропоть пробѣжалъ по собранію и вскорѣ крики: Довольно, довольно, остановили читавшаго. Гусъ въ душѣ радовался ихъ смущенію, но это былъ смертний приговоръ ему“ (ст. 15—16). Найблище засідане „было шумнѣе прочихъ. Страсти волновались сильно“ (ст. 16). „Короче онъ былъ признанъ отъявленнымъ, упорнымъ еретикомъ, и преданъ въ руки злѣйшихъ его враговъ. На заутро 6 Іюня, рѣшительно былъ произнесенъ ему смертний приговоръ (ст. 16). ...„Іюня 8 онъ написалъ къ Чехамъ прощальное посланіе, и въ заключеніи закликаєтъ ихъ всегда слѣдовать Евангелію.¹⁾ 24 Іюня сожгли въ его присутствіи всѣ книги, ему принадлежавшія. Чрезъ нѣсколько дней потомъ привели его въ Совѣтъ, гдѣ онъ долженствовалъ услышать свой приговоръ, и спокойно и терпѣливо внималъ онъ ему, и ни одного признака боязни²⁾ не выразилось на свѣтомъ челѣ его (ст. 17).

Характеристика Гусового трибуналу у Шевченка вийшла коротко і досадно, але згідно з поданим Палаузовим:

„Задзвонили у Констанці
Рано в усі дзвони;
Збіралися кардинали
Гладкі та червоні,
Мов бугаї в загороду,
І прелатів лава.
І три папи, і баронство,
І вінчані глави, —
Зібрали ся, мов іуди
На суд нечистивий
Против Христа. Свари, гомін,
Те реве, те виє,
Як та орда у таборі
Або Жиди в школі... (ст. 198).

Суд над Гусом зведений до одного засідання. Характеристика його вийшла у Шевченка плястично і сильно. Сталося се завдяки надто піднесеному, нервовому настроєви поета, на чім сама поема тільки зискала.

Гус стає перед судом:

— „Чого мене, —
Чи на прою позвали?

¹⁾ Пор. „За Евангеліє правди“ (ст. 194), та „Божого слова не спалили“ (ст. 201).

²⁾ Пор. прим. 2.

³⁾ Підчеркнено мною.

Чи дивить ся на кайдани? —
 — „Мовчи, Чеше смілий“... —
 Гадюкою зашипіли
 Звірем заревіли.
 „Ти єретик! Ти єретик!
 Ти сієш розколи,
 Усобища розвиваєш,
 Святійшої волі
 Не приймаєш!... Одно слово —
 Ти Богом проклятий!
 Ти єретик! Ти єретик!
 Ревіли прелати, —
 „Ти усобник!... Одно слово
 Ти всіми проклятий!...“
 Подивив ся Гус на папи,
 Та й вийшов з палати!...
 „Побороли! Побороли!...“ —
 Мов обеленіли.
 — „Автодафе! Автодафе!...“ —
 Гуртом заревіли (ст. 199).

„По прочтенні приговора, — читаємо далі у Палаузова —
 Гусь призвав Бога въ свидѣтели своей невинности и просилъ Всевышняго отпустить врагамъ своимъ. Насмѣшки безбожниковъ не позволили ему окончить предсмертной молитви. Приведенный на мѣсто казни и увидавъ столпъ, къ которому долженствовали быть привязанъ, онъ упавъ на колѣни и громко ставъ читать псалмы, часто повторяя слова: „Господи! помилуй раба Твоего!... Господи: предаю духъ мой Тебѣ!“... наконецъ онъ былъ привязанъ къ роковому столбу. Огонь вспыхнулъ, и вскорѣ дымъ задушилъ страдальца, до конца взывавшего къ Богу“ (ст. 17).

У Шевченка:

„Задзвонили в усі дзвони,
 І повели Гуса
 На Голгофу у кайданах...
 І не стрепенувся
 Перед огнем, став на йому
 І молитву діє:
 „О, Господи милосердий!
 Що я заподіяв
 Оцім людям, — твоім людям?
 За-що мене судять?
 За-що мене розпинають?

1) Підчеркнено мною.

Люди! Добрі люди!
 Моліться, неповинні:
 І з вами те буде!
 Моліться! Люті звірі
 Прийшли в овніх шкурах¹⁾
 І пазурі розпустили:
 Ні гори, ні мури
 Не сховають! Розіллється
 Червонеє море
 Крови, — крови з дітей ваших...
 О, горе! о, горе!
 Он-де вони, — в ясних ризах...
 Їх люті очі...
 — „Пали! пали!“
 „Уже крови...“
 — „Пали! пали!...“
 — „Крови, крови хочуть!
 Крови вашої!...“ — І димом
 Праведного вкрило.
 — „Моліться! Моліться!
 Господи, помилуй,
 Прости Ти їм, бо не знають...“
 Та й не чути стало! (ст. 200).

Гус молить ся, молитву його перебивають, молитва за прощення ворогам, дим не дає докінчити молитви, з якою на устах Гус умирає. — Хід думок у студії і в поемі однаковий.

„Прахъ Гуса, тщательно собранный, былъ брошенъ въ Рейнъ, изъ предосторожности, чтобы ученики его не принесли остатки своего учителя въ Чехію. Но современные Лѣтописи говорятъ, что Гуситы, бывшіе тогда въ Констанцѣ, перенесли въ Прагу часть той земли, на которой Гусъ испустилъ духъ свой“ (ст. 17).

У Шевченка:

„Мов собаки, коло огню
 Кругом ченці стали:
 Боялися, щоб не виліз
 Гадиною з жару
 Та не повис на короні
 Або на тіарі.
 Погас огонь; дунув вітер
 І попіл розвіяв“ (ст. 200).

¹⁾ Порівн. „этихъ волковъ въ овечьихъ кожахъ“ в студії (ст. 17) і вид. „Polska Chrystusowa“ op. cit. I, ст. 46, 167 і т. д. „wilki zgłodniałe“.

²⁾ Підчеркнуто мною.

„Малою семьею
Зійшлись Чехи. Взяли землі
З-під костра, і з нею
Пішли в Прагу“ (ст. 201).

Інтересна слідує подія, занотована в студії Палаузова: „Незадолго предъ смертію, въ одномъ изъ писемъ къ своимъ друзьямъ въ Чехіи, Гусъ писавъ между прочимъ: „гусь — говоритъ онъ, намекая на свое имя — животное домашнее, которое не можетъ летать высоко; но скоро можетъ быть явятся другія птиці, которыхъ не опутають сѣти враговъ“.¹⁾

„Дѣйствительно! — онъ слишкомъ низко летавъ и вскорѣ былъ пойманъ въ сѣти монаховъ.²⁾ Пророчество его однажъ сбылось: минуло столѣтіе и орелъ Вормскій, Лютеръ,³⁾ взвился высоко“ (ст. 18).

У Шевченка:

„Отак Гуса
Ченці осудили.
Запалили... та Божого
Слова не спалили, —
Не вгадали, що вилетить
Орел із за хмари,
Замість гуса — і розклює
Високу тіару“ (ст. 201).

Палаузов переходить відтак до гуситських воєн, уриваючи свою студію на характеристиці Жижки: „Янъ Жижка изъ Трочнова, чешскій рыцарь, камергеръ Короля Вячеслава и страстно приверженный къ ученію Гуса, ставъ во главѣ возстанія... Укрѣпившись на Таборѣ противу непріятелей, Жижка призывавъ подъ свое знамя всѣхъ прочихъ Гуситовъ, разсѣянныхъ до того въ разныхъ мѣстахъ Чехіи, и изъ нихъ образовалъ цѣлое войско, вооруженное и на брань наученое“ (ст. 20).

„Васъ поразить — пише Палаузов далі — если послѣдуете за его кровавыми дѣянiями, съ какою силою и расчетомъ этотъ исполинъ-старецъ выполнялъ всѣ свои планы въ такихъ преклонныхъ лѣтахъ. Отъ 60 до 70-лѣтняго возраста

¹⁾ Підчеркнено мною.

²⁾ Порівн. уживане скрізь у поемі „ченці“.

³⁾ В жерелах Мартин Лютер порівнюєтє ся з лебедем з огляду на білу одєжу ордену св. Августина, порівн.: „Obširny životopis mistra Jana Husince, vůbec Hus nazvaného. S. W. Sommer. Praha 1850, ст. 297.

длиться та страшная епоха въ жизни Жижики, въ которую онъ такъ безпощадно бичеваль Католиковъ" (ст. 24).

У Шевченка:

„Все зробили... Пострівайте, —

Он над головою

Старий Жижка з Таборова

Махнув булавою!" (ст. 201).

Смерть Гуса, згадка про Лютра, знову навязане до чеських подій спомином Жижики, — події розвивають ся в тім самім порядку в студії і поеми.

Зберім висліди переведеного нами порівняння студії Палаузова і поеми Шевченка.

Палаузов починає свою студію характеристикою Гуса; Шевченко робить теж саме, закінчуючи нею „Послання“, безпосередно перед початком поеми. Добі перед Гусом присвячує Палаузов лиш дуже мало місця і переходить її легко та поверховно, Шевченко не бере її під увагу зовсім. Палаузов кінчить свою студію згадкою про Жижку, так само кінчить ся теж і поема. Значить ся поет не виходить поза межі того історичного матеріалу, в яких обертаєть ся студія Палаузова.

Під зглядом конструкції замітні в поемі, беручи загально, той самий порядок і ті самі головні часті, що і в студії.

В студії: Згадка про Гуса (ст. 1—3), короткі звістки з історії папства (ст. 4), спаленє книг Віклекфа в Празі, продаж индугенцій і протестуюча діяльність Гуса (ст. 5), папська буля і епізод із жєнщиною (ст. 6), проповіднича діяльність Гуса у Вифлеємській каплиці (ст. 7), луна про Гуса доходить до Риму і його протиділанє (ст. 8), учасники константського собору (ст. 8), борба антипап і їх характеристика, особливо папи Івана XXIII (ст. 9), відїзд і проводи Гуса з Праги (ст. 10), вязненє Гуса (ст. 11—14), суд і засідання (ст. 14—16), засуд (ст. 16), спаленє книг Гуса (ст. 17), смерть Гуса (ст. 17), згадка про Лютра (ст. 18), братські війни і Жижка (ст. 18—24).

В поемі: Згадка про Гуса, як фінал „Послання“ (ст. 193), загальна характеристика папства (ст. 193—4), протест Гуса проти продажі индугенцій (ст. 194), папська буля і епізод із жєнщиною (ст. 195), характеристика папства на тлі особи Івана XXIII (ст. 195—6)¹⁾, Гус у Вифлеємській каплиці (ст. 196), Гус

¹⁾ Проти нього внесено на Константськїм соборі акт обжалованя з 72 пунктами самих найтяжчих проступків (В. Флайшганс, Янь Гусъ, Москва, 1916, ст. 110—111).

розриває перед народом папську булю (ст. 196), луна про діяльність Гуса доходить до Риму, де рішили одностайне стати проти Гуса (ст. 197), учасники константського собору (ст. 197), відїзд і проводи Гуса з Праги (ст. 198), суд проти Гуса (ст. 198), засіданє і засуд (ст. 198—9), смерть Гуса (ст. 199—200), бенкетованє ченців (ст. 201), згадка про Лютра (ст. 201)¹⁾, безжурне бенкетованє інколи під звуки „Te Deum“ (ст. 201)²⁾, згадка про Жіжку (ст. 201).

В деталях зазначуємо слїдуючі вельми характеристичні моменти. Перш усього підчеркуємо рідко згадуваний в матеріалах про Гуса епізод із жєнщиною, який находимо і у Палаузова і в Шевченка. Пророцтво Гуса про Лютра приходить у тїй самій образовій формі в студії і поємі. Висказ Гуса, де він називає своїх ворогів „вовками в овечих шкурах“ узгляднений однаково і ученим і поетом. Алюзія до назвиска Гуса, роля Вифлеємської каплиці, проводи Гуса і те, що Чехи беруть із собою землі, на якій віддав Гус духа, являють ся в студії і поємі. Тїсний звязок між студією і поємою замітний ще в характеристиці папства (у Шевченка) і Івана XXIII (у Палаузова), і в змальованю останніх хвиль Гуса. Належить ще піднести, що і після Палаузова і після Шевченка Гус бореть ся і вмирає за правду, за євангеліє, з надмірної любови Христової науки. Сей останній момент особливо сильно зазначений в поємі.

Подібність і тожсамість у фразах і словах, що ми їх підчеркнули, порівнюючи студію і поєму, говорять ясно самі за себе.

Вкінці ще одна замітка. Шевченко приймає на константським соборі участь трьох пап, згідно антипап, а Палаузов говорить тільки про Івана XXIII. Ся ріжниця могла вийти з того, що Палаузов безпосередно і в тїснім звязку з описом собору каже: „Трое папъ, вѣрнѣе трое антипапъ раздѣляли тогда между собою кафедру св. Петра“ (ст. 8) і не досить ясно підчеркує відтак участь тільки одного папи.

На підставі переведеного порівняння між поємою Шевченка і студією Палаузова можемо сказати з цілою певністю, що поет сею студією користувався, і що вона послужила науковим історичним матеріалом для поєми „Іван Гус“. Се певне.

¹⁾ Легенда.

²⁾ При палєнню книг Віклефа в Празі 16 липня 1410 р. співано під звук дзвонів теж „Te Deum“ (В. Флайшганс, *op. cit.*, ст. 333).

Ми вище згадали, що праця Палаузова появилася лиш на дуже короткий час перед написанем поеми. Ся якраз обставина моглаб до якоїсь міри ослаблювати силу нашого твердження. Се правда, — та возьмім під увагу інші моменти.

Автор студії Спиридон Николаєвич Палаузов жив в 1844 р. в Москві „гдѣ займався славяновѣдѣніємъ подъ руководствомъ проф. Бодянскаго. Въ 1845 г. Палаузовъ получилъ степень кандидата философскаго факультета по I отдѣленію (историко-филосогическому)“¹⁾. Та коротка біографічна замітка для нас цінна незвичайно. Перш усього ся обставина, що Палаузов студіював під проводом проф. Бодянського, вияснює нам так загадочно вчасну появу студії про Гуса в Росії. Ніхто інший, тільки Бодянський міг дати своєму ученикови таку тему, цінні вказівки і потрібні для теми матеріяли. Студія Палаузова стоїть теж у тісному звязку з університетськими викладами Бодянського, які припадають на 1844-й рік. В роках 1844-ім і 1845-ім приїздив Шевченко в Москву і відвідував особисто свого приятеля Бодянського. Блище про сі відвідини говорили ми на іншому місці. Та нашої уваги не може не звернути на себе та досить цікава стичність подій. Бодянський викладає про Гуса в 1844-ім році, Шевченко відвідує його в 1844-ім і 1845-ім році, рік 1845, се дата появи студії Палаузова і написання поеми Шевченком, Шевченко приятель, Палаузов що найменше ученик Бодянського, між студією і поемою є такий тісний звязок, який дозволяє нам прийняти, що поет користувався студією Палаузова. Особа Бодянського являєть ся таким чином осередком, в якому збігають ся нитки розвязки питання, як міг Шевченко покористувати ся студією Палаузова.

Поперед усього вважаємо достаточо доказаним, що Бодянський заінтересував добою Гуса однаково і поета і свого ученика. Палаузову піддав думку опрацювати її науково. Чи піддав теж поетови думку оспівати сю добу поетично? Чи даючи наукову тему ученикови, думав тоді сею дорогою дати легко приступний історичний матеріал поетови? — Хоч як воно приманчиво, та все таки булоб за сміло сказати: так. Однак самої правдоподібності такого причинового звязку не виключаємо.

За теж сей тісний звязок між поемою і студією з одної сторони, як і між Шевченком і Палаузовим і Бодянським

¹⁾ Русскій Біографическій Словарь, Спб. 1902, ст. 132.

з другої сторони дозволяє нам прийняти поза всяким сумнівом, що Бодянський уможливив поетови покористувати ся студією свого ученика. Шевченко міг познайомити ся з нею або ще в рукописі, або вже по напечатаню. Професор безперечно мав у себе працю свого ученика для оцінки перед відданем її до друку і міг дати її до розпорядимости Шевченка під час його, хоч би і як короткого, побуту в Москві, в березолі 1845 року. Міг се зробити і сам Палаузов на поручені і бажані Бодянського, та доказів особистої знайомости Палаузова з Шевченком у нас немає ніяких. Поет виїхав тоді з Москви уже в кінці березоля 1845 р.¹⁾, а поему написав у жовтні тогож року. Се рішучо за довгий час, щоби поет міг пам'ятати студію Палаузова так докладно і з такими подробицями, як се показало наше порівнянє. Тільки прочитати тоді студію — булоб за мало. Поет мусів мати під рукою на Україні або більше менше докладний відпис студії з рукопису, або вже напечатану. Як воно було дійсно, сказати трудно. В кождім разі тим чоловіком, що або постарав ся дати, згідно уможливити поетови відпис студії, або подбав о се, щоби відбитка попала як найскорше в руки поета, міг бути тільки Бодянський.

Студія Палаузова є головним історичним жерелом поеми; се факт. Заходить питанє, чи самотнім? Ми бачили вище, що матеріялів про Гуса не було тоді в Росії ніяких, а матеріялами, зібраними пильно Бодянським ледви чи міг поет користувати ся так із огляду на свій корогкий побут у Москві, як і з огляду, і то головно, на незнанє тих мов, що ними матеріяли були писані. Між знайомими Шевченка находимо ще одного чоловіка, що у своїй переписці зраджує теж яке-такє зацікавленє добою Гуса, а се Плятон А. Лукашевич²⁾.

В листі³⁾ до Ганки⁴⁾ з 4 лютого 1844 р. з Переяслава Лукашевич пише: „Если я долго молчалъ, то Вамъ извѣстна довольно моя періодическая лѣнь, отъ которой я, имѣю честь Васъ увѣдомить, въ сей 1844 годъ наконецъ освободился и принимаюсь за мою любезную Славянщину“. В листі⁵⁾ з М. Бе-

¹⁾ Диви І ч. моєї студії, ст. 119.

²⁾ Диви І ч. моєї студії ст. 113.

³⁾ Письма къ Ганкѣ, ор. cit., ст. 649—51.

⁴⁾ Лукашевич познайомив ся з Ганкою в Празі 1839 р., як на се вказує записка в „Альбомі“ Ганки, який в Нар. чеськім Музею.

⁵⁾ Письма къ Ганкѣ, ор. cit., ст. 653—54.

резані 26 вересня 1845 р. пише Ганці: „Сь сего времени я началъ, послѣ пятилѣтняго отдохновенія, заниматься Славянщиною. Цѣлые годы я просто спалъ день и ночь, пробуждался, чтобъ отбиваться отъ ябеды и сутяжества а потомъ опять отдыхалъ. И такъ благословясь взялся за перо и пишу кое-что. Отъ Галагана¹⁾ снимокъ съ письма Гуса получилъ“.

Се щире признанє Лукашевича показує, що ледви чи міг він причинити ся чим небудь до познайомлення Шевченка з добою Гуса. Не знаємо теж, про копію якого листу Гуса в листі згадано, та чи взагалі поет міг нею користувати ся.

Коли розглянемо ся в тих історичних подробицях, що узгляднені в поемі „Іван Гус“, то не найдемо ні одної, яка зневолювалаб нас шукати ще за якимсь иным історичним жерелом поеми. Шевченко в нічім не вийшов поза межі того історичного матеріалу, що його дав у своїй студії Палаузов. Правда, в поемі находимо подробицю, якої не стрічаємо в студії, а саме:

„Дивить ся, люди! Ось де була,

Що я читав! — І показав

Перед народом. Всі здригнули:

Іван Гус буллу розірвав“²⁾ (ст. 196).

Але не находимо сеї подробиці і в інших жерелах, тому що вона історично невірна. Гус виступав остро проти індульгенцій у своїх проповідях, а в червні 1412 р. дав вселюдну заяву, що після Божого закона папа не сміє чогось подібного голосити³⁾. Тут маємо до діла з т. зв. поетичною свободою поета, на якої рахунок належить взяти і згадку поета про бенкети (двічі, ст. 199 і 201), впрочім історично вірні.

Тепер приходить ся нам результати наших дослідів розширити твердженням, що студію Палаузова належить уважати не тільки головним, але і єдиним історичним жерелом поеми. Студія невеличка обємом, написана легко, живо, місцями поетично і горячо, без тяжкого наукового баясту бібліографії й цитатів надавала ся на історичне жерело як найкраще.

¹⁾ Петро Г. Галаган познайомив ся з Ганкою 1842 р. в Празі. (Письма къ Ганкѣ ор. cit. ст., 650, зам. 1).

²⁾ Підчеркнено мною.

³⁾ В. Флайшгансъ, Янь Гусъ, Москва 1916, переклад Е. Петровской, ст. 398 і Jan Jakubec, Dějiny literatury české, Praha 1911.

Не виключаємо вкінці можливості, що в моменти високого поетичного настрою підчас писання поеми бодай легким відгомонам могли відізвати ся в душі поета його розмови з Бодянським і прочитане або почуте із польської еміграційної літератури, в першій мірі з видавництва „Polska Chrystusowa, pismo poświęcone zasadom społecznym, wydawane staraniem Ludwika Królikowskiego, Paryż 1843“. Про останню ми вже мали нагоду говорити в I-ій частині¹⁾ нашої студії; на сїм місці значимо тільки на підставі вказаних вище паралель, що впливу — розумієть ся, досить далекого — сього польського видавництва можна дошукати ся хіба в характеристиці вищої латинської єрархії, а головно папства²⁾.

От і все, що ми могли сказати про історичні жерела поеми „Іван Гус“.

Вертнм тепер до свідоцтв Чужбинського і Куліша. Після Чужбинського Шевченко мав прочитати усі жерела о Гуситах і добі перед ними, які можна було тільки дістати, а щоби не наробити похибок проти народности, не лишав в спокою ні одного стрічного Чеха в Києві і других місцях, щоби не розвідувати ся у них про топографічні і етнографічні подробиці.

Перш усього звертаємо увагу на туманність фрази „похибок проти народности“, — що автор хотів тим сказати, не

¹⁾ Ор. cit., ст. 150—154.

²⁾ В польській еміграційній публіцистиці, раншій від Polsk-и Chrystusow-oi, були також писання, які могли утвердити Шевченка в думках, виражених ним у поемі „Іван Гус“. Передовсім належать сюди публікації сторонництва із під стягу Лелевеля. Їх непримириме відношене до папи по 1831 р., з якого випливали послідовно стремління до підкопаня всякої офіційальної Церкви, приводило до гльоріфікованя визначних противників папства з давних часів, між ними й Гуса, про що докладнїше в студії про „Основи Шевченкових звязків з Поляками“ („Записки“, т. СХІХ—СХХ). В Росії, полишаючи на боці Поляків з кружка Петрашевського і інших революційних петербурських кружків, сильно критичним відношенем до папства визначувались уже з кінця XVIII. ст. не наслідком східного православія, але під впливом французької революційної літератури вольтерянці і масони. Вже Сумароков, думаючи про папу, голосив, що „Европа вся откинеть прежний страхъ и съ трона свержется прегордый сей монахъ“ (ор. cit., ст. 61). Вороже відношене до папства з нахилом симпатій до Вальдензів, Альбігензів, Гуситів і Моравських братів бачимо пізнійше, в часах Александра I, навіть під його особистим впливом, в деяких кружках серед членів рос. Біблійного товариства (ор. cit., ст. 62). Все те належить тямити, коли хочемо зрозуміти, чому Шевченко уляг так сильно впливови студії Палаузова. — За редакцію В. III.

знаємо, щоби Шевченко міг так сказати, сумніваємося. Незвісно теж, що се за „топографічні і етнографічні подробиці“, яких в поемі не находимо. Якій інформації могли вкінці дати постови приїзжі за зарібком Чехи, коли національне пробуджене Чехів було ще так недавнє, а студії на полі чеської історії були що-йно в початках?¹⁾ Шевченко мав „прочитати усі жерела о Гуситах і добі перед ними“, а нам звісно, що для Шевченка крім Палаузової студії ніяких доступних жерел тоді в Росії не було²⁾, доба-ж перед Гусом в поемі зовсім не узглядена. З огляду на се думаємо, що спомин Чужбинського не тільки туманний, але і містить у собі більше невірнього і фантастичного, ніж справді сказаного Шевченком, так що належить зачислити його радше до легенд, а не до матеріялу історичної вартости.

Ізза того значно вище стоїть спомин Куліша, що Шевченко жалувався на неспромогу простудіювати гаразд усі обставини часу і саму особу Гуса. Та причина сього, як знаємо, лежить поза межами вини поета.

З черги стає перед нами питанє про історичну вірність поєми „Іван Гус“, — питанє, яке при поетичних творах на історичні теми заєдно піднімалося і піднімається, та яке критикою широко обговорювалося і всесторонньо освітлювалося. Міри, що їх прикладається до історика і поета, засадничо різні. Безперечно, поет повинен стреміти до того, щоби обертати ся в границях історичної правди і не робити проти неї грубих похибок, — але всеж таки не можна вимагати від поета того, чого вимагається від історика. „Поет-художник, — вірно замічає В. Антонович³⁾ — не його робота стежкою критики та довгої затяжної праці визначати правдиво окремі факти життя минулого, а потім уже історично-філософічною сінтезою зводити їх до загалу... Поет виводить живий і судільний образ епохи, він перед очима читача оживляє окремих осіб і цілі покоління. В творчости поета воскресають епохи

¹⁾ На се звернув увагу і М. Драгоманів вірною заміткою: „од забридших Чехів, музик або пивоварів не дуже то багато можна було навчитись“ (Шевченко, У. й Соц., ст. 37).

²⁾ Зовсім вірна увага М. Драгоманова: „що тоді в Росії майже зовсім нічого було достать про Гуса, бо майже нічого не було писаного“ (Шевченко, У. й Соц., ст. 37).

³⁾ Про твори Шевченка історичного змісту, В. Б. Антонович, „Правда“, Львів, 1889, Май, ст. 338.

і народи з їх тілом і душею, з чутем і думками. Одно слово: художникови байдуже¹⁾ про фактичну вірність подробиць, аби тільки вони на фоні взятої епохи були можливими“.

Історична вірність поеми Шевченка зависить вповні від історичної вірності матеріялу, поданого Палаузовим. Провірене студії Палаузова виходить поза межі нашої студії і тому обмежимо ся до загальної уваги, що грубих похибок проти історії в сій студії не находимо. Шевченко відступає від свого жерела тільки в двох подробицях, а саме про те, що Гус розриває перед народом папську булю, а відтак суд над Гусом зведений в поемі до одного засідання, хоч у дійсности заняв три засідання. Отсе фактичні похибки; їх не багато, тай загальної характеристики подій вони не викривляють. Вповні оправдані поетичною технікою оживляють малюнок і підносять його сконцентрованість та драматичність.

За те нам приходить ся зустрічати з подивом той високий дар, що дав поетови змогу з такою тонкістю і з таким зрозумінєм живо поставити перед нами історичну постать Гуса на основі дуже скупого історичного матеріялу²⁾. Своїм горячим, чистим, щиролюдським чутем поет зумів угадати велике значінє гуситської доби в історії людства і його поступу, та так ніжно відчуту гуманність ідей сього руху. Емансипація людського духа з пут признаваного авторітету і сліпого послуху, борба проти надуживаня влади, проти неправди і несправедливости, проти заковування думки і совісти, рівність і братерство між людьми, вічне стремління до правди, — се ідеї, що лежали в основі гуситизму, а так глибоко відчуті і сильно підчеркнені поетом.

¹⁾ Думаємо, що не „байдуже“, а тяжко, иноді неможливо зберегти усю історичну вірність подробиць.

²⁾ На се звернено увагу ще в 1861 р.: „Геніяльність природи Шевченка видна и въ томъ, что онъ такъ много понималъ и такъ угадывалъ правду, почти безъ всякаго научнаго школьнаго образования“ (Основа, Птб. 1861, V, ст. 6. Зам. до Дневника Ш—ка). Се та „геніяльная воспримчивость“, про яку говорить В. Беренштам, „свойственная немногимъ избранникамъ судьбы, тая воспримчивость, благодаря которой они изъ словъ и фактовъ схваченныхъ на лету, возстановляютъ давно исчезнувшіе образы, создаютъ свое міросозерцаніє, выступаютъ во всеоружіи передовыхъ идей, для усвоенія и созданія которыхъ другимъ обыкновеннымъ людямъ необходимы годы усиленнаго труда“ (Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы. Изъ встрѣчъ и воспоминаній В. Беренштама, Київ. Стар. 1900, II, ст. 249—250).

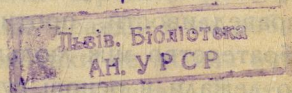
Ідейно вяжуться поема „Іван Гус“ тісно з „Посланням славному П. І. Шафарикові“, так що перед нами один судільний поетичний твір незвичайної артистичної вартости, який шириною і щирістю гуманних ідей, пророчною силою поетичного слова, високим артизмом в заложенню і переведенню сміло стає серед найцінніших, вічно живих і вічно актуальних творів людського генія.

Ми вже сказали, як гляділи на поему сам поет і його великі сучасники. Одушевляли ся нею Куліш і Костомарів, Шафарик плакав, читаючи її, цїнив її і зпоміж інших творів вирізнявав сам поет¹⁾.

Минуло більше ніж пів століття, а поема на своїй вартости і актуальности нічого не втратила. Поступ і поглиблене на полі історичних дослідів і літературної критики, живі, поступові ідеї і кипучі стремління нових поколінь кинули хиба на поему ясне світло, в яким вона не тільки що не примеркла, а з новою силою засяла радужним блиском чистого алмаза.²⁾

11.038

¹⁾ У тому відношенню нема ні пересади, ні самолюбства, а вірне розумінє вартости поеми. „Чували ми — згадує Куліш — його критичні розправи з його уст і дивом не раз дивували, як він глибоко входив у саму суть літературного діла (П. Куліш, Основа 1862, I, Библиографія, ст. 60).

²⁾ Студія була призначена для ювілейного тому „Записок“ в 1914 р. Ледви встиг я виготовити до друку першу частину, як всесвітня кривава війна відірвала мене 1 серпня 1914 р. від дальшої праці. Перша частина вийшла в часі могого трилітнього полону в Туркестані. На сім місці щиро дякую моїй любій дружині Ользі за те, що мимо спалення хати злочинною рукою і нелюдського терору серед тяжких і гірких обставин зберегла рукопис від знищення, а проф. К. Студинському і В. Щуратови за те, що заняли ся ласкаво виданем. Друга частина виготовлена мною вже по повероті з неволі.

7, 74 (1987)

b
u
6618

PL. 6618,